

Turun yliopisto
University of Turku

YHDYSSANAT JA YHDYSSANAMAISET RAKENTEET MIKAEL AGRICOLAN TEOKSISSA

Tanja Toropainen

Turun yliopisto
University of Turku

YHDYSSANAT JA YHDYSSANAMAISET RAKENTEET MIKAEL AGRICOLAN TEOKSISSA

Tanja Toropainen

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Tohtoriohjelma Utuling

Työn ohjaaja

Professori Kaisa Häkkinen, Turun yliopisto

Tarkastajat

Dosentti Kaarina Pitkänen-Heikkilä, Helsingin yliopisto

Dosentti Mari Siirainen, Helsingin yliopisto

Vastaväittäjä

Dosentti Kaarina Pitkänen-Heikkilä, Helsingin yliopisto

Kustos

Professori Kaisa Häkkinen, Turun yliopisto

© 2017 Tanja Toropainen

Taitto: Eeva Herrala

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

ISBN 978-951-29-6874-9 (Painettu)

ISBN 978-951-29-6875-6 (Verkkajulkaisu)

ISSN 0082-6995 (Painettu)

ISSN 2343-3205 (Verkkajulkaisu)

Painosalama Oy – Turku, 2017

Tiivistelmä

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

TOROPAINEN, TANJA: Yhdyssanat ja yhdyssanamaiset rakenteet Mikael Agricolan teoksissa

Väitöskirja, 85 sivua, 157 liitesivua

Elokuu 2017

Tämä tutkimus käsittelee Mikael Agricolan (n. 1507–1557) teoksissa esiintyviä yhdysanoja sekä sellaisia sanaliittoja, jotka muotonsa ja merkityksensä puolesta muistuttavat yhdyssanoja eli ovat yhdyssanamaisia. Tutkimuksessa tarkastellaan erityisesti sitä, millaisista morfologisista osista Agricolan teosten yhdyssanat muodostuvat.

Tutkimuskohteena ja -aineistona ovat kaikki Agricolan teoksissa esiintyvät yhdyssanat. Erilaisia yhdyssanaleksemejä on lähes 2500, ja yhdyssanaesiintymiä on yli 24000. Sanaluokaltaan yhdyssanat ovat substantiiveja, adjektiiveja, pronomineja, numeraaleja, verbejä ja adverbeja.

Tutkimusmenetelminä on käytetty morfologista analyysia ja vertailua. Tutkimusaineisto on analysoitu ja koodattu tietokannassa. Eräänlainen menetelmä on myös se, että analyysissa on tietoisesti pyritty irrottautumaan nykykielen normatiivisesta yhdysanakäsityksestä.

Agricolan teoksissa yhdyssanoja käytetään eri tavalla kuin nykykielessä, sillä niissä esiintyy runsaasti yhdysverbejä ja yhdysadverbeja. Myös yhdyssubstantiiveja on paljon, mutta niiden osuus eri lekseemeistä on 48 prosenttia ja tekstiesiintymistä vain 35 prosenttia, kun vastaavat luvut nykykielessä ovat 89 ja 82 prosenttia.

Monet Agricolan yhdyssanoista ovat tilapäismuodosteita, eivätkä ne ole säilyneet nykykieleen. Toisaalta esimerkiksi monet keskeiset keskiajan hengelliseen kielenkäyttöön kuuluneet yhdyssanat ovat välittyneet Agricolan teosten kautta ja vakiintuneet pysyväksi osaksi sanastoa.

Vieraiden kielten vaikutus näkyy varsinkin adverbialkuisissa yhdyssanoissa, joissa adverbeja on käytetty germaanisten ja klassisten kielten prefiksien tavoin.

Tutkimus osoittaa, että yhdyssanojen yhteen ja erikseen kirjoittaminen ei ole Agricolan teoksissa niin epäjohdonmukaista kuin aiemmin on luultu. Yhteen on kirjoitettu erityisesti sellaisia kokonaisuuksia, joita sitoo toisiinsa kokonaisuuden eriytynyt merkitys.

Tutkimus paljastaa, että toimitetuissa aineistoissa (esim. sanakirjat ja tietokannat) nykykielen muovaama käsitys yhdyssanoista on vaikuttanut siihen, millaisia yhdyssanoja aineistoon on poimittu. Sanastuksessa on suosittu sellaisia sanarakenteita, jotka ovat olemassa nykykielessä. Tämä nykykielen vaikutus vanhaa kieltä edustavien aineistojen kokoamisessa pitää ottaa huomioon vanhan kirjakielen tutkimuksessa.

Asiasanat: kielihistoria, leksikologia, morfologia -- kielitiede, sananmuodostus, suomen kieli, vanha kirjasuomi, yhdyssanat

Abstract

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Humanities

School of Linguistics and Translation Studies

Department of Finnish and Finno-Ugric Languages

TOROPAINEN, TANJA: Compound Words and Compound-Like Structures in the works of Mikael Agricola

Doctoral dissertation, 85 pages, 157 pp appendices

August 2017

This study covers compound words and compound-like structures found in Mikael Agricola's (ca. 1507–1557) Finnish-language works. Agricola's compound-like structures are certain fixed phrases which are reminiscent of compound words in terms of their morphology and semantics. The study especially looks at what kinds of morphological components make up the compounds found in Agricola.

The research subject and material encompass all of the compounds found in the works of Agricola. There are nearly 2,500 different compound lexemes and over 24,000 occurrences of compounds. These include nouns, adjectives, pronouns, numerals, verbs and adverbs.

Morphological analysis and comparison were the methodology used for this study, and its material was analysed and coded in a database. One other approach to this study was a conscious effort to disassociate Agricola's compounds from the concept of compounds as it is in contemporary Finnish.

Compounds in Agricola are used in a different way from that of contemporary Finnish. This is because Agricola has a great deal of compound verbs and compound adverbs. Moreover, there are a great deal of compound nouns, but they make up 48 percent of the various lexemes and only 35 percent of textual occurrences, whereas they make up 89 and 82 percent respectively in contemporary Finnish.

Many of Agricola's compounds were temporary formations, never having been preserved in contemporary Finnish. On the other hand, many important compounds for religious language use during the Middle Ages, for example, have passed on through Agricola and have become a permanent part of the Finnish lexicon.

The influence of other languages can especially be seen in adverb-initial compounds. Agricola used adverbs as prefixes in the same way as those found in the Germanic and classical languages.

The study shows that compounds written as one word or separate words were not as inconsistent in Agricola as one had previously thought. In those compounds written as one complete word, the components are bound to each other by the word's specific meaning.

The study reveals that the concept of compounds in published sources (e.g. dictionaries and databases) by contemporary Finnish standards has been an influence on what kinds of compounds have been selected as the research material. When selecting Agricola's compounds for analysis, the morphological structures given priority have also been those found in contemporary Finnish. The influence of contemporary Finnish on compiling material that represents the old literary language must be taken into account in the research of old literary Finnish.

Keywords: compound words, Finnish language, language history, lexicology, morphology -- linguistics, old literary Finnish, word formation

SISÄLLYS

Alkusanat.....	9
1 Johdanto.....	11
1.1 Johdatus tutkimuksen aiheeseen.....	11
1.2 Tutkimuksen tavoitteet.....	12
1.3 Tutkimuksen koherenssi.....	12
1.4 Yhteenveto-osan rakenne.....	14
2 Taustaa.....	16
2.1 Aiempi tutkimus.....	16
2.1.1 Vanhan kirjasuomen ja Agricolan teosten kielen tutkimus.....	16
2.1.2 Yhdyssanojen tutkimus.....	17
2.2 Reformaatio ja uudenlaiset kirjoituskäytännöt.....	19
2.3 Agricolan teokset, niiden tekstilajit ja käännöskieli.....	21
2.4 Kieliopillinen kuvaus ja koulutus Agricolan aikana.....	23
3 Teoreettinen viitekehys.....	26
3.1 Sana.....	26
3.2 Yhdyssanan käsite.....	27
3.3 Yhdyssanan lähikäsitteet.....	32
4 Aineistot ja menetelmät.....	37
4.1 Varsinaiset aineistot.....	37
4.2 Vertailuaineistot.....	41
4.3 Menetelmät.....	43
5 Yhdyssanat ja yhdyssanamaiset rakenteet Mikael Agricolan teoksissa.....	47
5.1 Sanayhtymien yhteen ja erikseen kirjoittaminen.....	48
5.2 Yhdyssanojen yleisyys.....	52
5.3 Yhdyssanojen rakennetyyppejä sanaluokittain.....	56
5.3.1 Substantiivit.....	56
5.3.2 Adjektiivit.....	59
5.3.3 Pronomininit.....	61
5.3.4 Numeraalit.....	63
5.3.5 Verbit.....	65
5.3.6 Adverbit.....	69
5.3.7 Interjektio.....	71
5.4 Yhdyssanarakenteiden alkuperä ja vakiintuminen kirjakieleen.....	72
6 Päätelmät ja tutkimustulosten arviointi.....	76
Lähteet.....	79
Liite 1. Yhteen kirjoitetut yhdyssanoiksi tulkitut rakenteet Agricolan teoksissa.....	86
Liite 2. Erikseen kirjoitetut luontaiset yhdyssanat Agricolan teoksissa.....	110
Liite 3. Agricolan teosten yhteen kirjoitetut sanajonot, joita ei ole tulkittu yhdyssanoiksi.....	120
Alkuperäiset osajulkaisut.....	123
I: Vanhan kirjasuomen yhdysverbit. <i>Sananjalka</i> 45/2003, 45–66. Suomen Kielen Seura, Turku.	
II: Mikael Agricolan teosten yhdysadjektiivit. <i>Virittäjä</i> 4/2007, 523–542. Kotikielen Seura, Helsinki.	
III: <i>Ylen</i> -alkuiset sanat Mikael Agricolan teoksissa. <i>Sananjalka</i> 56/2014, 29–49. Suomen Kielen Seura, Turku.	
IV: Adjektiivialkuiset yhdyssubstantiivit Mikael Agricolan teoksissa. <i>Sananjalka</i> 57/2015, 54–85. Suomen Kielen Seura, Turku.	
V: Typografian vaikutus yhdyssubstantiivien oikeinkirjoitukseen Agricolan teoksissa. <i>Sananjalka</i> 58/2016, 175–198. Suomen Kielen Seura, Turku.	

ALKUSANAT

Nyt kun miltei ikuisuusprojektiksi venähtänyt väitöskirjatyöni vihdoinkin on valmis, on aika muistaa niitä, joiden myötävaikutuksella olen saanut työni päätökseen. Opintopolkuni on ollut pitkä ja mutkitteleva, ja siksi suoristan tässä monta mutkaa. Pitkän projektin aikana työni aihe ei ole vain täsmentynyt, vaan se on pariin kertaan kokonaan muuttunut, ja monografiaväitöskirjasta tulikin artikkeliväitöskirja.

Olen paljosta kiittollinen Kaisa Häkkiselle, työni ohjaajalle ja pitkäaikaiselle esimiehelleni. Kaisa on ollut pitkämielinen ja ymmärtäväinen sekä avulias ja kannustava ohjaaja, joka on tarjonnut lukuisia mahdollisuuksia päästä mukaan isompiin ja pienempiin tutkimusprojekteihin ja tutkijan arkeen. Kiitän luottamuksesta ja tutkijaksi kasvattamisesta!

Kaksi opettajaani, Päivi Rintala ja Sirkka Saarinen, ovat merkittävästi vaikuttaneet siihen, että kiinnostuin tutkijan työstä. Yksityiskohtaisen tarkat luennot olivat innostavia ja antoivat vankan pohjan jatko-opiskelulle. Opettavainen oli myös Suomen Akatemian rahoittama Mikael Agricolan teosten tieteellinen editio ja morfesyntaktinen tietokanta hanke, jossa hakusanoitin Agricolan teosten sanat. Parempaa perehdytystä Agricolan kieleen ja käytännön koulutusta sanaston ja morfologian tutkimiseen ei voi olla, sillä koodatessa huomaa nopeasti kielen monitulkintaisuuden ja teorioiden vuotokohdat. Hankkeessa mukana olleet Nobufumi Inaba, Kirsi-Maria Nummila ja Heidi Salmi ovat jo ehtineet tohtoreiksi. Agricola-hanketta voinee luonnehtia onnistuneeksi, koska saldona on neljä väitöskirjaa, kasa muita julkaisuja ja paljon vanhan kirjakielen tuntemusta.

Vanhan kielen maailmaan opasti myös Wanhan suomen seminaari, joka kokoontui pitkään Turun yliopistossa Kaisa Häkkisen johdolla. Seminaariin osallistui innostuneita ja legendaarisiakin vanhan kirjakielen tuntijoita, kuten Osmo Nikkilä, Silva Kiuru, Osmo Ikola, Marja Itkonen-Kaila, Esko Koivusalo, Raimo Jussila, Riitta Palkki ja Pirkko Kuutti. Seminaarin vilkkaista keskusteluista on jäänyt mieleen kannustava ja innostava ilmapiiri.

Työn loppuvaiheessa tutkimukseni valmistumiseen ovat vaikuttaneet dosentit Kaarina Pitkänen-Heikkilä ja Mari Siironen, jotka ystävällisesti lupautuivat väitöskirjani esitarkastajiksi. Lausuntojen avulla työtä on ollut hyvä viimeistellä. Kiitän erikseen vielä Kaarina Pitkänen-Heikkilää, joka otti vastaan vastaväittäjän tehtävän. Koska väitöskirjani on muodoltaan artikkeliväitöskirja, olen saanut työn edetessä monta kertaa ohjausta vertaisarvioijilta, joiden palautteet ovat auttaneet syventämään ajattelua.

Olen onnekas, koska olen saanut jo monta vuotta työskennellä Turun yliopiston suomen kielen oppiaineessa. Meillä on hyvä yhteishenki ja kollegiaalinen toimintakulttuuri, jossa tietää tarvitessaan saavansa apua työtovereiltaan. Yliopiston tulevaisuus

näyttää välillä epäselvältä, mutta onneksi voimme ihmetellä maailmanmenoa yhdessä. Viimeisten kuukausien aikana olen saanut huomata, että väitöskirjani valmistuminen on tärkeää muillekin kuin itselleni. Kollektiivinen kiitos tuesta ja tsemppauksesta suomen kielen ja fennougristiikan välle!

Työyhteisööni kuuluvat myös monikielisen käännösviestinnän opettajat ja tutkijat. Erityisesti Léa Huotarin vertaistuki on ollut tärkeää, kun olemme pohtineet, miten samaan yhtälöön mahtuvat hyvin ja innovatiivisesti hoidettu opetustyö ja väitöskirjan edistäminen.

Työtä on välillä vienyt merkittävästi eteenpäin hieman ohimennen lausuttu lause, kuten Mia Raitaniemen kysymys, eikö valmiina olevista artikkeleistani voisi koota artikkeliväitöskirjaa (kun edelleen itsepintaisesti ja näköalattomasti pakaisin monografiaa), tai Kirsti Siitosen pieni pyyntö tulla pitämään esitelmää Suomen Kielen Seuran vanhan kielen seminaariin (tuosta esitelmästä syntyi artikkeli, joka sai silmäni avautumaan ja osoitti lopulta suunnan väitöstutkimukselleni).

Väitöskirjan valmistumisen kannalta on ollut tärkeää, että pitkän projektin loppuvaiheissa olen voinut pitää taukoa opetustyöstä ja keskittyä tutkimuksen tekoon. Töiden järjestelyssä on auttanut Kieli- ja käännöstieteiden laitoksen taloudellinen tuki väitöskirjojen viimeistelemiseen. Siitä kiitos Joel Kuortille. Myös oppiaineemme esimies Marja-Liisa Helasvuo on suhtautunut myötämielisesti ja kannustavasti pyrkimyksiini saada tohtoriopintoni päätökseen. Töiden järjestelystä kuuluu kiitos myös Katariina Ahtola-Rajalalle ja Milja Väänäselle, jotka ovat suostuneet hoitamaan kurssini tutkimusjaksojeni aikana. Opintojeni alusta lähtien näihin päiviin asti Marja-Berit Rokalta, Hannele Pajulalta ja Eeva Herralalta saamani neuvot ja konkreettinen apu ovat edesauttaneet työni valmistumista. Lenny Pearlille kiitos tiivistelmän käännöksestä.

Ystäväni Mari Kiviniemi, Kati Mäkinen, Mona Terävujo ja Terhi Nylund ovat huolehtineet siitä, että elämäni on ollut muutakin kuin Agricoolaa. Marin ja Katin kanssa tehdyt ja nyt jo legendaariksi muodostuneet merelliset kesäretket aloitettiin hetkellä, kun työuupumus synkisti aloittelevan tutkijan maailman. Monan kanssa heittäydymme tämän tästä kulturelleiksi kukkahattutädeiksi. Terhi on onnistunut olemaan paikalla elämäni merkittävässä käänneissä, kuten kohtaamisessa Tukholman alamaailman kanssa, vihkiäisissäni ja nyt tässä väitöshässäkässä ja sen suunnittelussa. Kiitos, ystävät!

Lajien välistä ystävyyttä olen saanut oppia ja kokea Pinjan, Rillan, Jopin, Alin, Samirin ja Kaapon kanssa. He ovat olleet kissamaisesti läsnä – niin hyvässä kuin pahassa – aineistoja analysoidessani ja artikkeleita kirjoittaessani. Vanhempani Johanna ja Veikko Vaittinen ovat aina kaikin tavoin ja pyyteettömästi tukeneet ja auttaneet minua. Isä ja äiti ryntäsivät apuun esimerkiksi silloin, kun käsikirjoitus piti saada esitarkastukseen ja kissa häiritsti keskittymistä. Ilman äitiä ja isää en kirjoittaisi näitä alku- ja kiitossanoja. Viimeiset kiitoksen sanat kuuluvat puolisololleni Vesa Toropaiselle, joka sietää kirja- ja paperipinoja sekä ajatuksiinsa vajonnutta vaimoa ja joka jaksaa keksiä vastapainoa yliopistoelämälle. Toropaisen Raato, kanssasi on hyvä ja helppo olla.

Kotona, Itäiselläkadulla 26. heinäkuuta 2017
Tanja Toropainen

1 JOHDANTO

1.1 Johdatus tutkimuksen aiheeseen

Usein siteeratussa lauseessa Uuden testamentin alkupuheen lopussa Mikael Agricola pyytää, ettei lukija pahastu, ”jos tässä äsken aljetussa suomenkielen tulkitukses jota-kin osaa olla eksyttyy, outoo ja kamalaa eli uudesti pantuu”. Vaikka lause on kulunut, juuri tässä väitöskirjassa se on enemmän kuin paikallaan. Agricolan sanat on tietysti suunnattu hänen aikalaisilleen, mutta ne osuvat myös nykylukijaan ja yhdyssanojen tutkijaan. Agricolan teoksissa on yhdyssanarakenteita, jotka nykyisin tuntuvat oudoilta, kenties eksytyiltä ja kamaliltakin.

Suomentaessaan Raamatun kirjoja ja muita kirkollisia tekstejä Agricola joutui kehittämään kirjalliseen ilmaisuun sopivaa kieltä ja monenlaisia elämänaloja kuvaavaa sanastoa. Kaikkea ei tarvinnut luoda alusta asti itse; Agricola pystyi hyödyntämään puhutun kansankielen ilmaisuvaroja ja käyttämään jo keskiajalla vakiintunutta kirkollista sanastoa. Arkisen elämänpiirin ja kirkollisen elämän sanasto ei kuitenkaan riittänyt siihen kaikkeen, mitä Raamattu pitää sisällään.

Sopivia sanoja etsiessään Agricola lainasi murteista ja vieraista kielistä. Usein hän käänsi vieraskielisen sanan osa osalta suomeksi ja teki näin käänöslainoja. Suomenkielisistä aineksista, sanoista ja johtimista, hän muodosti uusia johdoksia. Lisäksi Agricola yhdisti kielessä olemassa olleita sanoja uusiksi yhdyssanoiksi. Yhdyssanojen muodostaminen on nykyisessä kirjakielessä yleisin sananmuodostuskeino. Agricolan teoksissakin se on tavallinen keino muodostaa sanoja ja nimetä käsitteitä, mutta se ei yleisyydellään erotu muista sanaston kartuttamisen tavoista. Sen sijaan se erottuu sanarakenteilla, joista kaikki eivät ole nykykielessä eläviä. Tutkijalle Agricolan yhdyssanat näyttäytyvät myös vaikeasti määriteltävänä kategoriana.

Tässä väitöskirjassa kuvaan Agricolan teosten yhdyssanoja sekä yhdyssanamaisia rakenteita, jotka muistuttavat esimerkiksi muotonsa tai merkityksensä puolesta yhdysanoja, mutta ovat erikseen kirjoitettuja sanaliittoja. Selvitän yhdyssanojen morfologista rakentumista ja joissakin tapauksissa myös rakenteiden ja sanojen alkuperää. Teoreettiselta kannalta yksi keskeisimmistä yhdyssanatutkimuksen kysymyksistä on yhdysanojen ja sanaliittojen välinen raja, jota pohdin aineistoni pohjalta. Tutkimus antaa myös aihetta miettiä, millä tavoin nykykieli normeineen ja nykykielestä tehty tutkimus vaikuttavat vanhasta kielestä koottuihin ja toimitettuihin aineistoihin ja niistä tehtyihin tulkintoihin.

1.2 Tutkimuksen tavoitteet

Tutkimushankkeeni tavoitteena on ollut Agricolan teoksissa esiintyvien yhdyssanojen kuvaaminen. Millaisia yhdyssanoja teoksissa on käytetty? Miten ne eroavat nykykielen yhdyssanoista? Mitä yhtäläisyyksiä vanhan kirjakielen ja nykykielen yhdyssanojen välillä on? Minua on kiinnostanut myös se, mistä yhdyssanat ja yhdyssanarakenteet on kirjakieleen saatu. Ovatko ne peräisin puhutusta kansankielestä vai kirjallisia lainoja vieraista kielistä?

Yhdyssanan käsite on monitahoinen ja osin ristiriitainenkin. Nykykielen tutkijat eivät ole onnistuneet määrittelemään yhdyssanaa pitävästi, eikä yhdyssanan teoreettinen määrittely tai ylipäätään yhdyssanakategorian hahmottaminen ole sen helpompaa vanhan kirjakielenkään osalta. Olen tutkimusta tehdessäni joutunut miettimään, onko mahdollista tai mielekästä tutkia normittamattoman kielimuodon sanarakenteita. Olen lähestynyt aihettani aineistolähtöisesti, ja aineistosta syntyneen kuvan perusteella olen pyrkinyt suhteuttamaan vanhan kirjakielen yhdyssanoja nykykielen vakiintuneen sanaston pohjalta laadittuihin määritelmiin ja kuvauksiin.

Tutkimukseni tavoitteet voi tiivistää seuraavasti:

1. Agricolan teosten yhdyssanarakenteiden morfologinen kuvaaminen.
2. Joidenkin yhdyssanarakenteiden alkuperän selvittäminen.
3. Joidenkin yhdyssanarakenteiden vakiintumisen tarkasteleminen.
4. Yhdyssanan käsitteen arvioiminen vanhan kirjakielen aineiston pohjalta.

Agricolan teokset ovat suomen kirjakielen perusta ja siksi otollinen lähtökohta kirjoitetun kielen sananmuodostuksen tutkimiselle. Yhdyssanojen tutkimus on tärkeää, sillä yhdistämisestä on kehittynyt kirjakielen käytetyin sananmuodostuskeino, mutta yhdistämistä ja yhdyssanoja on tutkittu suhteellisen vähän. Syynä tähän on mahdollisesti se, että yhdistäminen on esimerkiksi johtamista yksinkertaisempi morfologinen prosessi. Tavoitteenani on ollut tehdä sellaista perustutkimusta, josta saatua tietoa voidaan hyödyntää myös nuorempia kielimuotoja ja nykykieltä tutkittaessa. Olen esimerkiksi pyrkinyt dokumentoimaan aineiston rajaukset ja aineistosta tehdyt tulkinnot niin yksityiskohtaisesti ja tarkasti, että vastaava tutkimusasetelma on toteuttavissa jostakin toisesta aineistosta. Tutkimustulokset olen puolestaan pyrkinyt esittämään niin havainnollisesti, että tulokset käyvät vertailukohdaksi vaikkapa varhaisnykysuomen yhdyssanarakenteita käsittelevälle tutkimukselle.

1.3 Tutkimuksen koherenssi

Väitöskirjani osajulkaisut liittyvät kiinteästi toisiinsa, sillä kaikki osatutkimukset käsittelevät samaa aihetta eli Agricolan teoksissa esiintyviä yhdyssanoja. YHDYSVERBI-tutkimuksessa tutkimuskohde on Agricolan teosten sanastoa laajempi, sillä olen tarkastellut siinä Agricolan teosten yhdysverbien lisäksi muissa vanhan kirjasuomen teksteissä

esiintyviä verbikompositumeita. Osatutkimuksia yhdistää aiheen lisäksi luonnollisesti aineisto: sanapoinninnat Agricolan teoksista joko näköispainoksesta (MAT, 1987) manuaalisesti poimien tai sähköisiä korpuksia apuna käyttäen. Esittelen käyttämäni aineistot ja keruumenetelmät tarkemmin luvussa 4. Myös tutkimusmenetelmät ovat osatutkimuksissa suurelta osin yhteneviä, sillä kaikissa perustana on morfologinen analyysi. Lisäksi olen käyttänyt useimmissa osatutkimuksissa vertailevaa menetelmää, ja jokaista osatutkimusta varten olen koonnut tietokannan aineiston käsittelyä ja analyysia varten. Esittelen käyttämäni tutkimusmenetelmät tarkemmin luvussa 4.3.

Osatutkimukset muodostavat kokonaisuuden, jossa Agricolan teosten yhdyssanoja ja yhdyssanarakenteita tarkastellaan ja kuvataan eri näkökulmista. Pää tavoitteenani on ollut tehdä kuvaus, jossa yhdyssanarakenteet tulevat kuvatuiksi sanaluokittain. Tästä tavoitteesta ovat valmiina yhdysadjektiivien (YHDYSADJEKTIIVI-artikkeli) ja yhdysverbien (YHDYSVERBI-artikkeli) kuvaukset. Lisäksi olen käsitellyt yhdyssubstantiivien laajasta joukosta kahta morfologista tyyppiä, adjektiivialkuisia (KONGRUOIVA-artikkeli) ja perusmuodolla alkavia (TYPOGRAFIA-artikkeli) yhdyssubstantiiveja. Näin ollen yhdyssanarakenteiden kokonaiskuva ei ole täysin valmis. Siksi täydennän kuvaa joiltakin osin myös tässä yhteenveto-osassa (luvun 5.3 alaluvuissa).

Olen pohtinut varsinkin uusimmissa osatutkimuksissa (YLEN, KONGRUOIVA, TYPOGRAFIA) myös yhdyssanojen, sanaliittojen ja lausekkeiden rajankäyntiin liittyviä kysymyksiä, jotka ovat olennaisia kaikessa yhdyssanatutkimuksessa mutta erityisesti vanhan kirjakielen yhdyssanojen tutkimuksessa, koska vanha kirjakieli ei ole samassa mielessä normitettua kuin nykykirjakieli. Erityisen ongelman aiheuttaa sanayhtymien yhteen ja erikseen kirjoittamisen vaihtelu, mikä vaikuttaa tutkijan tekemiin ratkaisuihin tutkimuksen joka vaiheessa. Ortografia on otettava huomioon tutkimusasetelman suunnittelussa, aineiston keruussa, sen analyysissa, kuvauksessa, esimerkkien esittämisessä ja päätelmien teossa. Ortografian perusteella tehdyt ratkaisut vaikuttavat kuvaan, joka yhdyssanarakenteista ja myös yhdyssanojen määrästä ja laadusta muodostuu.

Esimerkkien ja viitteiden merkintää olen muuttanut työn edetessä ja kulloisenkin julkaisun periaatteiden ja toimittajien toiveiden mukaan, joten merkintätapoihin liittyvät käytännöt eivät kaikilta osin ole yhtenäiset. Ensimmäisissä tutkimuksissa (YHDYSVERBIT ja YHDYSADJEKTIIVIT) normaalit sanaesimerkit (esim. *tykönäolla* ja *heikkouskollinen*, vaikka Agricolan teoksissa nykykielen *tykönä*-adverbi esiintyy muodossa *tykenä* ja *llinen*-johdokset ovat yleensä yksinäiskonsonantillisia) mahdollisimman nykykielisiksi, mikä on toimiva ratkaisu silloin, kun aineistona on eri-ikäisiä sanoja tai kun vanhaa kieltä vertaillaan nykykieleen. Myöhemmissä tutkimuksissa olen pyrkinyt noudattamaan esimerkeissä Agricolan aikaista ääntämistapaa mahdollisimman tarkasti (esim. *ylenpaljo*, *isoikärväinen*, *makialeipä*, *kimalaishonaja*), joten esimerkkisanat poikkeavat toisinaan huomattavasti nykyisestä yleiskielen kirjoittamis- ja ääntämistavasta. Tällä ratkaisulla olen halunnut tuoda esiin vanhalle kirjasuomelle ominaisia fonologisia piirteitä. Toinen esimerkkejä koskeva kehityskulku on se, että uusimmissa osatutkimuksissa on enemmän lause-esimerkkejä, koska lauseyhteys havainnollistaa hyvin sanojen käyttöä. Uusimmissa tutkimuksissa esitän usein myös rinnakkain sanan aidon ortografisen asun ja sen nykyiseen kirjoitusjärjestelmään muokatun vastineen.

Myös viittaukset aineistoon vaihtelevat. YHDYSADJEKTIIVI-artikkelissa viitteet ovat muotoa MAT II 504, YLEN- ja KONGRUOIVA-artikkeleissa muotoa A-II-504 ja TYPOGRAFIA-artikkelissa muotoa II-504. Kaikissa tapauksissa roomalainen numero viittaa Agricolan teosten näköispainoksen osaan ja arabialainen numero osan sivunumeroon. Lyhenne MAT tarkoittaa Mikael Agricolan teoksia, ja Agricola tarkoittava A-lyhenne tulee Kaino-korpuksen viittauskäytännöstä. Agricolan teosten nimityksiä olen käyttänyt vaihtelevia nimityksiä eri artikkeleissa, ja käytäntö on vakiintunut vasta vähitellen tämän yhteenveto-osan luvussa 2.3 kuvatun kaltaiseksi.

1.4 Yhteenveto-osan rakenne

Tätä artikkeliväitöskirjan osaa, joka johdattaa aiheeseen ja esittelee, miten artikkelit liittyvät toisiinsa ja millaisen kokonaisuuden ne muodostavat, nimitetään eri kielissä eri tavoin. Suomeksi nimitys on *yhteenveto-osuus*, ruotsinkielisiä nimityksiä ovat puolestaan *kappa* 'päällystakki, viitta' ja *ram* 'kehys'. Erilaiset nimitykset luovat erilaisen mielikuvan johdantotekstin tehtävästä. Kun *yhteenveto*-sana johtaa ajatukset jonkinlaiseen tiivistelmään tutkimuksen pääkohdista, *kappa* ja *raami* luovat mielikuvan kokonaisvaltaisemmasta tutkimusta kehystävästä tai osatutkimukset sisäänsä käärivästä tekstistä. Sinänsä nimityksellä ei tarvitse ole suurta vaikutusta tekstin sisältöön, sillä nimityksestä riippumatta sen täytyy sisältää tavanomaiset tieteelliseen tutkimukseen liittyvät osat: tutkimuksen tavoitteiden määrittely, teoreettinen viitekehys ja menetelmät, tutkimustulokset ja päätelmät sekä arviointi tutkimuksen sovellettavuudesta (Turun yliopiston humanistisen tiedekunnan artikkeliväitöskirjaa koskeva ohje). Nimitys vaikuttaa kuitenkin siihen, pyrkiikö johdannosta tekemään enemmän tiivistelmänomaisen vai kehyskertomusmaisen. Itse ajattelen, että osatutkimukset tarvitsevat ympärilleen viitan tai kehysten, joka sitoo aiheet kokonaisuudeksi ja joka tarvittaessa myös keskustelee osatutkimusten kanssa.

Luvussa 1.2 esittelen tutkimuksen tavoitteet ja luvussa 1.3 osoitan, miten artikkelit liittyvät toisiinsa ja millainen kokonaisuus niistä muodostuu. Kokonaisuutta rakentavat tietysti osajulkaisujen lisäksi kaikki yhteenveto-osan luvut. Pääluvussa 2 taustoitan kokonaisuutta esittelemällä aiheeseen liittyvää aiempaa tutkimusta (2.1.1 ja 2.1.2), kertomalla yleisesti reformaatioajasta (2.2) ja sen aikaisesta koulutuksesta ja kielioppikuvauksesta (2.4). Lisäksi esittelen Agricolan kirjallisen tuotannon ja luonnehdin Agricolan teosten kieltä (2.3). Pääluke 3 sisältää tutkimuksen teoreettisen viitekehysten. Määrittelen luvuissa 3.1 ja 3.2 yhdyssanan käsitteen ja luvussa 3.3 yhdyssanan lähikäsitteet. Aineistojen ja menetelmien esittely sisältyy päälukeun 4. Lukuun 6 olen koonnut päätelmät ja tutkimustulosten arvioinnin.

Tutkimusta kehystävän kertomuksen kannalta erityisen tärkeä on pääluke 5, jossa esitän kuvauksen Mikael Agricolan teoksissa esiintyvistä yhdyssanoista ja yhdyssanaisista rakenteista. Luvun 5.3 alaluvut yhdyssanojen rakennetyypeistä pohjautuvat osaksi osatutkimuksiin (5.3.2, 5.3.5 ja osittain 5.3.1), mutta olen lisäksi täydentänyt

kuvausta hankkeen aikana keräämilläni tiedoilla (5.3.3, 5.3.4, 5.3.6, 5.3.7 ja osittain 5.3.1). Kuvauksen täydentäminen on mielestäni tärkeää, koska muuten Agricolan teosten yhdyssanojen kuvaus jäisi vajavaiseksi ja yhdyssanarakenteiden muodostama kokonaisuus ei hahmottuisi. Jäisi siis näkymättömiin, minkä kokonaisuuden osia osatutkimuksissa kuvatut yhdyssanarakenteet ovat. Kuvauksen lisäksi päälukuun 5 sisältyy luku sanayhtymien yhteen ja erikseen kirjoittamisesta (5.1) ja yhdyssanojen yleisyydestä (5.2) Agricolan teoksissa. Luvussa 5.4 käsitellään joidenkin yhdyssanarakenteiden alkuperää ja vakiintumista kirjakieleen.

2 TAUSTAA

Tutkimustani taustoittavissa luvuissa esittelen vanhaa kirjasuomea, Agricolan teosten kieltä, sanastoa ja erityisesti yhdyssanoja käsittelevää tutkimusta (luku 2.1 alalukui-
neen). Valaisen myös sitä historiallista tilannetta, jossa Agricolan teokset syntyivät (luku 2.2), ja esittelen teosten käännöstaustaa ja kääntämisen vaikutusta kieleen (luku 2.3). Lopuksi esittelen reformaatioaikana vallinnutta kielioppikäsitystä, kielioppikuvausta ja koulutusta (luku 2.4).

2.1 Aiempi tutkimus

2.1.1 Vanhan kirjasuomen ja Agricolan teosten kielen tutkimus

Esittelen tässä luvussa katsauksenomaisesti työni kannalta tärkeitä vanhaa kirjasuomea ja erityisesti Agricolan sanastoa käsitteleviä tutkimuksia. Vanhan kirjasuomen ja Agricolan kielen tutkimuksella on pitkät perinteet. Ensimmäiset Agricolan teosten kieltä käsittelevät tutkimukset on julkaistu jo 1800-luvulla. Näissä August Ahlqvistin (1871) ja Arvi Jänneksen (1886) artikkeleissa esitetään yleisluontoisia havaintoja Agricolan kielenkäytöstä ja myös Agricolan käyttämästä sanastosta. Laajemman kuvauksen Agricolan kielestä laati Heikki Ojansuu (1909). Varhaisimmille tutkimuksille on ominaista se, että tutkijoiden käytössä on ollut vain osa Agricolan tuotannosta, koska teoksia on ollut vaikea saada käsiin.

Vanhan kirjakielen tutkimus painottui aluksi äännehistoriaan, joka on merkittävässä osassa Ojansuun Agricola-tutkimuksessa ja myös Martti Rapolan *Suomen kirjakielen historiassa* (1965 [1933]). Rapola on julkaissut paljon myös muunlaista, muun muassa filologista vanhan kirjasuomen tutkimusta. Vanhan kirjakielen sanaston tutkimuksessa Rapolan lukuisat kirjat ja artikkelit ovat keskeistä lähdekirjallisuutta. Niistä mainittakoon artikkelit Agricolan panos nykysuomen sanastossa (1962) ja Agricolan sanavarat (1962) sekä teokset *Henrik Hoffman puristinen kielenkorjaaja* (1963) ja *Vanha kirjasuomi* (1969).

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa laadittiin 1970-luvulla tietokoneen avulla Agricolan teoksista täydellinen saneluettelo esiintymiskohtineen *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* (VKS) toimitustyötä varten. Saneluettelo *Index Agricolaensis* (IA) ilmestyi painettuna vuonna 1980, ja VKS:n ensimmäinen osa julkaistiin 1985. Samalla vuosikymmenellä Agricolan teokset ja muitakin vanhan kirjasuomen tekstejä saatettiin

atk-muotoon sähköiseksi korpukseksi, ja näin Agricola-tutkimuksessa siirryttiin uuteen aikakauteen. 1980-luvulla julkaistiin myös uusi näköispainos Agricolan teoksista (1987). Vilkastunut ja sähköistynyt toiminta vanhan kielen parissa poiki kirjan *Mikael Agricolan kieli* (1988), jossa on artikkeleita useilta merkittäviltä Agricolan ja vanhan kielen tutkijoilta, kuten Osmo Ikolalta, Silva Kiurulta, Esko Koivusalolta ja Osmo Nikkilältä. Kirjoittajien joukosta puuttuu tuon ajan Agricola-tutkijoista oikeastaan vain Marja Itkonen-Kaila. Kirjan artikkeleista on Agricolan teosten sanaston tutkimuksen kannalta tärkeä Raimo Jussilan artikkeli Agricolan sanasto ja nykysuomi. Myös Jussilan artikkeli Vanhan kirjasuomen sanaston kasvu (2000) on vanhan kielen sanaston tutkimuksen kannalta kiinnostava, ja tärkeä tutkimuksen apuväline on hänen kokoamansa ensiesiintymien kirja *Vanhat sanat* (1998). Vanhan kirjakielen tutkimuksen vilkastumisen tulosta olivat myös virolais-suomalaiset Vana kirjakeele päevad / Vanhan kirjakielen päivät, jotka järjestettiin ensi kerran vuonna 1996 Tartossa (nimellä Läänemere areaali rahvaste kirjakeelte algusajad jo vuonna 1994).

Nykyisen Agricolan ja laajemmin reformaatioajan alun kielen tutkimuksen keskeinen tutkija on Kaisa Häkkinen, jonka johtamassa Mikael Agricolan teosten morfosyntaktinen tietokanta hankkeessa väitöskirjansa ovat tehneet Nobufumi Inaba (2015), Kirsi-Maria Nummila (2011) ja Heidi Salmi (2010). Hankkeen yhteydessä julkaistiin myös monitieteinen artikkelikokoelma *Agricolan aika* (2007), ja sen tulosta ovat lisäksi editiot Agricolan aapisesta (2007), käsikirjasta (2011), messusta (2013) ja psalttarista (2010). Häkkisen laajasta tuotannosta mainitsen tässä vain vanhan kirjakielen tutkimuksen kannalta tärkeän teoksen *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia* (1994) sekä Agricolan sanastoa käsittelevät artikkelit Agricolan eläintarha (2007a) ja Soitinten nimitykset Mikael Agricolan teoksissa (2010). Itse olen väitöskirjan osatutkimusten lisäksi julkaissut artikkelit Agricolan sananmuodostuksesta (Vaittinen 2007a) ja uudissanoista (2016a).

2.1.2 Yhdyssanojen tutkimus

Keskityn tämän luvun tutkimus- ja kirjallisuuskatsauksessa lähinnä vain niihin yhdysanoja käsitteleviin julkaisuihin, jotka ovat oman työni kannalta tärkeitä. Suhteellisen tuore ja seikkaperäinen yhdysanatutkimuksen esittely sisältyy Laura Tyysterin (2015: 17–20) väitöskirjaan. Tutkimuskirjallisuus, jossa jollakin tavalla käsitellään yhdyssanoja ja yhdyssanarakenteita, voidaan jakaa karkeasti kolmii. Ensinnäkin yhdyssanoja kuvataan kieliopissa. Niissä kuvauksen tarkkuus vaihtelee, ja käsittelytapa voi olla deskriptiivinen tai normatiivinen. Toiseksi yhdyssanojen kuvaukset kuuluvat sananmuodostusta ja laajemmin sanastoa käsitteleviin kirjoihin. Näissä yhdyssanojen kuvaus voi olla tarkempaa kuin kieliopissa, mutta usein johtaminen saa – etenkin suomea koskevassa tutkimuksessa – enemmän huomiota kuin yhdyssanat. Kolmantena tutkimuskirjallisuuden tyyppinä ovat yhdyssanoja käsittelevät erillistutkimukset, jotka voivat hyvinkin yksityiskohtaisesti paneutua esimerkiksi yhteen yhdyssanan rakennetyyppiin. Kaikentyyppisissä yhdyssanoja käsittelevissä julkaisuissa näkökulma on useimmiten synkroninen, mutta myös diakronista yhdysanatutkimusta on tehty ja julkaistu.

Iso suomen kielioppi (ISK, 2004) sisältää hyvän kuvauksen yhdyssanoista. Siinä esitellään monipuolisesti erilaisia rakennetyyppejä, arvioidaan tyyppien produktiivisuutta nykykielessä ja tuodaan näkyviin, mihin aineistoon kuvaus ja produktiivisuuden arviointi perustuvat. ISK:n yhdyssanakuvaus tarjoaa hyvän vertailukohtan vanhankin kielimuodon tutkijalle. Morfologisia rakennetyyppejä kuvataan varsin hyvin myös August Ahlqvistin (1877), Knut Cannelinin (1932) ja Aarni Penttilän (1963) kieliopeissa. Nuo kieliopit sisältävät lisäksi vanhan kielen tutkimuksen kannalta kiinnostavaa esimerkkiaineistoa, samoin kuin Lauri Hakulisen teos *Suomen kielen rakenne ja kehitys* (1979). Kieliopeissa on kuvausten ja esimerkkien lisäksi yhdyssanan määritelmiä, joten ne ovat tärkeitä myös teorian kannalta. Yhdyssanatutkijalle erityisen tärkeä teos on Erkki Itkonen *Kieli ja sen tutkimus* (1966), jossa näkökulma on diakroninen. Itkonen käsittelee yhdyssanakategorian syntyä ja monenlaisia suomalais-ugrialaisten kielten sanarakenteita, jotka häilyvät kiinteän yhdyssanan ja höllemmän sanaliiton rajoilla.

Sananmuodostusta myös yhdyssanojen kannalta käsittelevät Häkkisen kirja *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa* (1990) sekä Vesa Koiviston *Suomen sanojen rakenne* (2013). Häkkinen käsittelee kirjassaan sananmuodostusta laajemmin keinoja, joilla kielen sanastoa kartutetaan. Lähestymistapa on diakroninen, vaikka kirjassa esitellään myös sanastoa, joka kirjan ilmestymisaikaan oli uutta ja ajankohtaista. Koivisto puolestaan käsittelee kirjassaan nykykielen sananmuodostusta ja sanojen morfologista rakentumista. Yhdyssanojen kuvaus on teoksessa selvästi suppeampi kuin ISK:ssa, jonka sananmuodostusta käsittelevät luvut ovat myös Koiviston käsialaa. Vuonna 1989 ilmestynyt artikkelikokoelma *Nykysuomen sanavarat* käsittelee suomen kielen sanastokerrostumia erittäin monipuolisesti. Teoksessa yhdistyvät diakroniset ja synkroniset näkökulmat. Oman tutkimukseni kannalta kokoelman tärkeimmät artikkelit ovat Jouko Vesikansan yhdyssanatyyppejä käsittelevä artikkeli sekä Tuomo Tuomen kirjoitus yleiskielen murrepohjaisesta sanastosta.

Yhdyssanoja käsittelevistä erillistutkimuksista uusin ja laajin on Tyysterin väitöskirja (2015), jossa käsitellään kirjakielen uusien yhdyssanojen rakennetyyppien produktiivisuutta. Nykykielen yhdyssanoista on tehty jonkin verran myös pro gradu -tutkielmia ja liseniaatintöitä, kuten Heli Kanervamäen tutkielma yhdyssanojen oikeinkirjoituksen normittamisesta (1996), Anneli Niinimäen työ koululaisten yhdysanatajasta ja oikeinkirjoitustaidoista (1991), Toini Rahdun tutkimus nominaalkuisista yhdysverbeistä (1983, myös artikkeli 1984) sekä Minna Salon tutkielma nykysuomen yhdysadjektiiveista (1997). Yhdyssanarakenteiden kuvauksen kannalta tärkeitä artikkeleita ovat Martti Airilan kirjoitus Suomen kielen yhdysadjektiivit (1938) ja Vesikansan jo edellä mainittu artikkeli Yhdyssanat (1989). *Kielikello*-lehdessä on julkaistu monia yhdyssanoja käsitteleviä kirjoituksia, joissa yhdistyvät deskriptiivinen kuvaus ja normatiivinen näkökulma (esim. Eronen 1996, Sinisalo 1987). Eino Mikkola (1971) ja Pauli Saukkonen (1973) ovat esittäneet tutkimuksissaan kvantitatiivista tietoa nykykielen yhdyssanojen jakautumisesta eri sanaluokkiin. Agricolan teosten osalta lukumääräarviointia jakaumasta on antanut Jussila (1988).

Vanhan kirjasuomen yhdyssanarakenteista tutkituimpia ovat yhdysverbit. Niitä ovat tutkineet ainakin Emil Öhmann (1957), Marie-Elisabeth Schmeidler (1959), Rauno

Heinonen (1972), Kaisa Häkkinen (1987) ja Tanja Vaittinen (2001 ja 2003). Muita sana-
luokkia edustavista yhdyssanoista on perinpohjaisimmin tarkasteltu yhdysadjektiiveja
(Vaittinen 2007b) ja jonkin verran yhdyssubstantiiveja (Toropainen 2015 ja 2016b).
Sen sijaan vanhan kirjakielen yhdysadverbeja ei ole tutkittu. Yhdysperäisten adverbien
tutkimus on harvinaista myös maailman kielissä (ks. esim. saksan osalta Müller 2015:
1884). Jussila on tarkastellut yhdyssanatyypin kehittymistä vanhan kirjasuomen kau-
della sanakirja-aineiston pohjalta kirjoituksessa Vanhan kirjasuomen yhdyssanoista
(1994). Häkkisen ja Pia Björkqvistin artikkeli (1991) käsittelee puolestaan varhaisny-
kysuomen yhdyssanarakenteita, ja Kaarina Pitkäsen väitöskirjassa (2008) tarkastellaan
muun muassa sitä, millaisia yhdyssanoja Elias Lönnrotin muodostamaan kasvitermis-
töön kuuluu.

Kansainvälistä yhdyssanatutkimusta olen hyödyntänyt etenkin yhdyssanan teoreet-
tisessa määrittelyssä (esim. Bauer 2011b; Kastovsky 2011; Lieber–Štekauer 2011; Olsen
2015: 364). Nykyisin tunnetuin ja levinnein yhdyssanatutkimus on varsin englantikes-
keistä, mikä tarkoittaa muiden kielten tutkimuksen kannalta käytännön ongelmia, sillä
englantia koskevaa teoriaa ei kaikilta osin voi soveltaa rakenteeltaan erilaisiin kieliin.
Typologisen tutkimuksen piirissä on pyritty selvittämään, sisältävätkö kaikki maailman
kielet yhdyssanoja ja millaisia yhdyssanarakenteita kielissä on. Kokoomateos typolo-
gisesta yhdyssanatutkimuksesta on *The Oxford Handbook of Compounding* (2011).
Euroopan kielten sananmuodostusta ja myös yhdyssanoja hyvin monista näkökulmista
tarkastelee teossarja *Word Formation. An International Handbook of the Languages of
Europe* (2015, 2016).

Käytännön työskentelyssä teoreettisista esityksistä on vain rajallisesti hyötyä. Esi-
merkiksi yhdyssanarakenteista kahdesta substantiivista (N+N) muodostuvaa raken-
netta ja yhdysosien välistä merkityssuhdetta on kuvattu useiden kielten osalta, mutta
muunlaisista yhdyssanarakenteista on vaikea löytää tietoa. Yhdyssanatyypin kuvauk-
sia sisältyy kuitenkin monien kielten kielioppeihin ja erillisiin sananmuodostuksen
kuvauksiin, ja niistä olen saanut ideoita suomea koskeviin tutkimuksiini (esim. Barz
2016; Bauer 1983, Blåberg 1988; *Eesti keele grammatika*, EKG 1993; Eins 2015; Fleischer
1969; Johansson 1954; Kotscheva 2016; Marchand 1969; Plag 2016; Söderbergh 1967).
Lähimpänä omaa tutkimustani ovat erillistutkimukset vanhan kirjaviron sanastosta
(esim. Habicht 2000, 2001ab; Hasselblatt 1990; Tennesilm 2003) sekä vanhaa ruotsia,
saksaa ja englantia koskevat sanastontutkimukset (esim. Çinkiliç–Weiß 2013; Müller
2015; Kastovsky 2013; Sauer 2013).

2.2 Reformaatio ja uudenlaiset kirjoituskäytännöt

Suomen kielen tutkimuksen kannalta reformaatio on ollut merkittävä ajanjakso, koska
suomen kirjakieli syntyi samalla, kun kirkollisia tekstejä alettiin kirjoittaa ja julkaista
kansankielellä. Yhdyssanojen tutkimus on sanastontutkimuksen ala, jossa kirjalliset
lähteet ovat erityisen tärkeitä. Sukukieliä vertailemalla yhdyssanoista on vaikea saada

otetta, ja lisäksi monet yhdyssanoista ovat kirjallislähtöisiä, joten reformaation myötä syntyneet käsikirjoitukset ja kirjat ovat yhdyssanatutkimuksessa välttämättömiä.

Luterilainen reformaatio käynnistyi vuonna 1517, kun Martin Luther julkaisi 95 teesiään. Teesit asettivat kyseenalaisiksi anekaupan ja paavin vallan. Luther kielsi paavin ja kirkolliskokouksen arvovallan ja katsoi, että ehdoton arvovalta oli vain Raamatulla. Lutherin oppiin kuului ajatus Raamatun tekstien kääntämisestä kansankielille, sillä jokaisen piti päästä osalliseksi Jumalan sanasta omalla äidinkielellään. Lutherin ensimmäisiä kannattajia olivat humanistit, jotka olivat vaatineet jo pitkään kirkon uudistusta. Ihmisten lisäksi Lutherin johtaman kapinaliikkeen tukena oli tuore keksintö, painettu sana, sillä reformaatioliike hyödynsi tehokkaasti kirjapainotaitoa. (Heininen 2007: 16–17.)

Ruotsin valtakuntaan reformaation ja humanismin aatteet tulivat 1520-luvulla. Tukholmaan ne kulkivat saksalaisten kauppiaiden mukana, ja myös Viipurin uudet virtaukset tavoittivat nopeasti. Sinne ajatukset välittyivät Baltiasta, joka kuului saksalaiseen kulttuuripiiriin. Ruotsissa reformaatiosta muodostui kuitenkin ns. ruhtinasreformaatio, joka toteutettiin kuningas Kustaa Vaasan johdolla, sillä kirkon aseman horjuttaminen sopi hänen valtapyrkimyksiinsä. Ruhtinasreformaation kannalta tärkeä hetki olivat Västeråsin valtiopäivät vuonna 1527. Siellä kysymys oikeasta kristillisestä opista ei ollut keskeisellä sijalla, eivätkä valtiopäivät omaksuneet uutta oppia tai tehneet muutoksia jumalanpalvelukseen eivätkä kirkollisiin toimituksiin. Sen sijaan kirkon ”liika” omaisuus peruutettiin valtiolle, ja valtiopäivät mursivat kirkon poliittisen ja taloudellisen vallan. Reformaattorien julistus kuitenkin sallittiin, ja kuningas teki virkänimityksillään Tukholmasta Ruotsin uskonpuhdistuksen keskuksen. Myös kuninkaallinen kirjapaino siirrettiin Uppsalasta Tukholmaan, mikä edesauttoi reformaattorien kirjoitusten levittämisessä. (Kouri 1995: 44; Heininen 2007: 30–35.)

Suomen puolella reformaatio alkoi laajemmin levitä 1530-luvun toisella puoliskolla, kun ensimmäiset Wittenbergissä opiskelleet suomalaiset palasivat kotimaahan. Tosin Petrus Särkilahti oli tuonut reformaation aatteet mukanaan Turkuun jo vuoden 1523 tienoilla palattuaan opintomatkalta Keski-Euroopasta. Särkilahti opetti Turun koulussa ja pystyi opettajan tehtävässään välittämään oppimiaan evankelisia ja humanistisia oppeja. Suomen puolella reformaation kannalta vuosi 1537 on merkittävä, koska silloin alettiin vaatia kansankielen käyttämistä jumalanpalveluksissa ensin tuomiokirkoissa ja vähitellen muissa seurakunnissa. (Heinonen–Lahtinen–Räsänen 2016: 20.)

Vaatimus kansankielen käyttämisestä kirkonmenoissa edellytti niissä tarvittavien tekstien suomentamista. Käytännössä se tarkoitti sitä, että piti luoda suomen kirjakieli. Ennen kuin varsinaisia kirjoja ehdittiin laatia, yhtenä keinona oli suomennoksen kirjoittaminen muunkielisen kirjan rivien väliin tai marginaaleihin tai irtolehtien lisääminen keskiaikaisiin kirjoihin. Tällaisesta on esimerkki Kangasalan seurakunnalle kuulunut Turun messukirja *Missale Aboense*, johon on lisätty uuden opin mukaisia ruotsin-, latinan- ja suomenkielisiä käsikirjoitussivuja. 1530- ja 1540-lukujen taitteesta on säilynyt myös muutama kirjan muotoon sidottu käsikirjoitus eli koodeksi, jotka sisältävät suomenkielisiä kirkollisiin toimituksiin tarkoitettuja tekstejä. Näistä käsikirjoituksista laajin on Westhin koodeksi, joka sisältää muun muassa messun ja käsikirjan.

Käsikirjoituksista ilmeisesti kaikkein vanhin on Uppsalan evankeliumikirjan katkelma. Jonkin verran nuorempi on Uppsalan käsikirja, joka sisältää sekä messukaavan että puutteellisesti säilyneen kirkkokäsikirjan. Reformaation alkuvaiheista on säilynyt myös suomenkielisiä kirkkolauluja sisältäviä musiikkikäsikirjoituksia. (K. Häkkinen 2016: 131–134.)

2.3 Agricolan teokset, niiden tekstilajit ja käännöskieli

Vaikuttavimman työn kirjakielen kehittämisessä teki Turun koulun rehtorina toiminut ja sittemmin piispaksi nimitetty Mikael Agricola. Hän suomensi, kirjoitti ja toimitti Tukholman kuninkaalliseen kirjapainoon painettavaksi yhdeksän suomenkielistä kirjaa, joiden laajuus on noin 2400 sivua. Teokset muodostavat huolellisesti harkitun kokonaisuuden, jonka taustalla oli Turun hiippakunnan johtoportaalan laatima julkaisuohjelma. Ohjelma oli käytännöllinen: oli laadittava kansankieliset jumalanpalvelustekstit, käännettävä Raamattu kansankielelle ja ajan mittaan opetettava kansa lukemaan. (Heininen 2007: 157.)

Seuraavassa on luettelo Agricolan teoksista. Kussakin luettelon kohdassa ensimmäisenä on teoksen yleiskielistetty nimitys¹, toisena kohtana teoksen varsinainen nimi, sitten julkaisuvuosi ja lopuksi viite, joka perustuu Agricolan koottujen teosten (1987) sivunumerointiin ja Kotimaisten kielten keskuksen Kaino-korpuksen käytäntöön.

Aapinen = *Abckiria*, 1559 (1. p. ilmestyi ilmeisesti 1543) (A-0-01-024)

Rukouskirja = *Rucouskiria / Bibliasta / se on / molemista Testamentista / Messuramatusta / ia muusta monesta / jotca toysella polella Luetellan / kokoonpoymettu Somen Turussa*, 1544 (A-I-1-877)

Uusi testamentti = *Se Wsi Testamenti*, 1548 (A-II-1-719)

Käsikirja = *Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista*, 1549 (A-III-1-80)

Messu = *Messu eli Herran Echtolinen*, 1549 (A-III-81-144)

Piina = *Se meiden HERRAN Jesusen Christusen Pina / ylesnousemus ia taiuaisen Astumus / niste Neliest Euangelisterist coghottu*, 1549 (A-III-145-195)

Psalttari = *Dauidin Psaltari*, 1551 (A-III-197-435)

Veisut = *Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wlosheetut*, 1551 (A-III-437-711)

Profeetat = *Ne Prophetat. Haggaj. SacharJa. Maleachi*, 1552 (A-III-712-792)

Kirjoittajana Agricola oli perinpohjainen. Hän käytti runsaasti ja monipuolisesti lähdekirjallisuutta, ja Agricolan tiedetään raamatunkääntäjänä seuranneen rinnakkain useita lähdetekstejä (Itkonen-Kaila 1997). Aapisessaan Agricola on käyttänyt mallinaan

¹ Teoksista käyttämäni nimitykset vaihtelevat tutkimusartikkeleissa. Luettelossa esitettyjä nimityksiä olen käyttänyt kahdessa uusimmassa artikkelissa (KONGRUOIVA ja TYPOGRAFIA).

ennen kaikkea kolmen saksalaisen reformaattorin, Martin Lutherin, Philipp Melanchtonin ja Andreas Osianderin, katekismuksia (Tarkiainen–Tarkiainen 1985: 151; Heininen 2007: 170–188). Rukouskirjassa yhdistyvät Turun messukirjan *Missale Aboensen* keskiaikainen perintö sekä uudempi reformaatiokauden rukouskirjallisuus. Rukouskirjan kalenteriosalle ja rukousaineistolle on löydetty kymmeniä eri lähteitä. (Gummerus 1941, 1947, 1955; Heininen 2007: 196–229; Holma 2008.) Teoksena Agricolan rukouskirja on aivan poikkeuksellinen, sillä se on monin verroin laajempi kuin reformaatioajalla muuten tyypilliset parisataasivuiset rukouskirjat (Heininen 2007: 189–190).

Uuden testamentin suomennoksen lähdeteksteinä on ollut kolme kokoraamattua, latinankielinen Vulgata (= V), Lutherin saksankielinen Raamattu (L²) sekä ruotsinkielinen Kustaa Vaasan Raamattu vuodelta 1541 (GVB). Lisäksi Agricola on käyttänyt pohjateksteinä vuoden 1526 ruotsinkielistä Uutta testamenttia (NT) sekä Erasmuksen Uuden testamentin kreikankielistä alkutekstiä (kr.) sekä latinankielistä käännöstä (Er.). (Itkonen-Kaila 1997; Heininen 1999: 269.) Vuonna 1549 ilmestyneiden käsikirjan, messun ja piinan lähdepohja on suppeampi. Teokset ovat virallisia kirkollisia kirjoja, ja pääosin niiden lähteinä ovat olleet vastaavat ruotsinkieliset kirkolliset kirjat. Agricola on kuitenkin tehnyt teoksiin muutoksia muun muassa Lutherin pohjalta, ja piinan päällähteenä voidaan pitää Johannes Bugenhagenin passioharmoniaa. (Heininen 2007: 281–291, 294–296.)

Psalttari, veisut ja profeetat sisältävät Vanhan testamentin tekstejä. Niiden latinankielisiä lähdetekstejä ovat ainakin Vulgata, Otto Brunfelsin rukouskirja, Sebastian Münsterin raamattulaitos sekä Johannes Bugenhagenin psalttari. Lisäksi Agricola on käyttänyt pohjateksteinä sekä Lutherin (L) että Kustaa Vaasan Raamattua (GVB). (Heininen 1999: 257, 261–264, 2007: 329–332.) Kun Agricolan tekstejä tutkitaan filologisesti, tämä lähdekirjallisuuden runsaus täytyy tuntea ja ottaa tutkimuksessa huomioon.

Vaikka Agricolan teokset ovat sisällöltään uskonnollisia, ne sisältävät monenlaisia tekstilajeja. Raamatun tekstien lisäksi teoksissa on muun muassa tervehdysrunoja, proosamuotoisia esipuheita, ohjetekstejä papeille, tekstin sisältöä tiivistäviä summaarioita sekä reuna- ja jälkiselityksiä (Kiuru 1993: 45–47). Jaottelu tekstilajeihin voidaan tehdä paljon hienojakoisemminkin, sillä esimerkiksi Raamatun kirjat sisältävät kymmeniä eri tekstilajeja, kuten faabeleita, legendoja, puheita, erilaisia psalmeja, evankeliumeja ja kirjeitä (ks. tarkemmin Nummila 2011: 24 ja siinä mainitut lähteet).

Valtaosa Agricolan teosten teksteistä on käännöstä. Sillä on merkitystä teosten kielen kannalta, sillä käännettäessä siirtyy helposti erilaisia vaikutteita lähdetekstistä kohdetekstiin. Usein tällaiseen interferenssiin suhtaudutaan kielteisesti, jos esimerkiksi lainautuneet rakenteet ovat kohdekielelle epätyypillisiä. Uutta kirjakieltä luotaessa käännettävistä pohjateksteistä on kuitenkin paljon hyötyäkin, sillä niistä voidaan omaksua kieleen tekstin sisällön lisäksi tekstimalleja sekä esimerkiksi oikeinkirjoitukseen liittyviä konventioita (Paloposki 2006: 16–19). Agricola pohjasikin ortografiansa tuntemiinsa kirjakieliin, etenkin ruotsiin ja saksaan (esim. Rapola 1965 [1933]: 56–59).

2 YHDYSADJEKTIIVI-tutkimuksessa olen käyttänyt Lutherin saksantamasta vuoden 1545 *Bibliasta* kahta erilaista lyhennettä: BG (*Biblia Germanica*) ja LB (*Luther Bibel 1545*).

Käännöskielen piirteitä Agricolan teoksissa ovat esimerkiksi yhdysverbit, *yksi-* ja *se-*sanojen artikkelimainen käyttö, *pitää-* ja *tahtoa-*verbien avulla muodostetut futuurirakenteet ja passiivilauseisiin liittyvä ablatiiviagentti (Kiuru 1993: 53–54; K. Häkkinen 2007b: 32; Itkonen-Kaila 2007: 58). Vieraiden kielten vaikutusta ovat myös käännöslainat.

Vieraille kielille ominaisten, mutta suomen kielelle vieraiden rakenteiden välittymistä edesauttoi sanatarkka kääntäminen, jota käytettiin usein strategiana varsinkin pyhien tekstien kääntämisessä, jotta lähdetekstin sisältö ja ajatus varmasti säilyi muuttumattomana. Toisaalta jo keskiajalla ja uuden ajan alussa esiintyi käännöksiä, joissa tavoitteena oli kohdekielen kannalta sujuva ja lukijalle helposti ymmärrettävä teksti. (Nida 1964: 12–16; Bassnett 1995: 63–67; Huhtala 1992.) Toisin sanoen varhaisissakin raamatunkäännöksissä on voinut tiukan formaalisen käännöksen lisäksi esiintyä dynaamisen kääntämisen piirteitä (ks. formaalisesta ja dynaamisesta vastaavuudesta Nida 1964: 159; Nida–Taber 1969: 22–24). Agricola käänsi Raamatun tekstejä sanatarkasti ilman kääntäjän vapauksia. Korkeintaan jonkin pikkusanan hän on voinut lisätä tai jättää pois raamatullisista käännöksistään. Sen sijaan muuntotyyppejä tekstejä Agricola on vapaammin lyhennellyt ja muokannut tai tehnyt niihin omia lisäyksiään. Hän on esimerkiksi voinut selvyuden vuoksi antaa jollekin sanalle vastineeksi useita lähimerkityksisiä sanoja. (Itkonen-Kaila 2007: 57.) Ei ole varmaa tietoa, millaista opetusta Agricola on saanut kääntämisestä ja ovatko koulutuksessa näkyneet Lutherin käännösperiaatteet, joita Luther on tuonut esiin muun muassa oppassaan *Ein Sendbrief vom Dolmetschen* (suomeksi Lentokirjanen kääntämisestä). Oppaassa Luther kehottaa kääntäjää kuuntelemaan ja tarkkailemaan tavallisen kansan puhetapaa ja noudattamaan tätä yksinkertaista ja ymmärrettävää kielenpartta. Koska Lutherin käännösperiaatteissa korostuu kansan puhetapaa jäljittelevän kielenkäytön tärkeys, olen tutkimuksissani pyrkinyt pitämään silmällä mahdollisesti kansankielestä omaksuttuja sanoja ja sanarakenteita.

2.4 Kieliopillinen kuvaus ja koulutus Agricolan aikana

Tutkittaessa Agricolan teoksissa esiintyviä yhdyssanoja on mielenkiintoista miettiä, millainen käsitys kieliopillista koulutusta saaneilla ihmisillä, kuten Agricolalla, on voinut olla yhdyssanoista ja millä tavalla yhdyssanoja on kuvattu keskiaikaisissa tai uuden ajan alun kieliopissa. Agricola oli ilmeisesti oppinut lukemaan ja kirjoittamaan jo kotipitäjässään Pernajalla kirkkoherra Bertilin johdolla, mutta varsinaisen koulunkäytöstä Mikael Olavinpoika aloitti Viipurissa 1510-luvun loppupuolella. (Heininen 2007: 27, 30.) Viipurin koulun oppisisällöistä ei ole tietoa, mutta tuohon aikaan keskityttiin ennen kaikkea latinan opiskeluun, koska latinan taito oli välttämätön, etenkin jos halusi suorittaa yliopisto-opintoja. Viipurin koulun jälkeen Agricola jatkoi opintojaan Turun katedraalikoulussa, eikä senkään oppisisällöstä ole juurikaan säilynyt lähteitä, mutta oppisisällöistä on esitetty tutkimuksissa oletuksia. On pidetty todennäköisenä, että katedraalikoulussa on vastaavien eurooppalaisten instituutioiden tapaan opiskeltu erityisesti niin sanottuja trivium-aineita eli grammatiikkaa, retoriikkaa ja dialektiikkaa.

Lisäksi opetettaviin aineisiin on ilmeisesti kuulunut myös liturgiassa tarvittava laulu sekä riittävä määrä matematiikkaa. (Pirinen 1956: 423; Hanska–Lahtinen 2010: 54.) Grammatiikan opiskelu oli käytännössä latinan kielen ja kieliopin sekä pyhien kirjoitusten opiskelua (Salonen 2016: 120).

Latinan oppikirjana oli klassinen Donatuksen kielioppi (ks. Donatuksen kieliopin roolista esim. Heininen 2007: 106, 111; Hanska–Lahtinen 2010: 83, 84; Randén 2012: 24). Kielioppia opiskeltiin myöhäisantiikissa syntyneen kielioppitradition mukaisesti, ja traditioon kuului olennaisesti 300-luvulla jKr. eläneen Aelius Donatuksen alkeiskielioppi *Ars Minor*. Donatuksen alkeiskielioppi ja sen pohjalta laaditut myöhemmät versiot latinan kieliopista sisältävät yleensä kysymysten ja vastausten muodossa kahdeksan sanaluokan esittelyn. Donatukseen pohjautuvia latinan kieliopin versioita käytettiin Ruotsissa ainakin 1700-luvun alkuun saakka. (Randén mp.)

Kielioppikirja *Ars Minorissa* on sanaluokkien esittelyjen yhteydessä esimerkkejä yhdyssanoista. Esimerkiksi adverbien esittelyssä mainitaan yksinkertaiset (*simplex*) sanat *docte* ja *prudenter* sekä yhdistetyt (*composita*) sanat *indocte* ja *imprudenter*. Partisiippien yhteydessä on vastaavasti sanaesimerkit *legens* (*simplex*) ja *negligens* (*composita*). (Lähteenä olen käyttänyt Augsburgissa noin vuonna 1502 julkaistua Donatuksen kielioppia, jonka nimiölehdellä on otsikko *Donatus minor*.) Sanaesimerkit osoittavat, että kieliopissa on kuvattu yhdistämällä muodostettuja sanoja ja että jonkinlainen yhdyssanakategoria on ollut olemassa jo keskiaikaisissa kielioppikuvauksissa. Pitää kuitenkin muistaa, että edes sanan käsite ei ole ollut varhaisessa eurooppalaisessa kielioppikuvauksessa lainkaan selvä. Käytössä ei ole esimerkiksi ollut yhtä, vakiintunutta termiä käsitteelle sana. (Hyman 2005.)

Varhaisimmat suomen kieltä esittelevät kielioppikuvaukset sisältyvät alkeisoppi-kirjoihin, jotka julkaistiin 1600-luvulla. Petraeuksen kielioppi ilmestyi vuonna 1649 ja Martiniuksen kielioppi vuonna 1689. Lisäksi on säilynyt suomen kielioppia käsittelevä käsikirjoitus *Rudimenta linguae Finnicae breviter delineata*. Kaikki vanhimmat suomen kielen kuvaukset heijastelevat klassista latinaan pohjautuvaa kielioppitraditiota. (Vihonen 1978: 32; Kuutti 2012: 17.) Koska kieliopit edustavat vanhaa traditiota, voidaan olettaa, ettei niiden esittämä käsitys esimerkiksi yhdyssanoista juurikaan poikkea Agri-colan ajan käsityksestä.

Petraeuksen ja Martiniuksen kieliopeissa käsitellään sananmuodostusta figura- ja species-nimisissä osioissa (Vihonen 1978: 101). Kielioppien mukaan nominin voidaan jakaa figuran suhteen kahteen ryhmään, jotka ovat *simplex* ja *composita*. Petraeus antaa nominien *composita*-esimerkkeinä muodosteet *Corkia-sucuinen*, *Corkiast oppenut*, *Rucouskirja*, *kelwotoin* ja *kijttämätöin* (Petraeus 1968 [1649]: 19). Martiniuksen esimerkit ovat *Hywin oppenut*, *Pahanmacuinen*, *Rucous-Kiria*, *Mahdotoin*, *Kelwotoin* ja *Kijttämätöin*. Lisäksi Martinius antaa esimerkkejä yhdynominien sanaluokkayhdistelmistä. Esimerkkiyhdistelmät ovat *IsäMaa* (alkuosana substantiivi), *Tämän caldainen* (pronomini), *Tacaus Mies* (verbi), *Aina olewainen* (adverbi), *Jos iocu* (konjunktio), *Esi Caupungi* (prepositio). (Martinius 1968 [1689]: 33–34.) Verbien luokkaan kuuluvia *composita*-sanoja ovat Petraeuksella *Alasastun*, *ylösastun*, *coconpanen* ja Martiniuksella *ulos juon*, *Coconpanen*, *yhtenpanen*, *ylösastun* (Petraeus mts. 28; Martinius mts. 51).

Kuten esimerkeistä nähdään, yhteen kirjoittaminen ei ole composita-sanojen tunto-merkki, vaikka yhteen kirjoitettujakin esimerkkejä kieliopeissa on. Yhdistettyjen sanojen joukossa on myös karitiivisia sanoja, jotka nykyisin tulkitaan johdoksiksi. Karitiiviadjektiivien yhdyssanatulkinta on latinan kieliopin vaikutusta (Vihonen 1978: 102, 192–193).

Voidaan olettaa, että Agricola on tuntenut latinan kieliopin pohjalta yhdyssanan (composita) kategorian. Katogoria ei tietenkään ole teoreettisesti hahmottunut samalla tavalla kuin moderneissa kielioppikuvauksissa, mutta se on kieliopillisesti ollut tuttu. Jos voidaan puhua Agricolan yhdyssanakäsityksestä, se on ollut kuitenkin ennen kaikkea käytännöllinen. Lukiessaan vieraskielistä kirjallisuutta ja käännöstöidensä lähdetekstejä Agricola on käytännössä kohdannut yhdistämällä muodostettuja, vähintään kahdesta sanasta muodostuvia lekseemejä. Niille Agricola on miettinyt suomenkielisiä vastineita ja usein päätenyt yhdyssanaan.

3 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Väitöskirjani on leksikologiaa eli sanastontutkimusta. Tarkemmin se kuuluu leksikaalisen morfologian eli sananmuodostusopin ja diakronisen sanastontutkimuksen alaan. Tarkastelen Agricolan teosten morfologisia sanarakenteita. Sanarakenteella tarkoitetaan sanojen sisäistä, erityisesti morfologista rakennetta eli sitä, millaisista muotoaineksista sana koostuu, miten morfologiset osat erottuvat toisistaan ja missä suhteessa ne ovat toisiinsa (Koivisto 2013: 22). Seuraavissa alaluvuissa käsittelen työni kannalta keskeiset käsitteet, joita ovat muun muassa sana, yhdyssana, sanayhtymä, sanaliitto ja liittosana.

3.1 Sana

Kielentutkimuksessa ja arkielämässä sana on tärkeä käsite. Periaatteessa sana on kielellisenä yksikkönä selvä ja helposti erottuva; esimerkiksi kielenkäyttäjä pystyy yleensä jakamaan kuulemansa äidinkielen tekstin sanan kokoisiin osiin (Bauer 1994: 10; Karlsson 1994: 75; Koivisto 2013: 25). Sana on myös keskeinen muistiyksikkö, ja se on kielen yksiköistä se, joka helpoimmin lainautuu puhujalta toiselle ja kielestä toiseen (Koivisto mp.). Kielellisenä merkinä sana on symboli, joka sisältää kaksi puolta: muodon ja merkityksen (K. Häkkinen 1990: 76). Sana on kielen pienin vapaa yksikkö (Flämig 1991: 322, 330; Bauer 1994: 48–49; K. Häkkinen 1994b: 135). Se voi esiintyä yksinään, ja se kantaa itsenäistä merkitystä (Flämig 1991: 322; Bauer 1994: 48–49; Karlsson 1994: 76; Haspelmath 2002: 16–17; Koivisto 2013: 25–26).

Sanaa voi pitää yleiskäsitteenä, jonka merkitys voi vaihdella käyttöyhteyden perusteella. Sanalla voidaan tarkoittaa merkitystä kantavaa leksikaalista yksikköä eli **lekseemiä**. Lekseemi tarkoittaa sanaa kielen sanaston jäsenenä. Lekseemien toteutumia eli taivutusmuotoa ja kieliopillista muotoa nimitetään **sananmuodoksi**. (Matthews 1974: 22, 26, 31; K. Häkkinen 1990: 75, 76; Bauer 1994: 7–8; K. Häkkinen 1994: 137, 139; Karlsson 1994: 77; Haspelmath 2002: 13; Koivisto 2013: 32–33.) Kirjoituksessa tai puheessa esiintyvää sanaesiintymää nimitetään puolestaan **saneeksi** eli **sanaesiintymäksi** eli **tekstisanaksi**. Sana on tekstin sanaesiintymien laskennallinen yksikkö. (K. Häkkinen 1990: 75, 1994: 139; Karlsson 1994: 77; Koivisto 2013: 33.) Fonologisin tai prosodisin perustein tekstistä erottuvaa sanayksikköä kutsutaan **fonologiseksi sanaksi**, ja kirjoitetussa kielessä vastaava nimitys on **ortografinen sana**. Sillä tarkoitetaan yhtenäistä kirjainjonoa, jonka molemmin puolin on sananväli (tai välimerkki tai kappaleen

alku). Ortografiset sanat käyvät yleensä yksiin puhutusta tekstistä erottuvien sanojen kanssa, tosin yhdyssanoissa on joskus kahtalaisuutta yhteen ja erikseen kirjoittamisen välillä, eikä eri tavoin kirjoitetuilla sanajonoilla ole välttämättä merkityseroa (esim. *auringonpaiste* ~ *auringon paiste*). (Matthews 1974: 26, 31; Flämig 1991: 322; Bauer 1994: 7, 45–48; Karlsson 1994: 78–79; Koivisto 2013: 33–35.)

Sana voidaan määritellä morfologisesti, fonologisesti ja prosodisesti, syntaktisesti ja semanttisesti. Lisäksi kirjoitetun kielen sana voidaan määritellä ortografisesti: sana on sananvälien ympäröimä tekstinosa, jonka sisällä ei ole sananvälejä. Morfologian kannalta sana on kielen morfologinen tai kieliopillinen yksikkö (Matthews 1974: 26, 31; Bauer 1994: 9; Karlsson 1994: 79; Koivisto 2013: 28–29). Sanavartalo voi sellaisenaankin olla ns. leksikaalinen morfeemi, mutta käytännössä tekstisanat koostuvat useasta morfeemista: yhdestä leksikaalisesta morfeemista (yhdyssanan tapauksessa useasta) sekä yhdestä tai useammasta sidonnaisesta morfeemista (Koivisto mp.). Fonologisesti sana noudattaa kielen fonotaksia eli sitä, millaiset äänneyhtymät ovat kielessä mahdollisia. Suomessa erityinen piirre on vokaalisointu. Fonotaktiset piirteet eivät päde yhdyssanoihin, sillä fonotaksin alana on kukin yhdyssanan osana toimiva sanayksikkö erikseen, ja esimerkiksi vokaalisoinnun alana on yhdyssanoissa yhdyssanan osasana eikä koko yhdyssana. (Bauer 1994: 47; Koivisto 2013: 29.) Sen sijaan yhdyssanoihin pätee se sanojen fonologinen ominaisuus, että sana on kiinteä yksikkö, joka pysyy lauseessa koossa, ja vaihtaessaan lauseessa paikkaa se pysyy kokonaisuutena ja foneemit samassa järjestyksessä (Bauer 1994: 51–53; Karlsson 1994: 76; Koivisto 2013: 29).

Syntaktiselta kannalta sana on lauseiden ja lausekkeiden rakennusaines ja syntaktisten operaatioiden kohde. Syntaktisia suhteita ei ole sanan sisällä vaan sanojen ja lausekkeiden välillä, joten vaikka yhdyssana koostuu useasta sanayksiköstä, osien väliset suhteet eivät ole syntaktisia. Sanan syntaktinen ominaisuus on se, että sana on kielen pienin syntaktisesti itsenäinen ja vapaa muoto. (Koivisto 2013: 30.) Sanan jakamattomuudesta kertoo se, että sana voidaan siirtää yhtenä kokonaisuutena toiseen paikkaan lauseessa, eikä sanan sisään voida sijoittaa toisia sanoja. Tällä tavoin määriteltynä myös yhdyssana on sana, sillä esimerkiksi adjektiivimäärite ei voi sijoittua yhdyssanan sisään, yhdysosien väliin. (Bauer 1994: 50–51; Karlsson 1994: 77; Koivisto 2013: 30.) Sanalla on oma merkityksensä, ja sillä on nimeämisfunktio. Lekseemillä ilmaistaan usein sellaista käsitteellistä kokonaisuutta, joka erottuu ympäristöstään myös ei-kielillisenä ilmiönä. (Koivisto mts. 31.)

3.2 Yhdyssanan käsite

Yhdyssanan teoreettinen määrittely on vaikeaa. Yhdyssanoja on pidetty kielen universaalina, eli on arveltu, että niitä esiintyy kaikissa maailman kielissä. Yhdyssanat ovat kuitenkin joissakin kielissä hyvin harvinaisia, ja joissakin kielissä niitä ei näytä esiintyvän lainkaan. Tällaisissa tapauksissa voi olla kyse siitä, että kielistä tehdyt kuvaukset eivät ole riittävän hyviä. (Bauer 2011b: 344, 355.) Toisaalta kielet eroavat toisistaan

rakenteellisesti, ja siksi kaikissa kielissä pätevän typologisen yhdyssanan määritelmän antaminen on mahdotonta. Universaaliin yleispätevyyteen pyrkivän määrittelyn lisäksi yhdyssanojen olemusta onkin aiheellista tarkastella kielikohtaisesti. Tosin kielikohtaisestikaan määritelmät eivät yleensä ole täysin kiistattomia. Tässä luvussa käsittelen yhdyssanan määritelmää sekä kansainvälisten että fennististen esitysten pohjalta. Pyrin esittämään yhdyssanan teoreettisen määrittelyn ydinkohdat uppoutumatta liikaa määritelmien kiistanalaisiin kohtiin, sillä aineistopohjaisen tutkimukseni tavoitteena on ensisijaisesti yhdyssanarakenteiden kuvaaminen ja vain toissijaisesti yhdyssanoja koskevan teorian kehittäminen. Arvioin toki kuvauksen perusteella määritelmien toimitusta vanhan kirjakielen aineistossa (ks. päätelmäluke 6).

Yhdyssanan teoreettiseen määritelmään liittyy fonologisia, morfologisia, syntaktisia, semanttisia ja ortografisia kriteereitä (Bauer 2011b: 345). Määritelmän tavoitteena on yhdyssanojen oman olemuksen kuvaaminen mutta myös yhdyssanojen rajaaminen johdoksista ja sanaliitoista (rajaamisesta ks. esim. Tyysteri 2015: 26–35). Fonologiaan liittyvä kriteeri on painotus, joka yhdyssanalla ja vastaavalla sanaliitolla on ainakin teoriassa erilainen. Kun sanaliitossa yhtymän kullakin osalla on oma pääpaino, yhdyssanassa osat yhtyvät yhden pääpainon alaisiksi. Suomessa yhdyssanan pääpaino on kokonaisuuden ensimmäisellä tavulla. (Ks. esim. Penttilä 1963: 259, 260; Itkonen 1966: 237–238; Ikola 1968: 210; Pääkkönen 1989: 371; Vesikansa 1989: 213; K. Häkkinen 1990: 147; ISK 2004: § 399; Koivisto 2013: 329; Bauer 2011b: 345; Lieber–Štekauer 2011: 6, 8).

Morfologinen kriteeri liittyy yhdyssanan kompleksiseen rakenteeseen: yhdyssana koostuu kahdesta tai useammasta itsenäisestä sanasta. Kielen yksikkönä se on kuitenkin yksi sana. Yhdysosana ei tosin aina ole itsenäinen, produktiivisesti taipuva lekseemi, vaan osana voi olla esimerkiksi sanavartalo tai vain yhdysosana esiintyvä johdos, esim. *lähinaapuri*, *viisivuotias*. Usein kuitenkin tällaisillekin aineksille on kielihistoriallisesti osoitettavissa aikaisempaa itsenäistä käyttöä. (Ks. esim. Ahlqvist 1877: 71; Penttilä 1963: 258–259; Itkonen 1966: 234; Hakulinen 1979: 383; Vesikansa 1989: 213; K. Häkkinen 1990: 154; ISK 2004: § 398, 406; Koivisto 2013: 32, 324; Bauer 2011b: 343; Lieber–Štekauer 2011: 4; Olsen 2015: 364.) Yhdyssanaa määrittävä morfologinen tekijä on myös rekursiivisuus eli se, että yhdyssanasta voi muodostaa uusia yhdyssanoja (esim. ISK 2004: § 388; Koivisto 2013: 324; Bauer 2011b: 350).

Koossapysyvyys ja jakamattomuus ovat yhdyssanaan liittyviä morfosyntaktisia tunnusmerkkejä. Yhdyssanan sisään ei voida sijoittaa toisia sanoja. Esimerkiksi adjektiivimäärite ei voi olla yhdyssanan sisällä yhdysosien välissä, vaan adjektiivimäärite sijoittuu kokonaisuuden eteen, koko yhdyssanan määritteeksi (Pääkkönen 1989: 371; ISK 2004: § 400; Koivisto 2013: 30; ks. myös Lieber–Štekauer 2011: 11, 12). Yhdyssana toimii lauseessa yhden jakamattoman sanan tavoin, ja näin ollen yhdyssanan yhdysosaa ei voi siirtää lauseessa toiseen paikkaan (Koivisto 2013: 29, 32). Periaatteessa myöskään liitepartikkeliä ei voi sijoittaa yhdysosien väliin (Penttilä 1963: 61; Pääkkönen 1989: 371; ISK 2004: § 400; Koivisto 2013: 330).

Syntaktiselta kannalta yhdyssanan ominaispiirteisiin kuuluu se, että toinen yhdysosista on sen kieliopillisesti hallitseva jäsen. Maailman kielissä on yleisempää, että

hallitseva jäsen tai edusosa on oikeanpuoleinen eli yhdyssanan viimeisenä oleva osa (Bauer 2011b: 348–349). Yhdyssanan saamat sidonnaiset muotoainekset kiinnittyvät yleensä edusosaan (ISK 2004: § 404; Koivisto 2013: 327; Lieber–Štekauer 2011: 13). Suomessa yhdyssanan määriteosakin voi esiintyä taipuneena, mutta määriteosa on asultaan sillä tavoin kiinteä, että sen sisältämät kieliopilliset morfeemit pysyvät muuttumattomina läpi yhdyssanan taivutuksen, esim. *isänmaa* : *isänmaan* : *isänmaata* (ISK 2004: § 404; Koivisto 2013: 328). Eräällä tapaa yhdyssanan morfosyntaktisiin ominaisuuksiin liittyy myös fonologinen ilmiö, vokaalisointu. Vaikka yhdyssana muodostaa kielen yksikkönä yhden kokonaisuuden ja kokonaisuudesta toinen osa on kielopillisesti hallitseva jäsen, yhdyssanan osat ovat suomessa vokaalisoinnun suhteen itsenäisiä. Tässä mielessä yhdyssanan sisällä on sananraja. (Koivisto 2013: 326; ks. myös Bauer 2011b: 345.)

Suomessa monet yhdyssanarakenteet ovat sellaisia, että niillä on kielessä vastaava kaksisanainen syntaktinen rakenne. Tällaisissa tapauksissa voi olla vaikeaa tulkita, onko rakenne yhdyssana vai sanaliitto. On kuitenkin joukko sellaisia yhdyssanarakenteita, joista ei esiinny vastaavaa kaksisanaista lauseketta. Tällaisten yhdyssanojen (esim. *esikuva*, *juhlapäivä*) alkuosana on nominatiivimuoto, yhdysosamuoto tai lekseeminä esiintymätön nominivartalo. Tyypillisesti nämä muodosteet ovat substantiiveja, mutta myös adjektiivit (esim. *vapaamielinen*) ovat mahdollisia. Niissä nominatiivimuotoinen määriteosa on edusosan kannalta pakollinen. (Pääkkönen 1989: 371; K. Häkkinen 1990: 147; ISK 2004: § 400; Koivisto 2013: 329–330.) Olen nimittänyt tällaisia yhdyssanoja luontaisiksi yhdyssanoiksi¹. Tämä morfosyntaktinen yhdyssanan ominaispiirre koskee ainakin sellaisia suomen kaltaisia kieliä, joissa syntaktisissa lausekkeissa määrite ja edussana mukautuvat toistensa sijamuotoon.

Semanttisesti yhdyssana määritellään niin, että yhdyssana on yhtenäisen käsitteen nimitys (ks. esim. Ahlqvist 1877: 85; Itkonen 1966: 234; K. Häkkinen 1990: 153). Koska sanojen yhdistäminen on monissa kielissä keskeisin sananmuodostuskeino ja sanaston kartuttamisen väline (esim. Lieber–Štekauer 2011: 3), tuntuu erikoiselta, että tämä kriteeri ei erityisemmin korostu yhdyssanan määritelmässä². Ehkä semanttinen kriteeri on niin itsestäänselvä, ettei sitä tarvitse erikseen korostaa. Toisaalta kyse voi olla siitä, että semantiikan osuus kielentutkimuksessa ja myös yhdyssanojen tutkimuksessa on vahvistunut suhteellisen myöhään (ks. esim. Seppänen 1981), ja vanhimmissa yhdyssanojen teoreettisissa määritelmässä korostuvat muut keliopin osa-alueet. Yhdyssanan määritelmässä on usein todettu, että kokonaisuudella on erikoistunut merkitys, joka eroaa vastaavan sanaliiton merkityksestä (ks. esim. Penttilä 1963: 60, 63, 65, 68, 69; Itkonen 1966:

1 Olen muodostanut termin luontainen yhdyssana määritelmästä, joka esiintyy ISK:ssa (2004: § 400) ja Koivistolla (2013: 329): tietylnaiset sanojen yhtymät ovat sisäisen rakenteensa perusteella luontaisesti ja (välttämättä) yhdyssanoja.

2 Erityisesti olen ihmetellyt tätä yhdyssanoja normatiivisesti käsittelevien esitysten yhteydessä. Tällaisiahian useimmat kieliooppikuvauksetkin ovat (esim. Ikola 1968, tavallaan myös Penttilä 1963). Kun annetaan ohjeita sanayhtymien yhteen ja erikseen kirjoittamisesta, luetellaan monia morfologisia yksityiskohtia, mutta merkitys mainitaan sivumennen. Irmeli Pääkkönen (1989: 371) toteaa hyvässä ohjeistuksessaan merkityksen tärkeimmäksi yhdyssanuutta määrääväksi seikaksi. Kuitenkin tuo maininta on vasta ohjelistan viimeisenä kohtana.

238; Ikola 1968: 211–212; Pääkkönen 1989: 372; Vesikansa 1989: 218–221; K. Häkkinen 1990: 146–147; ISK 2004: § 402). Semantiikkaan liittyy sekin yhdyssanan piirre, että yhdyssanan määriteosa on merkitykseltään yleinen, ei konkreettinen eikä yksilöllinen (Itkonen 1966: 237; Penttilä 1966: 60; Vesikansa 1989: 216; ISK 2004: § 402; Koivisto 2013: 331.) Yhdyssanan tai sanaliiton merkityksen hahmottaminen kytkeytyy jossain määrin sanaluokkaan. Eri sanaluokkien lekseemeillä on niin erityyppisiä merkityksiä ja funktioita, että sanalle ei voi antaa sellaista tyyppimerkitystä, joka sopisi kaikkien sanaluokkien sanoihin (Karlsson 1994: 76; Koivisto 2013: 31).

Yhdysosien semanttinen tai fonologinen eriytyminen tai kiteytyminen mainitaan usein yhdyssanan tuntomerkinä (Penttilä 1963: 59; Itkonen 1966: 237; Pääkkönen 1989: 371; K. Häkkinen 1990: 157). Äänteellisesti eriytyneet yhdysosat eivät enää näytä tunnistettavilta itsenäisiltä sanoilta. Esimerkiksi adjektiivissa *iankaikkinen* alkuosana oleva *ikä*-substantiivi on menettänyt etuvokaalisuutensa ja mukautunut poikkeuksellisesti jälkiosan vokaalisointuun, ja *vanhurskas*-adjektiivissa alkuosana on *vaka*-sanana tunnistamattomaksi muuttunut genetiivimuoto. Semanttisesta kiteytymisestä on puolestaan kyse esimerkiksi yhtymissä *hienosokeri* ja *vanhapoika*, mikäli yhtymät käsitteellään yksittäisten käsitteiden nimityksiksi (Koivisto 2013: 330).

Kaikkiin edellä esitelyihin yhdyssanan ominaispiirteisiin liittyy seikkoja, jotka koettelevat yhdyssanan määritelmää. Paino ei esimerkiksi aina asetu vain ja ainoastaan yhdyssanan ensimmäiselle tavulle, eikä kaikissa tapauksissa yhdyssanoja tai sanaliittoja voida erottaa toisistaan sanapainon avulla (ks. tarkemmin aihetta käsittelevästä keskustelusta Tyysteri 2015: 29–30 sekä Lieber–Štekauer 2011: 8–11). Yhdyssanoissa esiintyvät epäitsenäiset ainekset horjuttavat kriteeriä, jonka mukaan yhdyssana koostuu kahdesta tai useammasta itsenäisestä sanasta (ks. esim. Tyysteri 2015: 24). Koossapysyvyyden ja jakamattomuuden periaatetta koettelevat puolestaan esimerkiksi germaanisten kielten fraasiverbit³, joissa partikkeli voi irtaantua verbistä (Lieber–Štekauer 2011: 11–12 ja siinä mainitut lähteet). Suomessa yhdysosiltaan kongruoivat yhdyssanat, esim. *omatunto* : *omantunnon* : *omautuntoa*, horjuttavat puolestaan periaatetta, jonka mukaan yhdyssanan sisäinen taivutus on mahdotonta ja yhdyssanan saamat sidonnaiset muotoainekset kiinnittyvät vain edusosaan eli hallitsevaan jäseneseen (Bauer 2011b: 346; Lieber–Štekauer 2011: 5; ISK 2004: § 404; Koivisto 2013: 328; Tyysteri 2015: 34–35). Yhdyssanoja ja sanaliittoja verrattaessa yhdyssanalla on semanttisen periaatteen mukaan erikoistunut merkitys, mutta toisaalta yhdyssanan merkitys ei välttämättä juurikaan eroa vastaavasta sanaliitosta (ISK 2004: § 402), ja osa yhdyssanoista on merkityksenmuodostukseltaan läpinäkyviä (Koivisto 2013: 325). Lisäksi semanttisen kriteerin mukaan yhdyssana on yhtenäisen käsitteen nimitys, mutta etenkin erikoiskielten sanakirjoissa myös sanaliitto voi olla määritelty termi (sanaliittotermi), ja se voi esiintyä samanarvoisena käsitteen nimenä kuin yhdyssanakin, esim. *lauhkea vyöhyke* (Haarala 1989: 270, 271; *Terminologian sanasto* 2006: 23).

3 Vastaavanlaisia prefiksistä ja verbistä muodostuvia sanarakenteita pidetään yleensä yleiskielitieteellisissä esityksissä ja esimerkiksi saksan kielen kuvauksissa (esim. Fleischer 1969: 294–306) prefiksaatioon eli johdattamiseen kuuluvina muodosteina.

Koska yhdyssanan käsitettä ei ole pystytty määrittelemään tarkkarajaisesti ja täsmällisesti, jotkut tutkijat ovat kiistäneet koko kategorian olemassaolon (esim. Marchand 1967). Tyysteri on pyrkinyt suomen kielen uusia yhdyssanoja käsittelevässä väitöskirjassaan ratkaisemaan määrittelyongelman prototyypin käsitteen avulla. Sen sijaan että Tyysteri määritteli yhdyssanan tarkkarajaisin kriteerein, hän on hahmotellut aiempien esitysten pohjalta prototyypin yhdyssanan määritelmän, joka sisältää kuusi tunnusmerkkiä:

1. Muodoste koostuu itsenäisistä lekseemeistä.
2. Muodosten osien välillä kulkeva raja vastaa syntaktista rajaa.
3. Muodosteella on puheessa vain yksi pääpaino (ensimmäisen osan ensimmäisellä tavulla).
4. Muodostetta vastaava sanaliitto ei ole mahdollinen syntaktinen rakenne.
5. Muodoste on eriytynyt osistaan semanttisesti ja kiteytynyt yksittäisen käsitteen nimitykseksi.
6. Muodoste on morfologisesti eheä ja koskematon kokonaisuus. (Tyysteri 2015: 26.)

Edellä käsiteltujen yhdyssanakriteerien lisäksi osa tutkijoista on sisällyttänyt määritelmäänsä ortografisen kriteerin eli yhdyssosien yhteen kirjoittamisen. Yhteen kirjoittaminen mainitaan esimerkiksi saksan kielen tutkijan Elke Donalien (2004: 76) kymmenkohtaisessa yhdyssanan määritelmässä, ja se sisältyy yhdyssanan tuntomerkinä myös useisiin fennistisiin esityksiin (esim. Ahlqvist 1877: 85; ISK 2004: § 399, 401). Vesa Koivisto on jopa todennut, että kiistattomin tapa määritellä yhdyssana perustuu ortografiaan, koska yhdyssanoja ovat ne yhtymät, jotka kirjoitetaan yhteen (Koivisto 2013: 329). Ongelmaton ortografiakriteeri ei kuitenkaan ole. Esimerkiksi Lieber ja Štekauer (2011: 7) ovat kritisoineet Donalien määritelmää yhteen kirjoittamisen osalta siksi, ettei kaikissa kielissä yhdyssanojen osia kirjoiteta yhteen. Onkin totta, että yhteen kirjoittaminen ei ole yhdyssanojen universaali ominaisuus, eihän kaikilla kielillä ole edes kirjakieltä. Ortografisella kriteerillä voi kuitenkin olla kielikohtaista merkitystä. Tämä seikka on jäänyt monesti vähälle huomiolle, koska kansainvälinen yhdyssanatutkimus on ollut englantikeskeistä, ja juuri englannissa yhteen kirjoittaminen ei ole pätevä yhdyssanan kriteeri. Sen sijaan esimerkiksi saksassa (Poethe 2015), tšekissä, slovakissa (Lieber–Štekauer 2011: 7) ja suomessa on tapana kirjoittaa yhdyssanaksi käsitetyt kokonaisuudet yhteen. Ortografista kriteeriä on kritisoitu siksikin, että se perustuu kirjoitettuun kieleen, joka on puhuttuun kieleen nähden sekundaaria (Lieber–Štekauer 2011: 7–8). Typologisen tutkimuksen kannalta sekundaarisuus voi olla ongelmallista, mutta ei kirjakielen tutkimuksessa. Vaikka kirjoitettu kieli alkuaan pohjautuu puhuttuun kieleen, on myös kirjallisuuden lajeja, jotka ovat kirjallislähtöisiä. Lisäksi ainakin suomessa on havaittu, että yhdyssanat ovat aluksi olleet tyypillisiä nimenomaan kirjoitetulle kielelle, kun puhuekielessä on suosittu sanaliittorakenteita (Tuomi 1989: 28).

Suomessa kirjakielen yhdyssanojen tutkimuksessa yhteen kirjoittaminen voidaan ottaa huomioon, koska sanayhtymien yhteen ja erikseen kirjoittaminen on normitettua ja periaatteessa yhdyssanaksi käsitettävät yhtymät kirjoitetaan yhteen. Tosin yhteen ja erikseen kirjoittamiseen liittyvät vaikeudet ovat oikeinkirjoitusongelmista tavallisimpia,

ja sanayhtymien kirjoittamista koskevaan yleisperiaatteeseen sisältyy monia poikkeuksia (esim. Pääkkönen 1989: 369–376; ISK 2004: § 402) ja sovittua käytäntöä on horjutettu suosittelemalla yhdyssanojen hajottamista sanaliitoiksi sanojen liialliseen pituuteen ja vaikealukuisuuteen vedoten (Pääkkönen mts. 370; ks. myös Vesikansa 1989: 213). Omassa yhdyssanatutkimuksessaan Tyysteri (2015) on käyttänyt aineiston keruun perusteena yhteen kirjoittamista, koska hänen mukaansa teoreettinen ja normatiivinen yhdyssanan käsite lankeavat nykykielessä usein yhteen (Tyysteri 2015: 37–39). Vanhan kirjakielen osalta tilanne on tietenkin toisenlainen, koska kirjakieltä ei vielä ollut normitettu nykykielen tavoin, ja yhdyssanojen ortografiassa oli vaihtelua (*Mikael Agricola. Abckiria. Kriittinen editio* 2007: 65; 1800-luvun osalta K. Häkkinen 2003: 35). Näin on ollut myös esimerkiksi saksan ja viron kirjakielen varhaisissa kehitysvaiheissa (Habicht et al. 2000: 25; Müller 2015: 1880). Saksassa yhdyssanojen yhteen kirjoittaminen alkoi selvästi vakiintua vasta 1600-luvulla (Müller mp.). Sanayhtymien ortografian vakiintumattomuus on ollut yhtenä syynä siihen, että esimerkiksi saksassa historiallisen sananmuodostuksen tutkimus on keskittynyt johtamisen tutkimiseen, sillä yhdyssanojen ja syntagmaattisten ilmausten erottaminen on koettu hankalaksi (Müller mts. 1868). Vaihtelusta huolimatta vanhan kirjasuomen yhdyssanoja voi mielestäni tutkia, ja tutkimuksessa kannattaa lähteä liikkeelle yhteen kirjoitetuista yhtymistä, joita esimerkiksi Agricolan teoksissa on tuhansia (ks. tarkemmin luvuista 5.1 ja 5.2).

3.3 Yhdyssanan lähikäsitteet

Tässä luvussa esittelen yhdyssanan lähikäsitteet sanayhtymä, sanaliitto, yhdyssanaa vastaava sanaliitto, liittosana ja yhdyssanamainen rakenne. Lisäksi käsittelen ilmausta *kokonaisuus*, koska YLEN-artikkelissani sillä on termimäinen luonne. Lähikäsitteet ja niistä erityisesti sanaliitto ovat yhdyssanatutkimuksessa tärkeitä ainakin kahdesta syystä. Ensinnäkin yhdyssanan määritelmän ytimessä on tavallisesti se, miten yhdyssana eroaa sanaliitosta (esim. Itkonen 1966: 237–238; Lieber-Štekauer 2011: 8–11). Toiseksi sanaliiton käsite on tärkeä yhdyssanakategorian synnyn kannalta, koska kategoriana yhdyssanojen katsotaan syntyneen sanaliitoista tiivistymällä (esim. Itkonen 1966: 235; Kastovsky 2011: 328). Käsittelen tässä alaluvussa yhdyssanan lähikäsitteiden lisäksi käsityksiä suomalais-ugrialaisten kielten yhdyssanojen synnystä ja esittelen eri suomalais-ugrialaisten kielten sanarakenteita, jotka ovat yhdyssanoja tai yhdyssanamaisia ilmauksia.

Koska vanhan kirjakielen ortografia vaihtelee ja yhdyssanan ja sanaliiton raja vaikuttaa häilyvältä, erityisen tarpeellisia ovat sellaiset nimitykset ja termit, joita voidaan käyttää yhteisesti sekä yhteen että erikseen kirjoitetuista sanarakenteista. Tähän tarkoitukseen sopii hyvin termi **sanayhtymä**⁴, joka on yhteisnimitys samat sanat osinaan sisältävistä yhdyssanasta ja lausekkeesta ja joka kattaa sekä yhteen että erikseen

4 Itkonen (1966: 236) käyttää nimitystä sanayhdistys.

kirjoittamisen vaihtoehdon (Koivisto 2013: 328). Vaikka sanayhtymä-termi ei ota kantaa siihen, onko yhtymä yhdyssana vai sanaliitto tai edustaako se lekseemiä, termi kuitenkin osoittaa, että jokin rakenteellinen ja mahdollisesti myös merkitykseen liittyvä seikka yhdistää yhtymiä. Omissa tutkimusartikkeleissani olen käyttänyt sanayhtymä-nimitystä YLEN-artikkelista lähtien. Sitä ennen puhuin yhdyssanoista ja niitä vastaavista sanaliitoista (ks. myös Heinonen 1972).

Selvästi epämääräisempi nimitys on **kokonaisuus**. YLEN-artikkelissa olen kuvailut kokonaisuus-ilmausta työnimitykseksi, jolla viitataan aineiston esiintymiin (mas. 32). YLEN-tutkimuksessa pyrin löytämään sopivan nimityksen *ylen*-aineuksen sisältäville kokonaisuuksille, jotka joskus olivat yhdyssanoja, joskus sanaliittoja ja joskus lausekkeita. Vaikka sanayhtymä olisi joissakin tapauksissa ollut sopiva nimitys kokonaisuuksille, se ei mielestäni sopinut yhteiseksi nimitykseksi kaikille *ylen*-adverbilla alkaville tapauksille. Mikä sanayhtymä-termissä sitten oli epäsopevaa, kun aineistona oli nimenomaan samat sanat osinaan sisältäviä yhteen ja erikseen kirjoitettuja yhtymiä? Oikeastaan erikseen kirjoitettuja tapauksia oli hyvin vähän, ja *ylen*-tyypin erikoisuus olikin juuri yhteen kirjoittamisessa. En siis niinkään tarkastellut samat sanat sisältäviä yhteen ja erikseen kirjoitettuja esiintymiä, vaan yhteen kirjoitettuja esiintymiä, joista toiset olivat leksikaalisempia kuin toiset. Sanayhtymä-termin käytön hankaluus näyttääkin liittyneen yhtymän tai kokonaisuuden leksikaalisuuteen. Halusin selvemmin erotella kokonaisuudet, jotka nimesivät itsenäisen lekseemin, ja kokonaisuudet, jotka muodostivat määritteen ja edussanan sisältävän syntaktisen lausekkeen. Tähän tarkoitukseen sanayhtymä-termi ei ollut käyttökelpoisen, varsinkaan kun ei ollut tarpeen löytää yhteistä termiä lekseemeille ja lausekkeille, vaan käytännöllinen nimitys sellaisen aineiston kuvaamiseksi, jonka esiintymät erosivat syntaktisesti ja semanttisesti toisistaan.

Sanaliitto tarkoittaa kahden tai useamman sanan muodostamaa rakennetta. Termiä käytetään toisaalta sanaliiton ja yhdyssanan välisestä erosta (esim. *mummon mökki*, *mummonmökki*), toisaalta vakiintuneista sanaliitoista (esim. *kynsin hampain*, *saada selvä*). Sanaliitto-nimitys ei ota kantaa siihen, onko rakenne lauseke vai ei. (VISK: määritelmät.) Tämä on ymmärrettävää, sillä sanaliitto on käsitteenä vanhempi kuin lauseke. Määritelmä osoittaa, että sanaliitto on käsitteenä väljä, ja se sisältää sekä leksikaalistuneita rakenteita että väljemmin syntaktisia rakenteita. Joltisesta epämääräisyydestään huolimatta se on yhdyssanatutkimuksessa välttämätön käsite.

Tutkijat ovat yleisesti hyväksyneet käsityksen, että yhdyssana on kielellisenä kategoriana syntynyt sanaliitoista (esim. Itkonen 1966: 235; Vesikansa 1989: 213; K. Häkkinen 1990: 145; Kastovsky 2011: 328). Yhdyssanojen muodostumiselle on luonut edellytykset se kaikissa maailman kielissä havaittava tendenssi, että semanttisesti yhteen kuuluvat elementit ryhmitellään yhteen syntaktisiksi kokonaisuuksiksi. Kun tällainen peräkkäisten sanojen yhtymä esiintyy toistuvasti, yhtymä voi kehittyä niin kiinteäksi, että raja osien väliltä häviää ja sanaliitosta tulee yhdyssana. (K. Häkkinen 1990: 149, 151.) Yhdyssanojen synty edellyttää kuitenkin sen, että sanojen asettaminen peräkkäin on tarkoituksellista, määrittäminen mahdollista ja sanajärjestys suhteellisen kiinteä (Penttilä 1963: 259). Sanaliitto on syntaktinen rakenne, ja yhdyssana puolestaan

morfologinen. Näin ollen tiivistymiskehityksen yhteydessä on tapahtunut siirtymä syntaktisesta muotokeinosta morfologiseen. (Itkonen 1966: 235; K. Häkkinen 1990: 145; Kastovsky 2011: 328–329.)

Sanaliittojen ja yhdyssanojen välinen raja on usein häilyvä (Itkonen 1966: 236; K. Häkkinen 1990: 146), ja suomessa moni yhdyssana voi vaihdella vastaavan sanaliiton kanssa ilman merkittävää merkityseroa (Koivisto 2013: 328). Tämä vaihtelu ja horjuvuus koskee suomessa rakenteita, joiden alkuosana on jokin muu sijamuoto kuin nominatiivi. Kielihistoriallisesti tarkasteltuna nominatiivialkusten ja muulla sijamuodolla alkavien yhdyssanojen ero on nähty niin merkittävänä, että nominatiivialkuisia muodosteita on nimitetty ”aidoiksi” kompositumeiksi (echte Komposita, primary compounds) ja muulla sijamuodolla alkavia muodosteita ”epäaidoiksi” kompositumeiksi (unechte Komposita, juxtaposita, secondary compounds) (Kastovsky 2011: 329). Primaareissa yhdyssanoissa muodosteen ensimmäinen jäsen on siis perusmuodossa tai vartalona (esim. kr. *akropolis* < *ακρό* ’korkea’_{NOM} + *πολις* ’kaupunki’), kun sekundaareissa yhdyssanoissa ensimmäinen jäsen sisältää taivutuspäätteen, usein genetiivin (esim. lat. *aquaeductus* < *aquae* ’vesi’_{GEN} + *ductus* ’johto’) (Kastovsky mp.).

Tällainen kahtiajako sopii suomalais-ugrilaistenkin kielten yhdyssanojen ja yhdysanatyypin kuvaamiseen. Nominatiivimuotoisella substantiivilla alkavia kopulatiivisia eli rinnasteisia yhdyssanoja (esim. *maailma*; viro *ööpäev* ’vuorokausi’ (*öö* ’yö’ + *päev* ’päivä’); mari *ača-awa* ’vanhemmat’ (*ača* ’isä’ + *awa* ’äiti’); udmurtti *šudbur* ’onni’ (*šud* ’onni’ + *bur* ’hyvä’)) on perinteisesti pidetty suomalais-ugrilaisten kielten vanhimpana yhdysanatyypinä, jonka synty on ajoitettu kantasuomalaiseen kauteen (Hakulinen 1979: 384; K. Häkkinen 1990: 145, 148). Determinatiiviset eli määritysyhdys sanat rakentuvat edusosasta ja sitä määrittävistä määriteosista. Määriteosa voi olla nominatiivissa, genetiivissä tai muussa sijamuodossa. Nominatiivialkuiset hahmottuvat kiteytyneiksi yhdyssanoiksi itämerensuomalaisissa kielissä, saamessa ja unkarissa. Sen sijaan vastaavat rakenteet käsitetään muissa suomalais-ugrilaisissa kielissä sanaliitoiksi, ellei kokonaisuuden merkitys ole termimäinen. (Itkonen 1966: 238.) Genetiivialkuiset rakenteet käsitetään yhdyssanoiksi lähinnä vain itämerensuomessa ja saamessa. Genetiivillä tai muulla sijamuodolla alkavat yhdys sanat edustavat muita tyyppisiä nuorempaa yhdysanatyyppejä. (Itkonen mts. 239.)

Suomalais-ugrilaisissa kielissä tavattavat höllät sanarakenteet⁵ ovat kiinnostavia vanhan kirjasuomen tutkimuksen kannalta, sillä vanhassa kielessä esiintyy tapauksia, jotka merkityksen kiteytymisen puolesta ovat yhdysanamaisia, mutta taivutuksensa

5 Itkonen (1966: 236–237) käyttää adjektiivia *höllä* kuvatessaan yhdysanan ja sanaliiton rajalla häilyviä suomalais-ugrilaisten kielten sanarakenteita, joille on ominaista kokonaisuuden eriytynyt merkitys mutta osien morfologinen itsenäisyys, kun yhtymän kumpikin osa saa oman taivutuspäätteen. Höllistä sanayhtymistä ovat puhuneet myös ainakin Penttilä (1963: 271) ja Vesikansa (1989: 214), jotka ovat maininneet höllyyden yhdysverbien ominaisuudeksi, koska yhdysverbeissä osat voivat irtautua toisistaan ja vaihtaa järjestystä. Olen laventanut *höllä*-adjektiivin käyttöä lisäksi genetiivialkuisiin yhtymiin, koska ne häilyvät usein yhdysanan ja sanaliiton rajalla, mikä näkyy kirjoitetussa kielessä yhteen ja erikseen kirjoittamisen vaihteluna (ks. esim. Penttilä 1963: 62). Höllyyteen liittyy näin ollen eri sanaryhmien yhteydessä erilaisia morfologisia ja ortografisia piirteitä. Yhdistävänä tekijänä on yhtymien sijoittuminen yhdysanan ja sanaliiton kategorioiden rajalle sekä monissa tapauksissa merkityksen eriytyneisyys.

puolesta käyttäytyvät sanaliiton tavoin (esim. *omatunto*-substantiivityyppi ja jotkin yhdysadverbit, ks. tarkemmin luku 5.3.6). Höllää sanayhtymiä ovat esimerkiksi mordvan ja komipermjakin kieliopeissa mainittavat parilliset sanat, esim. mord. *jalgat-ojat* 'toverukset' : *jalganeń-ojaneń* 'toveruksille' (< *jalgat* 'toverit' + *ojat* 'ystävättäret'). Niitä ei pidetä yhdyssanoina, koska taivutuspäätteet liittyvät yhtymän kumpaankin osaan, ja yhdyssanoissa taipuisi vain edusosa. Kokonaisuuksien merkitys on kuitenkin kiteytynyt ja enemmän kuin osiensa summa, mikä yhdistää kokonaisuuksia yhdyssanoihin. (Itkonen 1966: 236.) Unkarissa höllää sanarakenteita ovat ns. valekaksoissanat (esim. *fúr-farag* 'nikkaroida' : *fúrt-faragott* 'nikkaroi, on nikkaroinut', oik. "porata-veistää"), joissa kumpikin osa saa pääpainon ja samat taivutuspäätteet, eli osat käyttäytyvät itsenäisten sanojen tavoin, vaikka merkitys on eriytynyt. (Itkonen mts. 236–237.) Myös suomen adverbialkuisia yhdysverbejä voidaan pitää rakenteeltaan höllinä (Penttilä 1963: 271; Vesikansa 1989: 214), koska osat voivat irrota toisistaan ja vaihtaa järjestystä.

Vanhan kirjakielen sanarakenteiden tutkimuksessa termi **liittosana**⁶ on käyttökel-poinen. Omassa tutkimuksessani olen käyttänyt sitä KONGRUOIVA-artikkelista lähtien (sitä ennen olen puhunut yhdyssanaa vastaavista sanaliitoista). Liittosanalla tarkoitetaan vakiintunutta yhden sanan veroista mutta kuitenkin useasta eri sananmuodosta koostuvaa ilmausta. Esimerkiksi yhtymiä *suinpäin* ~ *suin päin*, *poismennyt* ~ *pois mennyt*, *sen vuoksi* ~ *sen vuoksi*, *niinkuin* ~ *niin kuin* voidaan pitää liittosanoina (Itkonen 1966: 236; K. Häkkinen 1990: 147.) Liittosana rinnastuu sanaliittoa paremmin termeihin *perus-sana* ja *yhdyssana*, joissa edusosa osoittaa, että kyseessä on sana, ja joissa alkuosa viittaa muodosteen morfologiseen rakenteeseen. Sanaliitto-nimitystä voidaan tietysti käyttää yleisnimityksenä erikseen kirjoitetuista sanayhtymistä puhuttaessa, koska nimitys sinänsä on vakiintunut ja hyvin tunnettu. Sen monitahoisuus on kuitenkin käsitteellisesti ongelmallista, ja varsinkin sananmuodostuksen kuvauksen tarkkuudelle voisi olla hyötyä, jos termi liittosana voisi olla nimitys lekseemeille, jotka muodostuvat kahdesta erillisen kirjoitetusta osasta. Häkkinen (1990: 147) on todennut, että liittosanoja esiintyy erityisesti verbien ja partikkelien sanaluokassa. Niissä yhdistämismahdollisuudet ovat syystä taikka toisesta rajalliset kuin nominien luokassa, ja liittosanojen muodostaminen voidaankin nähdä näissä sanaluokissa yhdistämistä korvaavana sananmuodostuskeinona. (K. Häkkinen 1990: 147–148.) Vanhassa kirjakielessä on liittosanoja myös substantiivien ja adjektiivien luokassa, esim. *jumalan oppi* 'teologia' (*Jumalan Oppi*, A-III-208), *korkia koulu* 'ylempi oppilaitos, yliopisto' (*Corkian Schouluns*, A-III-593); *ikeen alainen* (*ikeen alaisen*, A-II-080), *pahan elkinen* (*pahan elkisen*, A-III-064). Myös vieraiden kielten sanarakenteiden kuvauksissa esiintyy rakenteiden nimeämisen vaikeutta. Esimerkiksi tanskassa marginaalisissa sanaluokissa, adverbeissa, prepositioissa ja konjunktioissa, esiintyy yhdyssanamaisia rakenteita, joiden luokittelusta ja nimeämisestä tutkijat eivät kuitenkaan ole yksimielisiä. Jotkut näkevät rakenteet yhdyssanoina, toiset leksikaalistumina ja kolmannet syntaktisina rakenteina. (Bauer 2011a: 415.)

Liittomuotoiset lekseemit on mielestäni kuitenkin syytä ottaa huomioon omana ryhmänään vanhan kirjakielen sanastontutkimuksessa. Liittomuotoisten tapausten

6 Vanhoissa kieliopeissa (esim. Ahlqvist 1877) termit *liittosana* ja *liitännäinen* tarkoittavat yhdyssanaa.

erikseen kirjoittaminen saattaa usein olla vain ortografinen ratkaisu, mutta liittomuotoisuuden taustalla voi olla myös sanarakenteen höllyys. Raimo Jussila (1994: 13) on tutkimuksessaan vanhan kirjasuomen yhdyssanoista todennut, että vanhassa kirjakielissä nykykielen yhdyssanaa vastaa usein sanaliitto (tai tässä tutkimuksessa käytettyin termiin: liittosana). Lisäksi genetiivialkuiset yhdyssanat ovat nominatiivialkuisia yleisempiä, mikä Jussilan mukaan on merkki muodosteiden vakiintumattomuudesta. (Jussila mp.)

Tämän väitöskirjan otsikossa on ilmaus **yhdyssanamainen rakenne**, jota olen käyttänyt ensimmäisen kerran KONGRUOIVA-artikkelissa viitatessani väitöskirjahankkeeseeni (mas. 57). En ole määritellyt termiä tuossa artikkelissa enkä myöskään ORTOGRAFIA-artikkelissa, jossa olen sitä käyttänyt (mas. 175). Pysin ilmaisemaan yhdyssanamainen rakenne -ilmauksella sitä, että varsinaisten yhdyssanojen rinnalla on rakenteita, jotka muistuttavat esimerkiksi muotonsa, osiensa, muodostustapansa tai merkityksensä puolesta yhdyssanoja, mutta ovat kuitenkin jotain muuta. Yleensä yhdyssanamaiset rakenteet ovat liittosanoja (varhaisimmissa artikkeleissani olen käyttänyt tällaisista muodosteista laveampaa nimitystä yhdyssanaa vastaava sanaliitto), mutta ilmaus voi tarkoittaa sitäkin, että jokin kokonaisuus näyttää kirjoitusasunsa puolesta yhdyssanalta, mutta ei sittenkään ole yhdyssana eikä liioin liittosana. Tällaisia ovat ainakin yhteen kirjoitetut sanat, jotka eivät nimeä selvää yksittäistä tarkoitetta eivätkä näin ollen edusta itsenäistä lekseemiä vaan kirjoitusasustaan huolimatta ovat erillisiä sanoja. Ajatuksellisesti ilmaus yhdyssanamainen rakenne muistuttaa käsitettä **sanahahmo**, jolla tarkoitetaan sanan ilmiä eli sitä, minkälainen sanan äänne- ja muotorakenne on ja mikä on sen tavuluku (VISK: määritelmät).

4 AINEISTOT JA MENETELMÄT

Tässä luvussa esittelen kokoavasti osatutkimuksissa käyttämäni tutkimusaineistot. Kuvailen erilaisten aineistojen ominaisuuksia ja pohdin niiden vahvuuksia ja heikkouksia. Luvussa 4.1 käsittelen Agricolan teosten kieltä sisältävät varsinaiset aineistot ja luvussa 4.2 osatutkimuksissa käytetyt vertailuaineistot. Osatutkimuksissa käyttämäni tutkimusmenetelmät esittelen luvussa 4.3.

4.1 Varsinaiset aineistot

Agricolan teosten kielen ja vanhan kirjasuomen tutkimuksessa on mahdollista käyttää monentyyppisiä tutkimusaineistoja, kuten sanalippuja ja atk-korpuksia. Minulla on usein ollut rinnakkain eri tavoin ja eri lähteistä koottua aineistoa, koska eri aineistotyyppit tukevat ja täydentävät toisiaan. Rinnakkaisia aineistoja käyttämällä olen pyrkinyt myös varmentamaan tutkimukseni luotettavuuden. Seuraavaan asetelmaan olen koonnut eri osatutkimusten varsinaiset Agricolan teosten kieltä koskevat aineistot. Niiden lisäksi olen käyttänyt tutkimuksissani vertailuaineistoja, jotka esittelen luvussa 4.2. Asetelman 1 alimpana rivinä on esitelty tässä johdanto-osassa käyttämäni aineisto, joka täydentää ja kehystää artikkeleiden kuvausta. Esittelen johdanto-osaan liittyvän aineiston tarkemmin luvussa 5.

Useimmissa osatutkimuksissa olen pyrkinyt kokoamaan täydellisen aineiston, joka sisältää kaikki tutkittavan rakennetyypin esiintymät. Tällainen tavoite on ollut mahdollinen, koska tutkimuskohteeni on ollut rajallinen, Agricolan teokset. Poikkeuksena täydellisen aineiston tavoittelusta on YHDYSVERBI-tutkimus, jossa aineisto on otos vanhassa kirjasuomessa esiintyvistä yhdysverbeistä. Muissakin tutkimuksissa on mahdollista, että syystä taikka toisesta aineistosta on jäänyt pois jokin yksittäinen sana-esiintymä. Esimerkiksi YLEN-tutkimuksesta jäi pois esiintymä¹, jonka kirjoitusasu on poikkeuksellinen, eikä se siksi löytynyt käyttämilläni merkkijonohauilla.

---

¹ Aineistosta puuttuu yksi *yleneiens*-adverbiesiintymä, josta on teoksissa jäänyt *n*-äänne pois (*yleneiens*, A-III-629-reun2).

Asetelma 1. Osatutkimusten varsinaiset aineistot.

Tutkimus	Lekseemit	Esiintymät	Rakennetyyppi	Aineistotyyppi	Ortografia
Yhdysverbit	1460	–	yhdysverbit	sanaliput	yhteen (ja erikseen)
Yhdysadjektiivit	317	2845	yhdysadjektiivit ja -partisiipit	koodattu sanalista	yhteen ja erikseen
Ylen	59	594	<i>ylen</i> -aineksiset sanayhtymät	atk-korpus	yhteen (ja erikseen)
Kongruoiva	73	515	taipuva adjektiivi + substantiivi	sanalista ja atk-korpus	yhteen
Typografia	–	415	perusmuoto/adverbi + substantiivi	näköispainos	erikseen
Johdanto-osa	2493	24195	kaikki tyypit	sanalista, IA, näköispainos	yhteen (ja erikseen)

Koska tutkimuskohteenani ovat yhdysanarakenteet, kokoamani aineistot koostuvat sanoista. Useimmiten olen kerännyt aineistoksi eri lekseemien lisäksi niiden kaikki esiintymät. Sillä tavoin tulevat näkyviin toisaalta ainutkertaiset, toisaalta usein esiintyvät lekseemit. Esiintymien avulla voi nähdä myös mahdollisia muutoksia Agricolan teosten välillä. YHDYSVERBI-tutkimus on ainoa, jossa en ole poiminut systemaattisesti lekseemien kaikkia esiintymiä, koska tarkasteltava ajanjakso on niin pitkä. YHDYSVERBI-tutkimuksessakin on kuitenkin poimittu tietoa saman lekseemin esiintymisestä eri kirjoittajilla ja eri vuosiatoina. Esiintymispaikkaa ja -aikaa koskevat tiedot ovatkin olennainen osa tutkimusaineistojani.

Suurimmassa osassa osatutkimuksistani atk-korpukset, erityisesti Kotimaisten kielten keskuksen Kaino-korpus, ovat tärkeässä mutta vaihtelevassa roolissa. Osassa tutkimuksista olen kerännyt aineiston kokonaisuudessaan merkkijonohauin Kainosta (YLEN), toisinaan olen käyttänyt keruussa Kaino-korpuksen rinnalla toista lähdettä (KONGRUOIVA) ja joskus olen manuaalisen poiminnan jälkeen käyttänyt Kainoa vain kontekstien kokoamiseen (TYPOGRAFIA). Olen pyrkinyt tarkastelemaan lekseemijä tekstiyhteydessään, koska sillä tavoin näkyy sanojen syntaktinen käyttö ja ylipäättään sanojen merkitys hahmottuu paremmin.

Toinen käyttämäni atk-korpus on Agricolan morfosyntaktinen tietokanta, jossa Agricolan teosten sanat ja lauseet on koodattu kieliopillisesti. Tietokanta on toteutettu Turun yliopiston suomen kielen oppiaineessa (Inaba 2007). Olin itse hakusanoittamassa Agricolan teosten sanoja ja koodaamassa niiden sanaluokkaa ja sanarakennetta tietokantahankkeen alkuvaiheessa. Tuolta ajalta on asetelmassa 1 mainittu sanalista, jota olen käyttänyt osatutkimuksissani ideoiden ja tutkimusaiheiden lähteenä sekä apuvälineenä aineiston keruussa. Lista on tekstitiedosto, ja siinä on päiväs 23.1.2007. Kun tiedoston avaa Wordilla, avautuu 1004 sivua koodijonoja, jotka on aakkostettu

ensisijaisesti sanaluokkakoodin mukaan ja toissijaisesti sanan tekstissä esiintyvän kirjoitusasuun mukaan. Vuoden 2007 alussa tietokantaan tulleen tekstimassan hakusanointo oli valmis, mutta läheskään kaikkia tekstejä ei vielä ollut tarkistettu. Tarkistusten jälkeen koodauksiin on tullut muutoksia, eikä koodilistani vastaa tietokannan tämänhetkistä tilaa. Se on viimeistelemättömänäkin kuitenkin ollut oivallinen apuväline, sillä hakusanointuksen avulla olen pystynyt etsimään saman lekseemin esiintymät Kaino-korpuksesta. Lisäksi sanarakenteen koodien avulla olen pystynyt kokoamaan yhteen samaan rakennetyyppiin kuuluvat sanat. Kuvassa 1 on näyte sanalistastani.

```

1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="ijankaikkinen" new="iankaikkinen">ijnncakisesta</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="jumalanpelkäävä" new="">jumalanpelkeuen</w>
3 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="käsiäläinen" new="">käsiäläinen</w>
2 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="käsiäläinen" new="">käsiäläiset</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="käsiäläinen" new="">käsiäläiset</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="käsiapuoli" new="">käsiapuoli</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="kirjantaitamaton" new="">kirjantaitamattomat</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="kostoapyytäväinen" new="">kostopyyteijset</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="kostonahne" new="">kostonahneet</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="kotakunnainen" new="">kotakunnaiset</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="kotakuntainen" new="">kotakunnaiset</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="kristinuskollinen" new="">kristinuskolliset</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="kristinuskollinen" new="">kristinuskolliset</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="kristinuskollinen" new="">kristinuskolliset</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="kuuntaudillinen" new="">kuuntaudilliset</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="kuuntaudillinen" new="">kuuntaudilliset</w>
2 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="lumivalkea" new="lumivalkea">lumivalkeaxi</w>
1 <w pos="A CW F _ N N+A" lemma="luodenkannettu" new="">luodenkannettu</w>

```

Kuva 1. Näyte Agricolan morfosyntaktisen tietokannan koodauksesta.

Koodijonon alussa oleva luku ilmaisee sen, kuinka monta esiintymää tietystä kirjoitusasusta on Agricolan teoksissa. Kirjoitusasu on koodijonon lopussa. Esimerkiksi painovirheen sisältävä asu *ijnncakisesta* esiintyy Agricolan teoksissa yhden kerran. Pos-sarakkeeseen on koodattu esiintymän sanaluokka, ja mikäli kyseessä on yhdyssana (CW) koodiin on lisäksi merkitty, minkä sanaluokan sanoista yhdyssana koostuu ja mikä on alkuosan sanaluokka (F_). Esimerkkitapauksessa lekseemi on adjektiivi (A), joka muodostuu alkuosana olevasta substantiivista (F_N) ja jälkiosana olevasta adjektiivista (N+A). Lemma-sarakkeessa on hakusana, jossa on pyritty noudattamaan Agricolalla esiintyvää äänne- ja muotoasua (*ijankaikkinen*). Jos sanan äänne- tai muotoasu on kirjakielen kehittyessä muuttunut, nykykielen mukainen asu on voitu merkitä new-sarakkeeseen (*iankaikkinen*).

Olen siis käyttänyt tutkimuksessani apuvälineenä tätä koodilistaa, enkä varsinaista Agricola-tietokantaa. Tähän on syynä se, että tietokanta ei ollut valmis vielä pitkän tutkimusprojektini alkaessa. En ole päivittänyt koodilistaa, koska muuttumaton, pysyvä lista on ollut tukevampi pohja tutkimukselle kuin vaihtuva lista, jonka muutosten hallitseminen on mahdotonta Agricolan teosten laajuuden vuoksi. Olen tietysti ottanut huomioon, että koodauksissani ja sitä myötä listassa on virheitä. Niitä on tullut esiin esimerkiksi kootessani konteksteja Kainosta tai sanarakenteita analysoidessani. Osa tutkimukseni eivät perustu pelkästään keskentekoiseen koodilistaan, vaan lista on vain apuväline, josta kulloinkin tutkimus on lähtenyt liikkeelle.

Ainoa osatutkimus, jossa en ole lainkaan käyttänyt sähköisiä korpuksia, on YHDYSVERBI-tutkimus. Siinä aineiston rungon muodostavat Vanhan kirjasuomen sanakirjan aineskokoelman (VKSA) sanaliput, joista olen käyttänyt Turun yliopiston suomen kielen oppiaineessa säilytteillä olevia kopioita. Poimin sanalipuista kaikki yhdysverbien esiintymät koko vanhan kirjasuomen kaudelta. Lisäksi täydensin tutkimusaineistoa Rauno Heinosen Agricolan yhdysverbeistä tekemän pro gradu -tutkielman (1972) sanaluettelon avulla.

Aineistonkeruu oli manuaalista myös uusimmassa osatutkimuksessa (TYPOGRAFIA), jossa poimin aineiston muistiin lukemalla Agricolan teokset näköispainoksena kannesta kanteen. TYPOGRAFIA-artikkelissa tutkimuskohteena ovat erikseen kirjoitetut ns. luontaiset yhdyssanat (ks. määritelmä luvusta 3.2), joilla ei ole kielessä kaksisanaista lausekemaista vastinetta ja jotka siksi välttämättä on tulkittava yhdyssanoiksi. Tällaista aineistoa ei olisi voinut kerätä toisin, vaikka erikseen kirjoitetut yhdyssanat on otettu huomioon myös Agricola-tietokannassa. Myöskään tutkimusaihetta ei olisi voinut huomata painettua tekstiä näkemättä.

Kuhunkin aineistotyyppiin liittyy etuja ja ongelmia. Manuaalinen poiminta sanalipuista ja näköispainoksesta on hidasta, mutta varsinkin näköispainoksen avulla saa hyvän käsityksen kielenkäytöstä kokonaisuudessaan. Atk-korpuksesta aineisto poimiuuu nopeasti, ja sanaesiintymät saa helposti koottua konteksteineen ja esiintymäpaikkatietoineen, mutta varsinkin Kaino-korpuksessa täytyy osata tehdä juuri oikeat merkijonohaut. Poikkeukselliset tai nasaaliviivan tai kirjoitusvirheen sisältävät esiintymät jäävät helposti aineistosta pois.

Jo ensimmäistä osatutkimusta (YHDYSVERBIT) tehdessäni huomasin, että epäsuomalaisena ja huonona pidetyn rakennetyypin sanastamiseen on liittynyt problematiikkaa, joka heijastuu aineiston luotettavuuteen ja kattavuuteen. Käyttämässäni Vanhan kirjasuomen sanakirjan aineskokoelmassa on aukkoja, jotka johtuvat muun muassa siitä, että kirjallisia käännöslainoja on poimittu sanalippuihin liian vähän (VKS: V). Myös lekseemien kirjoittaminen sanalippuihin ja sanalippujen aakkostaminen osoittavat, että yhdysverbit ovat aiheuttaneet vaikeuksia sanastajille. Toisinaan kompositumin määriteosa on kirjoitettu sulkeisiin edusosan edelle, toisinaan määriteosa on edusosan jäljessä erikseen kirjoitettuna. Kuitenkin sanalipun esimerkki näissä tapauksissa osoittaa, että kyseessä on yhdysverbi tai sellainen sanaliitto, jossa määrite on pääsanansa edellä. Joskus yksiselitteiset yhdysverbit on aakkostettu edusosansa mukaan. Toisin sanoen yhdysverbejä on käsitelty kuten nykykielessä, jossa määriteosa seuraa edussanaa tai kompositumi on korvattu yksinäisverbillä. Tästä syntyy vaikutelma, että prefiksialkuisuus on yritetty suorastaan häivyttää lekseemeistä. (Vaittinen 2001: 8–9.)

Aineiston keruun kannalta ongelmallista on tietysti myös se, että yhdys- tai liittoperäisten sanarakenteiden yhteen ja erikseen kirjoittamisessa on vaihtelua vanhassa kirjasuomessa ja Agricolan teoksissa. Se on kiistaton tosiasia siitäkin huolimatta, että olen uusimmissa osatutkimuksissa tuonut esiin näkökulman, jonka mukaan yhdyssanojen ortografiaan liittyy myös tarkoituksellisuutta (YLEN, KONGRUOIVA ja TYPOGRAFIA). Yhteen ja erikseen kirjoittamisen suhteen olen toiminut eri tavoin eri osatutkimuksissa. YHDYSADJEKTIIVI- ja YHDYSVERBI-tutkimuksissa olen ottanut yhteen kirjoitettujen

sanojen lisäksi huomioon vastaavanrakenteiset erilleen kirjoitetut tapaukset. YHDYSVERBI-tutkimuksessa poimin aluksi aineistoksi vain ne sanat, jotka oli sanalippuihin merkitty yhteen kirjoitetuiksi yhdyssanoiksi. Kun huomasin, että sanalippujen esimerkkiteksteissä oli yhdysverbejä vastaavia sanaliittoja, mutta sanalippu oli sanastettu vain yksinäisverbin mukaan, kävin sanaliput uudestaan läpi ja poimin aineistoa myös esimerkkilauseiden perusteella.

YLEN-tutkimuksen lähtökohtana oli havainto, että *ylen*-aines on hyvin usein kirjoitettu yhteen sen sanan kanssa, jota *ylen* määrittää. Näin ollen valtaosa aineistosta on yhteen kirjoitettuja, mutta täydellisyyden nimissä poimin mukaan myös muutamat erikseen kirjoitetut tapaukset. KONGRUOIVA-tutkimuksessa (*omatunto*-tyyppiset yhdys sanat, joiden määriteosa voi kongruoida edusosan kanssa samassa sijassa ja luvussa) kokeilin, mitä tapahtuu, kun valitsee aineistoksi vain yhteen kirjoitettuja muodosteita. Oikeastaan kyseistä yhdyssanatyyppeä koskevan tutkimuksen voi toteuttaa vain niin, että ottaa aineistoksi yhteen kirjoitetut esiintymät, koska taipuvan määritteen sisältävät substantiivilausekkeet ovat teksteissä tavallisia. Yhteen kirjoittamiseen perustuva raja-
 us on kuitenkin siinä mielessä hankala, että aineiston ulkopuolelle voi hyvinkin jäädä erikseen kirjoitettuja itsenäisiksi lekseemeiksi tulkittavia kokonaisuuksia. Myös TYPOGRAFIA-tutkimuksen aineiston kerääminen perustui tiukkaan ortografiseen valintaan, tällä kertaa erikseen kirjoittamisen perusteella. Aineiston edustavuus ei kuitenkaan aiheuttanut samanlaista ongelmaa kuin KONGRUOIVA-artikkelissa, koska tutkimuskoh-
 teena olivat kieliopillisesti luontaiset yhdyssanat, joista ei esiinny suomessa vastaavaa kaksisanaista lauseketta. Aineistojen poimintaan ja valintaan liittyvät rajaukset olen kuvannut osajulkaisuissa. Varsinkin uusimmissa artikkeleissa aineiston rajaukset on kuvattu niin yksityiskohtaisesti, että ne täsmentävät osaltaan yhdyssana- ja rakenne-
 tyyppien kuvausta.

4.2 Vertailuaineistot

Lukuun ottamatta TYPOGRAFIA-tutkimusta kaikkiin osatutkimuksiini liittyy jonkinlainen vertailuaineisto. Vertailuaineistojen avulla saa tietoa yhdyssanatyyppeiden kehityksestä, ja niiden avulla voi suhteuttaa kuvauksen yksityiskohtia esimerkiksi siitä, esiintyykö jokin rakennetyyppi vain Agricolan teoksissa vai laajemmin vanhassa kirjasuomessa. Olen käyttänyt vertailuaineistoa myös pohtiessani joidenkin rakenteiden kansankielisyyttä (murreaineisto YHDYSADJEKTIIVI-tutkimuksessa). Olen koonnut tiedot vertailuaineistojen lähteistä asetelmaan 2.

Useimmiten olen koonnut vertailuaineistot sanakirjoista ja sanastoista. Kun vanhan kirjakielen sanastoa haluaa verrata nykykieleen ja selvittää, mitä vanhasta kirjakielestä periytyvää on yhä olemassa nykykielessä, hyvä lähde on Jussilan ensiesiintymäkokoelma *Vanhat sanat* (1998). Sitä olen käyttänyt vertailuaineiston lähteenä YHDYSVERBI-tutkimuksessa, ja muunlaisena kirjallisuuslähteenä se on monessa muussakin tutki-
 muksessani. YHDYSADJEKTIIVI-tutkimusta varten kokosin murre-sanastoa sisältävän

Asetelma 2. Osatutkimusten vertailuaineistot.

Tutkimus	Vertailuaineiston lähde
Yhdysverbit	Jussila: Vanhat sanat
Yhdysadjektiivit	Suomen murteiden sanakirjan 1. osa, Sanakirjasäätiön stipendiaattikokoelmien ja päälippaan hakemisto
Ylen	(Sanakirjat, Kaino-korpus)
Kongruoiva	Vanhan kirjasuomen sanakirja (A–K), Verkko-VKS (m-alkuiset sanat)
Typografia	–

aineiston Suomen murteiden sanakirjan ensimmäisestä osasta ja Sanakirjasäätiön stipendiaattikokoelman ja ns. päälippaan hakemistosta. Olen dokumentoinut vertailuaineiston melko huonosti ja ylimalkaisesti YHDYSADJEKTIIVI-artikkelissani, vaikka vertailuaineisto tarjosi kiinnostavaa tietoa murteissa esiintyvistä yhdysadjektiiveista ja auttoi pohtimaan, mitkä rakenteista voisivat olla kotoista ja mitkä vierasta alkuperää. KONGRUOIVA-artikkelissa tarkastelin adjektiivialkuisen yhdyssubstantiivien kehitystä vanhan kirjasuomen kaudella Vanhan kirjasuomen painetusta sanakirjasta ja verkkosanakirjasta poimitun vertailuaineiston avulla. YLEN-artikkelissa ei ole vertailuaineistoksi nimettyä aineistoa, mutta vertailin Agricolan teosten pohjalta muodostunutta kuvausta sanakirjojen tietoihin ja lisäksi etsin Kaino-korpukselta edussanansa kanssa yhteen kirjoitettujen *ylen*-määritteiden esiintymiä. Tällä tavoin etsin tietoa, onko Agricolan teoksissa esiintyvä käytäntö kirjoittaa YLEN-aines yhteen edussanan kanssa poikkeuksellinen vanhassa kirjasuomessa.

Vertailuaineistot ovat mielestäni tärkeitä kuvauksen syventämisen ja myös kuvauksen luotettavuuden arvioimisen kannalta. Vertailuaineistoista löytyvät paralleelitaupaukset vahvistavat kuvauksen uskottavuutta. Vertailuaineistoihin pitää kuitenkin suhtautua sopivan kriittisesti, sillä ne edustavat usein jo kokoamistapansa tai poiminnassa käytetyn lähteen puolesta sisäiseltä olemukseltaan erilaista aineistoa kuin varsinainen tutkimusaineisto (vrt. Kolehmainen–Miestamo–Nordlund 2013: 21–22). Kun useimpien osatutkimusteni lähteenä ovat kokonaisista teksteistä eri tavoin poimitut sanaesiintymät konteksteineen, vertailuaineistot olen koennut muiden ihmisten toimittamista sanakirjoista ja sanastoista. Toimittamiseen sisältyy monenlaisia valintoja, rajauksia ja tulkintoja, jotka vaikuttavat lähteen sisältöön (Lehtosalo–Tyysteri 2013; Lehtosalo–Kuutti 2013: 70–72). Osa tehdyistä ratkaisuista on tietoisia ja joskus dokumentoituja, mutta valinnat voivat olla myös tiedostamattomia. Nykykieli vaikuttaa siihen, miten ja millaisena näemme tai pystymme näkemään vanhan kirjakielen. Tieto nykykielestä voi vaikuttaa myös siihen, miten suhtaudumme vanhassa kirjakielissä esiintyviin rakenteisiin. Esimerkiksi Martti Rapola ei halunnut laskea Agricolan sanastoa kuvaaviin laskelmiin mukaan sellaisia yhdysverbejä, jotka merkityksen muuttumatta voitiin hajottaa osiin (Rapola 1962a: 80). Tämä hankala suhtautuminen näkyy myös edellisessä luvussa

kuvaamassani Vanhan kirjasuomen sanakirjan sanalippukokoelmassa. Luulen, että vanhan kirjakielen yhdyssanojen melko vähäinen tutkimus on vaikuttanut siihen, millaiset sanarakenteet hyväksymme yhdyssanoiksi. Jos rakennetta ei esiinny nykykielessä tai se on marginaalinen, on mahdollista, että sen olemassaolo sivuutetaan vanhan kirjakielen kuvauksissakin. Tällä tavoin voisi selittyä KONGRUOIVA-artikkeliini kehkeytynyt varjoaineistoksi nimittämäni sanajoukko, joka on olemassa Agricolan teoksissa mutta ei vanhaa kirjakieltä kuvaavassa sanakirjassa.

4.3 Menetelmät

Tutkimukseni on aineistopohjaista (corpus-based), ja mielestäni siinä on myös aineistovetoisen (corpus-driven) tutkimuksen piirteitä, vaikka en käytä tutkimuksessani tilastotieteellisiä metodeja – lukuun ottamatta kuvailevaa kvantitatiivista tietoa. Aineistopohjaisessa tutkimuksessa tutkimus muodostuu laajamittaisesta aineiston analysoimisesta. Tutkimuksen lähtökohtana voi olla tutkijan tekemä havainto kielestä tai aiempiin tutkimuksiin perustuva teoria tai hypoteesi, jota tarkastellaan aineiston avulla. Aineiston pääasiallisena tehtävänä on aineistopohjaisessa tutkimuksessa teorian ja aiempien havaintojen selittäminen ja testaaminen, ja kieltä analysoidaan olemassa olevien kategorioiden avulla. Aineistopohjainen tutkimus on pohjimmiltaan kvalitatiivista, mutta laadullisia havaintoja voidaan tukea kvantitatiivisella tiedolla. (Jantunen 2009: 102–103, 106.)

Aineistovetoinen menetelmä antaa tutkimusaineistolle entistä suuremman merkityksen, sillä sen perusajatuksena on tarkastella tutkimusmateriaalia kokonaisuutena ja antaa aineistolle keskeinen merkitys tutkimushypoteesin luomisessa, teorian kehittämisessä ja kielen ilmiöiden kategorioiden luomisessa. Ilmiöiden toistuvuudella ja frekvenssillä on tärkeä rooli aineistovetoisessa tutkimuksessa. Aineistovetoinen tutkimus pyrkii nostamaan esiin sellaisia potentiaalisesti tärkeitä kielen ilmiöitä, joita ei ole mahdollista havaita ilman laajan aineiston todistusvoimaa ja kvantitatiivista tietoa. Aineistovetoinen tutkimus onkin pohjimmiltaan kvantitatiivista, ja tilastollisilla menetelmillä on siinä keskeinen merkitys. Kvalitatiivisen tiedon tehtävänä on kvantitatiivisten havaintojen selittäminen. Tutkimuskysymysten muovaamista aineiston avulla voidaan tehdä ns. avainsana-analyysin (key word analysis) avulla. Avainsana-analyysi perustuu aineistosta tehtävään frekvenssilistaan, joka voi esimerkiksi osoittaa jonkin sanan käyttäytyvän tilastollisesti poikkeavasti tietyssä aineistossa. (Jantunen 2009: 103–104, 106; Ivaska 2015: 51). Avainsana-analyysia on usein sovellettu leksikaaliseen aineistoon, mutta Ilmari Ivaska (mts. 51–52) on osoittanut, että avaimuuden käsitettä ja avainsana-analyysia voidaan soveltaa myös annotoituihin, siis jollakin tavalla koodattuihin, lingvistisiin aineistoihin.

Osatutkimuksistani ensimmäiset kaksi (YHDYSVERBIT ja YHDYSADJEKTIIVIT) ovat selvästi aineistopohjaisia. Varsinkin yhdysverbitutkimuksen lähtökohtana oli aiempan tutkimukseen perustuva tieto siitä, että vanhassa kirjakielessä esiintyy paljon

yhdysverbejä. Yhdysadjektiivien käytöstä Agricolan teoksissa ei ollut yhtä paljon etukäteistietoa, mutta sen tiesin, että osaa adjektiivirakenteista pidettiin kansankielisinä, osaa vieraista kielistä lainattuina, mistä muodostui tutkimukseen yksi näkökulma. YLEN- ja KONGRUOIVA-tutkimuksissa on mielestäni aineistovetoisen tutkimuksen piirteitä, sillä tutkimusaiheet ovat muovautuneet korpuksesta tekemieni havaintojen pohjalta. Tutkimusaiheiden hahmottelu ei perustu avainsana-analyysiin, mutta olen käyttänyt hahmottelemisessa koodattua sanalistaa (ks. luku 4.1), jonka pohjalta havaittiin, että *ylen*-alkuiset yhteen kirjoitetut kokonaisuudet ovat Agricolan teoksissa erittäin yleisiä ja että kongruoivien adjektiivin ja substantiivin muodostamien yhdyssanojen ryhmässä on Agricolalla useita nykykielen kannalta rakenteellisesti erikoisia muodosteita. TYPOGRAFIA-tutkimuksen aineistovetoisuus on siinä mielessä erikoista, että se ei perustu korpukseen vaan teosten näköispainokseen, painettuun tekstimateriaaliin. Tarkastelemaani ilmiötä (eli erikseen kirjoitettuja ja erityisesti rivinvaihtokohdissa ilman yhdysviivaa esiintyviä luontaisia yhdyssanoja) ei olisi voinut huomata korpuksesta, koska korpuksessa teksti on juoksevaa eikä siihen ole merkitty rivinvaihtokohtia. Vain teosten tekstisisällön ja painoasun kokonaisvaltainen tarkastelu mahdollisti ilmiön havaitsemisen. Vaikka en ole käyttänytkään tutkimuksissani avainsana-analyysia, ilmiöiden toistuvuus ja frekvenssi ovat tulleet näkyviin koodatussa sanalistassani, ja ne ovat vaikuttaneet tutkimusaiheideni muotoutumiseen.

Kaikissa osatutkimuksissani pohjana on systemaattisesti toteutettu sanastus. Tutkimuksissa, joissa kohteena ovat vain Agricolan teokset (YHDYSADJEKTIIVIT, YLEN, KONGRUOIVA, TYPOGRAFIA), olen pyrkinyt sanastuksessa täydellisyyteen. Tutkimuksen ytimen muodostaa kaikissa osatutkimuksissa morfologinen analyysi, jonka yksityiskohtaisuus kuitenkin vaihtelee eri tutkimuksissa. Perinpohjaisinta analyysin voi sanoa olevan YHDYSADJEKTIIVIT-, KONGRUOIVA- ja TYPOGRAFIA-tutkimuksissa. Niissä aineistoa on analysoitu usean morfologisen piirteen pohjalta. Esimerkiksi YHDYSADJEKTIIVI-tutkimuksessa on tarkasteltu niin yhtymien sanaluokkayhdistelmiä kuin määriteosan sijamuotoa ja edusosina esiintyviä johdostyyppisiä. TYPOGRAFIA-tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota muun muassa määriteosan tavulukuun ja morfologiseen muotoon. KONGRUOIVA-tutkimuksessa keskeinen tarkasteltava seikka on yhdysosien kongruenssi. Muissa tutkimuksissa morfologinen analyysi on jotenkin perusluontoisempaa. YLEN-tutkimuksessa morfologiaa on käytetty lähinnä aineiston jakamisessa eri sanaluokkiin, ja YHDYSVERBI-tutkimuksessa morfologian kannalta huomio on kiinnittynyt ennen kaikkea määriteosan sanaluokkaan ja sijamuotoon. Tosin YHDYSVERBI-tutkimuksessa tärkeä näkökohta on myös yhtymien muodostamistapa, joka voi olla yhdistäminen tai johtaminen. Näin on oikeastaan myös *ylen*-alkuisissa sanoissa. Morfologisen analyysin avulla olen lisäksi tehnyt tutkimusaineistojen yksityiskohtaiset rajaukset (ks. esim. Toropainen 2015: 58–60, 2016b: 178–180).

Keskeinen menetelmä kaikissa osatutkimuksissani on myös aineiston käsittely tietokantamuodossa. Kutakin tutkimusta varten olen koontanut erillisen tietokannan, johon olen tallentanut aineiston ja analysoinut ja koodannut sitä. YHDYSVERBI-tutkimusta lukuun ottamatta olen käyttänyt Microsoftin Access-tietokantaohjelmaa. Tietokannoissa kustakin sanaesiintymästä on oma tietueensa, johon olen merkinnyt tietoa

sanan morfologiasta, merkityksestä, esiintymispaikasta jne. Eriilaisten suodattimien ja hakutoimintojen avulla tietoa saa järjestettyä ja etsittyä kätevästi. Tietokanta helpottaa kuvauksen laatimista ja havaintojen esittämistä, koska tutkimusaineisto on helposti käsiteltävässä muodossa. YHDYSVERBI-tutkimuksessani käytin Windows-käyttöjärjestelmän mukana tullutta tietokanta- tai oikeastaan kortisto-ohjelmaa. Se oli oikeastaan sähköinen versio paperisesta kortistosta, mutta yksinkertaisen ohjelman sai toimimaan tietokannan tavoin koodausten avulla. Koodeina olivat numero- ja kirjainyhdistelmät, joilla olin merkinnyt tietoa muun muassa lekseemien esiintymisajankohdasta ja tekstilajista. Hakutoiminnon avulla aineistosta sai esiin esimerkiksi kaikki 1500-luvulla tai lakiteksteissä esiintyneet verbikompositiivit.

Vertailevaa menetelmää olen käyttänyt useimmissa osatutkimuksissa (ks. vertailevan menetelmän käytöstä vanhan kirjasuomen tutkimuksessa Kiuru 1990: 7–8). Vertailua olen tehnyt sekä suomen kielen eri-ikäisten kielimuotojen (ns. vertikaalinen vertailu) että suomen ja muiden kielten välillä (ns. horisontaalinen vertailu) (vertailun eri tyypeistä ks. J. Häkkinen 2013: 179–186; vanhan kirjasuomen sanaston vertailevan tutkimuksen kannalta tärkeistä kielistä ja kielimuodoista ks. Nummila 2011: 58–60). Usein tutkimuksissani vertailukohtena tai jonkinlaisena peilinä on ollut nykykirjakieli (etenkin YHDYSVERBI-tutkimuksessa mutta jollain tavoin myös YHDYSADJEKTIIVI-, YLEN- ja KONGRUOIVA-tutkimuksissa). Nykykieleen vertailemalla olen saanut näkyviin sen, mikä on Agricolan teosten yhdyssanoille ominaista tai mitkä rakenteet ovat kehittyneet kirjakieleen vasta Agricolan ajan jälkeen. Eri-ikäisten kirjakielen aineistojen vertailu kertoo myös kirjakielen kehittämisestä ja joidenkin ilmiöiden vakiintumisesta ja toisten väistyemisestä. Nykykieleen vertaileminen on mielekästä siinäkin mielessä, että teoreettinen tietomme kielestä pohjautuu pääosin nykykieleen. Olen vertaillut Agricolan teosten yhdyssanoja myös murteiden yhdyssanoihin (YHDYSADJEKTIIVIT) sekä Agricolaa nuorempiin vanhan kirjakielen yhdyssanoihin (KONGRUOIVA).

Koska Agricolan tekstit ovat suurimmaksi osaksi käännöksiä, niiden yhdyssanarakenteita on ollut järkevää verrata lähtöteksteissä esiintyviin sanarakenteisiin. Tällaista vertailua sisältyy ainakin jonkin verran kaikkiin muihin tutkimuksiin paitsi TYPOGRAFIA-tutkimukseen. Vaikka tutkimuskohteenani ovat kokonaisten tekstien sijaan olleet sanat ja sanarakenteet, käyttämäni tutkimusmenetelmää voi vertailun lisäksi nimittää filologiseksi (ks. esim. Itkonen 1966: 22; Karlsson 1994: 34; Palola 2015). Agricolan tekstien tutkimuksessa pitää ottaa huomioon niiden moninainen lähde pohja, ja se vaikuttaa myös yksittäisten kielen ilmiöiden tutkimisessa. Peter O. Müller (2015: 1868) on todennut vanhan yläsaksan sananmuodostuksen tutkimisen ongelmaksi kirjallisten lähteiden ja niissä esiintyvien lekseemien vähäisyyden (noin 28000 lekseemiä) sekä sen, että monet lekseemit ovat hapax legomenon -sanoja eli ainutkertaisuuksia. Näistä syistä kielimuodon vertailu nuorempiin kielimuotoihin on hankalaa. Näin on varmaan vanhan kirjasuomen tutkimuksessakin, mutta esimerkiksi Agricolan teosten kielen tutkiminen ei ole tuntunut ylitse-pääsemättömältä, vaikka se sisältää eri lekseemejä huomattavasti vähemmän (ks. luku 5.2) kuin vanhan yläsaksan tekstit.

Kutsuisin menetelmäksi tai lähestymistavaksi myös sitä, että olen tietoisesti pyrkinyt irtautumaan nykykielen yhdyssanakäsityksestä, jota säilyttää normatiivisuus,

jako oikeaan ja väärään. Tällaista normatiivista asennetta ja arvottamista on esiintynyt vanhan kirjakielen yhdyssanojen kuvaamisessa, kun esimerkiksi yhdysverbit on mieluummin hajotettu osiinsa kuin laskettu itsenäisinä yksikköinä sanaston osaksi (esim. Rapola 1962a: 80). Nykykielen normatiivisesta yhdyssanakäsityksestä irtautuminen on vaikeaa nykykielessä elävälle. Nykykielestä poikkeavat sanarakenteet on helpompi tulkita virheiksi kuin nähdä ne vanhaan kielimuotoon kuuluvana yksityiskohtana. Syvällisen kokonaiskuvan muodostaminen – esimerkiksi Agricolan teosten yhdyssanoista – on mahdollista kuitenkin vasta sitten, kun kykenee näkemään ja hyväksymään myös sen, mikä on ristiriidassa totutun ajattelutavan kanssa. Tuohon pyrkiminen vaatii aikaa, tietoista ponnistelua ja halua päästä eroon omista ennakkokäsityksistään. Tällainen lähestymistapa muistuttaa hermeneuttista menetelmää (ks. menetelmästä esim. Niiniluoto 1983: 174–176).

5 YHDYSSANAT JA YHDYSSANAMAISET RAKENTEET MIKAEL AGRICOLAN TEOKSISSA

Tämän pääluvun alaluvuissa kuvaan pääpiirteissään Agricolan teosten yhdyssanarakenteet. Lukujen sisältö on koottu sekä osatutkimuksistani että tietokannasta, johon olen koonnut kaikki Agricolan teoksissa yhteen kirjoitetut kahden tai useamman sanan muodostamat sanajonot sekä sellaiset erikseen kirjoitetut sanajonot, joiden alkuosana on nominatiivi- tai yhdysosamuoto ja jotka luontaisesti ovat yhdyssanoja (ks. tyypistä tarkemmin TYPOGRAFIA-artikkelista ja luvusta 3.2). Olen koonnut tutkimukseni kestäessä tällaisen aineiston saadakseni tietoa yhdyssanojen edustamien sanaluokkien välisistä suhteista. Agricolan teoksia lukiessani minulle on tullut vaikutelma, että sanaluokkien väliset suhteet ovat selvästi erilaiset kuin nykykielessä. Yhdysverbejä teoksissa on valtavasti paljon, eivätkä yhdyssubstantiivit erotu samanlaisena hallitsevana joukkona kuin nykykielessä. Tähän havaintoon olen halunnut vahvistukseksi kvantitatiivista tietoa, ja siksi olen koonnut ison tietokannan Agricolan teosten yhdyssanaesiintymistä. Esittelen tietoja tässä yhteenveto-osassa, koska tietokannan muodostamasta kokonaisuudesta ei ole voinut tehdä päätelmiä vielä osatutkimuksissa tietokannan ollessa keskeneräinen. Tietokannan avulla olen saanut aiempaa tarkempaa tietoa sanajonon yhteen ja erikseen kirjoittamisesta Agricolan teoksissa. Käsitelen yhtymien ortografiaa luvussa 5.1.

Olen koonnut tietokannan vaiheittain. Tietokannan rungon muodostavat Agricolan morfosyntaktisen tietokannan koodilistasta (ks. tarkemmin luvusta 4.1) poimimani yhdyssanoiksi koodatut sanat, joiden jokaisen esiintymän syötin Access-tietokantaan (jatkossa Yhdyssanatietokanta). Vertasin poimintoja *Index Agricolaensikseen* (1980) eli Agricolan teosten saneluetteloon. Koodilistan ja saneluettelon esiintymät eivät täsmänneet kaikilta osin, ja epäselviä tapauksia selvitin Kaino-korpuksen avulla ja muokkasin selvitysten pohjalta Yhdyssanatietokantaa. Tulostin tietokannasta saneluettelon, jota käytin apuna yhdyssanojen muistiin merkitsemisessä, kun luin Agricolan teokset kanteesta kanteen. Jälleen löytyi tapauksia, jotka eivät täsmänneet koodilistaan ja saneluetteloon, ja jälleen täydensin ja tarkensin Yhdyssanatietokantaa. Yhdyssanojen¹ poiminta

---

¹ Olen tulkinut johdoksiksi *lainen-* ja *moinen-*loppuiset muodosteet (esim. *kahtalainen*, *millainen*; *sem-moinen*, *toisenmoinen*), vaikka suffikseiksi kehittyneet *-lainen* ja *-moinen* ovat alkuaan olleet itsenäisiä lek-seemejä (esim. Ahlqvist 1877: 75–76; Hakulinen 1979: 161–162, 170; K. Häkkinen 1990: 156). Yhdyssana-tietokannassa eivät myöskään ole mukana mahdollisesti ikivanhat yhdyssanat *anoppi* ja *kainala* ~ *kainolo* 'kai-nalo', joiden yhdysperäisyyttä ei ole pystytty osoittamaan ja jotka voivat olla johdoksiakin (K. Häkkinen mts. 149). En ole ottanut aineistoon myöskään yhdyssanarakenteisia lainasanoja (esim. *bokstaavi*, *forbannattu*, *insigli*, *styrmanni*), jotka ovat lainautuneet kieleen kokonaisuuksina. Lisäksi olen rajannut tietokannasta pois

eri lähteistä osoittaa, että poiminnan tulos on aina hieman erilainen. Kaikissa lähteissä ylivoimainen enemmistö yhdyssanoista on samoja, mutta lisäksi on pieni joukko sanoja, jotka eivät kaikissa aineistoissa tule näkyviin. Tämän täytyy johtua inhimillisestä teki-
jästä. Agricolan morfosyntaktinen tietokanta ja sen myötä syntynyt koodilistani, Kai-
no-korpus ja *Index Agricolaensiksen* saneluettelo ovat ihmisten laatimia, joten niissä on
tulkinnallisia eroja ja joskus virheitäkin.

Hyödynnän Yhdyssanatietokantaa seuraavissa alaluvuissa pystyäkseni antamaan
kokonaisvaltaisen kuvan Agricolan teosten yhdyssanoista. Tietokannan avulla pystyn
esittämään yhdyssanoista kvantitatiivista tietoa, joka asettaa osatutkimusten kuvaukset
oikeaan kehykseen. Yhdyssanatietokannan tiedoilla pystyn lisäksi täydentämään Agri-
colan teosten yhdyssanoista osatutkimuksissani esittämäni kuvausta. Alaluvut 5.3.1,
5.3.2 ja 5.3.5 perustuvat julkaistuihin osatutkimuksiin, muissa alaluvuissa (5.1, 5.2,
5.3.3, 5.3.4, 5.3.6 ja 5.3.7) olen hyödyntänyt Yhdyssanatietokantaa. Luvussa 5.4 käsitte-
len osatutkimusten pohjalta yhdyssanarakenteiden alkuperää ja rakenteiden vakiintu-
mista kirjakieleen.

5.1 Sanayhtymien yhteen ja erikseen kirjoittaminen

Vanhan kirjakielen yhdyssanarakenteita tutkittaessa yksi keskeisimmistä kysymyksistä
on yhtymien yhteen ja erikseen kirjoittaminen. Tutkijan on tavalla tai toisella ratkais-
tava, millainen merkitys ortografialle annetaan. Onko kirjoitusasu aina sattumanvarai-
nen vai voiko sen taustalla olla jonkinlaista tarkoituksellisuutta? Jos jokin yhtymä on
kirjoitettu yhteen, onko kyse yhdyssanasta vai onko ortografia ollut niin horjuvaa, että
mitä tahansa peräkkäisiä sanoja on voitu kirjoittaa yhteen? Mikä on nykykielen oikein-
kirjoitussääntöjen rooli vanhan kirjakielen tutkimuksessa? Tutkija ei pysty unohta-
maan nykykielen käytäntöjä, mutta miten niiden ohi voi nähdä? Lisäksi täytyy päättää,
miten yhteen ja erikseen kirjoitettuja rakenteita käsittelee tutkimuksessa. Niputtaako
eri tavoin kirjoitetut tapaukset yhteen vai käsitteleekö niitä erillisinä ryhminä? Nimit-
tääkö kaikkia tapauksia yhdyssanoiksi vai puhuuko esimerkiksi yhdyssanaa vastaavista
sanaliitoista? Yhteen ja erikseen kirjoittamisen kysymys on niin olennainen, että siihen
vastaaminen ratkaisee oikeastaan sen, näkeekö mahdollisena tai mielekkäänä tutkia
vanhan kirjakielen yhdyssanoja.

---

ns. sandhiyhtymät eli syntagmaattiset sulaumat (*ellei, ettei, jollei, ehkei, miksei*), koska syntagmaattiset sulau-
mat eivät ole prototyyppisiä yhdyssanoja kaksitavuisuutensa eivätkä merkityksensä vuoksi. Syntagmaattisissa
sulaumissa on tapahtunut myös sanan rajalla enemmän fonologista muutosta kuin yhdyssanoissa yleensä.
Lisäksi sulauman molemmilla osilla on lauseessa oma syntaktinen tehtävänsä (ISK 2004: § 139), mikä on epä-
tyypillistä yhdyssanoille. Syntagmaattisten sulaumien synty tapa kuitenkin yhdistää niitä yhdyssanoihin. Ne
ovat kahden peräkkäisen tekstisanan yhdeksi sanaksi ääntyviä yhtymiä (ISK 2004: § 139–143), ja samanlainen
syntyprosessi liittyy tyypillisiin yhdyssanoihin: sanaliitoista on tiivistynyt kokonaisuus, jolla on yksi pääpaino.
Ison suomen kieliopin mukaan syntagmaattiset sulaumat eivät ole yhdyssanoja, vaikka ne ovat yhdeksi sanaksi
hahmotettavia kahden sanavartalon muodostamia kokonaisuuksia (ISK 2004: § 139). Sen sijaan esimerkiksi
Lauri Hakulinen (1979: 388) ja Ilkka Savijärvi (1988: 81) nimittävät tällaisia yhteenliittyviä yhdyssanoiksi.

Itse pidän vanhan kirjakielen yhdyssanojen tutkimista mahdollisena ja tärkeänä, koska yhdistäminen näyttää aina olleen kirjakielessä merkittävä sananmuodostuskeino. Nykykielen oikeinkirjoitussäännöt tekevät vanhan kirjakielen yhdyssanojen tutkimisesta yllättävän vaikeaa, mutta tutkija voi oppia näkemään nykykielen normien ohi. Omissa tutkimuksissani olen toisinaan käsitellyt toisiaan vastaavia yhteen ja erikseen kirjoitettuja yhtymiä yhtenä ryhmänä (YHDYSADJEKTIIVIT ja YHDYSVERBIT), mutta kirjoitusasujen eron voisi ottaa tutkimuksessa selvemmin ja tietoisemmin huomioon, eli ainakin tutkimuksen alkuvaiheessa yhteen ja erikseen kirjoitetut tapaukset kannattaa pitää toisistaan erillisinä ryhminä (ks. sanayhtymien käsittelystä sanakirjatyössä Vaittinen–Lehtosalo 2010).

Tässä alaluvussa esittelen Agricolan teosten yhteen ja erikseen kirjoitettuja sanayhtymiä (teoksissa esiintyvät yhdyssanaleksemit on koottu liitteisiin 1 ja 2). Suhteutan esiintymiä nykykieleen ja pohdin, mitkä rakenteista ovat tai voisivat olla yhdyssanoja. Aluksi esittelen yhteen kirjoitetut kokonaisuudet, jotka koostuvat vähintään kahdesta sanasta. Sitten käsitelen erikseen kirjoitettuja kokonaisuuksia.

Yhteen kirjoitettuja vähintään kahdesta sanasta muodostuvia esiintymiä on Agricolan teoksissa yli 23700. Valtaosa niistä on selviä yhdyssanoja, monet yhä edelleen kielessä esiintyviä, esim. *aamurusko*, *epäusko*, *kuukausi*, *lepopäivä*, *maailma*, *omatunto*, *pahantekijä*, *savenvalaja*, *tuulispää*, *valaskala*, *yrttitarha*; *erinomainen*, *jokapäiväinen*, *kaikkivaltias*, *nelijalkainen*, *pitkämielinen*, *vastahakoinen*; *kaksikymmentä*, *neljäsataa*, *satatuhatta*; *ristiinnaulita*, *ylenkatsoa*; *alaspäin*, *edestakaisin*, *takaperin* (Yhdyssanatie-tokanta). Paljon on tietysti sellaisiakin yhtymiä, joita ei esiinny enää nykykirjakielissä mutta jotka silti ovat tunnistettavissa yhdyssanoiksi, esim. *aamunkaste* 'aamukaste', *epätoivous* 'epätoivo, toivottomuus', *haaksimies* 'merimies', *kaulahopea* 'hopeinen kaulakoru', *mielennouteus* 'mielisuosio, suopeus', *näkypaikka* 'teatteri', *omatieto* 'omatunto', *raadinhuone* 'raatihuone', *savikruusi* 'saviastia'; *alanomainen* 'alinomainen, ainainen, jatkuva', *eriseuratoim* 'tasapuolinen', *myötäkielinen* 'mielistelevä, kaksinaamainen'; *yksi-toistakymmentä* '11'; *alaskallistaa* 'kaataa, hävittää', *edeskirjoittaa* 'kirjoittaa näkyviin, ilmoittaa; säätää, määrätä', *hyvästimainita* 'ylistää', *kokoonjuosta* 'kokoontua yhteen; kerääntyä'; *erinomatin* 'erikseen', *vähivähin* 'vähitellen' (Yhdyssanatie-tokanta).

Yhteen kirjoitettujen joukossa on myös sellaisia yhtymiä, joita nykyisin pidetään sanaliittoina. Tällaisia tapauksia on etenkin verbien ja adverbien sanaluokissa, esim. *alasastua* 'laskeutua', *anteeksiantaa*, *poisajaa*; *minkätähden*, *niinkuin*, *senvuoksi* (Yhdyssanatie-tokanta). Ovatko tällaiset yhtymät sitten sanaliittoja, koska ne nykykielessä suositellaan kirjoitettaviksi erikseen? Eivät välttämättä, sillä yhteen ja erikseen kirjoittamista ohjaavat säännöt ovat käytännöllisiä eivätkä perustu teoriaan tai sanayhtymien tarkkaan määrittelyyn. Vaikka nykykielen harvat adverbialkuiset yhdysverbit kehoitetaan kirjoittamaan sanaliitoiksi, niiden mallina ovat vieraisa kielissä olleet yksittäiset sanat, prefiksiverbit² (esim. Heinonen 1972; K. Häkkinen 1987; Vaittinen 2001, 2003), joten

2 Eri kielten kuvauksissa kompleksisia verbejä luokitellaan eri tavoin. Hyvin usein niiden katsotaan edustavan prefiksaatiota eli kuuluvan johtamisen alaan suffiksaation ohella. Suomen kielen sanaston kuvauksissa niitä pidetään kuitenkin muodostustapansa puolesta yhdyssanoina (esim. ISK 2004 § 430).

taustansa ja muodostustapansa puolesta niitä voidaan pitää yhdyssanoina. Vieraiden kielten malli voi olla myös adverbilyhtymien yhteen kirjoittamisen taustalla, mutta sen selvittäminen vaatisi erillistutkimusta. Joka tapauksessa adverbien erikseen kirjoittaminen nykykielessä ei perustu kokonaisuusien merkitykseen tai funktioon, vaan pyrkimykseen välttää ”turhia” yhdyssanoja (esim. Saratie 1927: 80; Penttilä 1963: 59). Esimerkiksi yhtymiä *ennenkuin* ja *niinkuin* koskeva suositus on vaihdellut 1900-luvun aikana. Cannelinin vuoden 1924 kielioppaassa todetaan rinnakkaismuotoisuus, mutta suositellaan ensisijaisesti yhteen kirjoittamista (Cannelin 1924: 170, 193). Vuoden 1931 oppaassa puolestaan suositellaan toisen yhtymän kirjoittamista erilleen (*ennen kuin*) ja toisen yhteen (*niinkuin*) (Cannelin 1931: 43, 78), ja samoilla linjoilla ovat Saarimaan opas (1930: 143, 152) ja Kettusen ohjesanasto (1949: 16, 86). Penttilä (1948: 75) sen sijaan ohjeistaa samoihin aikoihin kirjoittamaan kummankin yhtymän osat erilleen.

Agricolan teoksissa on lisäksi yhteen kirjoitettuina sellaisia rakenteita, joita ei esiinny nykykirjakeielessä edes sanaliittoina, ainakaan produktiivisina sananmuodostusmalleina, esim. *kaikkein*-superlatiivimuodolla alkavat muodosteet, joissa edusosana on adjektiivin positiivimuoto (*kaikkeinkorkia*), tai refleksiiviset *itse*-sanon ja persoonapronominin taiputusmuodon sisältävät muodosteet (*itseheitäns*) (Vaittinen 2007b: 535; tämän yhteenvedon osan luku 5.3.3).

Toisaalta Agricolan teoksissa esiintyy sellaisiakin yhteen kirjoitettuja kahden sanan jonoja, joita ei voi pitää yhdyssanoina. Nähdäkseni tällaisia tapauksia on kaikkiaan satakunta. Olen koontanut niistä errata-listan (liite 3). Mielestäni tapauksia on vähän Agricolan teosten kokonaissanemäärään (sanemäärästä luvussa 5.2) ja siihen nähden, että teosten ortografiaa on pidetty varsin epäsäännöllisenä. Yhteen kirjoitettujen erillisten sanojen joukossa on muun muassa tapauksia, joissa yhteen on ladottu pronomini ja sitä seuraava sana (a), *ja*-konjunktio ja sitä seuraava sana (b), adpositiorakenteen osat (c), peräkkäiset adverbit (d) tai peräkkäiset verbit (e). Näissä tapauksissa yhteen ladotuilla sanoilla on kullakin omat syntaktiset funktionsa, eikä peräkkäisten sanojen voida ajatella muodostavan erillistä, itsenäistä lekseemiä.

- a) ia olen mwdh Seurakunnat röuenyt / ia heilde Palcan ottanut / **iollamine** teite paluelin (A-II-513)
- b) **Jasine** olet walmistanut sinulles sinun canssas Israel / sinulle Canssaxi ijancaikisesta (A-I-192)
- c) nincauan quin me **maanpäle** eleme (A-III-030)
- d) Sijtte pitekä minua ninquin Tyhme / ette mine **edesweheisengi** itzeni kerskai-sin (A-II-514)
- e) ia heiden sydemijns mine tahdon ne kirjoitta / Ja **tahdonolla**³ heiden Jumalans (A-II-643)

3 Agricolan atk-muotoisissa teksteissä on heittomerkillä osoitettu nasaaliviiva, jota on Agricolan paineituissa teoksissa käytetty korvaamaan nasaalikonsonantin merkkiä. Tavallisesti viiva on merkitty nasaalia edeltävän vokaalin päälle, ja viiva luetaan joko *m*- tai *n*-konsonantiksi esiintymisyhteyden mukaan, esim. *enēbi* > *enembi* 'enempi'. Yhteenvedon osan sisennetyissä esimerkeissä olen korvannut nasaaliviivat kursivoitulla nasaalimerkillä lukemisen helpottamiseksi. Tekstinsisäisissä kursivoituissa esimerkeissä lisätyt nasaalimerkit näkyvät kursivoimattomina.

Oman kiinnostavan ryhmänsä muodostavat sellaiset kymmenisen kertaa esiintyvät yhdysverbit, joiden osat ovat ikään kuin väärinpäin, alkuosana on verbi ja jälkiosana adverbi, esim. *ia sanotin minulle. Nouseyles / ia mitta Jumalan Templi ia Altari* (A-II-691); *HERRA / otauari minusta / ia cwle minun wastanseisoiadheni ände* (A-III-547). Kyse voi olla siitä, että osien välistä on vain unohtunut välilyönti pois, sillä yhdysverbien osien järjestys muutoinkin vaihtelee. Toisaalta *otavaari*-asu esiintyy useita kertoja (A-III-218, A-III-230, A-III-547, sekä muoto *ottuarin*, A-II-126), joten kyse voisi olla muustakin kuin unohduksesta.

Yhdyssanojen säännönmukainen yhteen kirjoittaminen ei toki ole koko totuus Agricolan teosten yhdyssanoista. Teoksissa on yli 460 sellaista erikseen kirjoitettua substantiivi- ja adjektiivi-yhtymää, joiden alkuosana on nominatiivi- tai yhdysosamuoto ja jotka näin ollen välttämättä ovat yhdyssanoja, koska kielessä ei esiinny vastaavaa kaksisanaista lauseketta (ks. liite 2). Näitä erikseen kirjoitettuja luontaisia yhdyssanoja olen substantiivien⁴ osalta käsitellyt TYPOGRAFIA-artikkelissa. Luontaisia yhdysadjektiiveja ovat muun muassa seuraavat nominatiivialkuiset, yhdysosamuodolla ja nominaalisella vartalolla alkavat yhtymät, esim. *lyhytikäinen* (*lyhyt ikeijnen*, A-I-315), *lumivalkia* (*Lumi walkiaxi*, A-III-458), *sata-ajastaikainen* (*sata aiastaicaiset*, A-III-525), *suurisydämellinen* (*swri sydhemellinen*, A-I-171, A-II-507, A-III-522), *vapaamielinen* (*wapa mielisexi*, A-II-401), *veriruskia* (*Weri ruskiat*, A-III-458), *vähäuskoinen* (*wähe vskoiset*, A-II-037); *neliskulmainen* (*nelis culmaisien*, A-II-343), *vasthakoinen* (*Wast hacoisita*, A-II-588). TYPOGRAFIA-artikkelista käy ilmi, että toimitetut aineistot voivat yhdyssanatutkimuksessa aiheuttaa tulkintavirheitä, sillä atk-korpuksissa sellaiset luontaiset yhdyssanat, jotka painetuissa teoksissa ovat rivinvaihtokohdassa ilman tavuviivaa, on tulkittu liian yksioikoisesti erillisiksi sanoiksi, vaikka tavuviivan käyttö ei vielä Agricolan aikaan ollut konventionaalistunut. Kun tuollaiset rivinvaihtotapaukset vähennetään pois erikseen kirjoitettujen tapausten joukosta, todellisia erikseen kirjoitettuja luontaisten yhdysubstantiivien ja -adjektiivien esiintymiä on teosten kokonaissanemäärään nähden vähän.

Yhdyssanatietokannan avulla ei pääse käsiksi liittosanoihin (yhdyssanoja vastaaviin sanaliittoihin), koska tietokannan kokoamisperusteena on ollut yhteen kirjoittaminen. YHDYSVERBI- ja YHDYSADJEKTIIVI-tutkimuksissa olen käsitellyt yhteen kirjoitettujen yhdyssanojen lisäksi niitä vastaavia sanaliittoja, mutta liittomuotoisia sanarakenteita ei ole tutkittu riittävästi. Liittosanojen tutkimus vaatisi tehokkaan semanttisen metodin kehittämistä, jotta lekseemin kaltaiset merkityskokonaisuudet olisi helppo erottaa syntagmaattisista sanaliitoista eikä aineiston keräämisestä tulisi loppumaton urakka. Erityisen tärkeää olisi tutkia erikseen kirjoitettuja substantiiviyhtymiä, joiden alkuosana on genetiivimuoto (ks. esimerkkejä luvussa 3.3), koska tuo rakennetyyppi saattaa sisältää merkittäviä kulttuurisanoja. Jussila (1994) on yhdyssanatutkimuksessaan todennut, että usein nykykielen yhdyssanaa vastaa vanhassa kirjasuomessa sanaliitto. Genetiivialkuisien yhtymien erikseen kirjoittamisen taustalla saattaa olla rakenteen höllyys (ks. tarkemmin

4 Luontaisten substantiivien joukkoon kuuluvat myös perusmuotoisella adjektiivilla alkavat yhdysubstantiivit (*laskavatsa, laupiastyö, liikavihma, mustakansa, pitkäperjantai, pyhäpäivä*) ja erisnimet tai erisnimimäiset sanat (*Etelä-Suomi, itämeri, Itä-Pohjamaa, Pohja-Suomi, ryövärivuori*), joita en ole käsitellyt TYPOGRAFIA-artikkelissa.

luku 3.3). Tosin aivan harvinaista genetiivialkuisten substantiivirakenteiden yhteen kirjoittaminenkaan ei ole, sillä yhteen kirjoitettuja esiintymiä on yli 750. Muiden sanaluokkien osalta yhdysosien yhteen ja erikseen kirjoittamisen vaihteluun ei liity mitään erikoista tai varsinaisesti nykykielestä poikkeavaa, koska nykykielessäkin vaihtelua on.

Edellä kuvatun perusteella sanayhtymien yhteen ja erikseen kirjoittaminen Agricolan teoksissa on mielestäni luultua vakaampaa. Olen osatutkimuksissa nimittänyt yhtymien kirjoittamista tarkoitukselliseksi (Toropainen 2014: 36, 2015: 57, 2016b: 175, 195). En tarkoita, että yhdyssanojen ja sanaliittojen ortografia olisi säännönmukaista ja vakiintunutta – miten se olisi voinutkaan olla –, mutta se ei ole myöskään täysin satumanvaraista. Nykyisin yhdessä tekstikokonaisuudessa ei hyväksytä kirjoitusasun tai muotojen vaihtelua, mutta vaihtelemattomuus ei reformaatioaikana ollut tyyli-ihanne. Agricola ja muut 1500-luvun kirjoittajat ja lukijat olivat vieraskielisissä teksteissä tottuneet suvaitsemaan kielellistä vaihtelua. Kiuru (1993: 43) onkin todennut, että kenties Agricolan teosten variaation takana on ollut harkintaa ja tietoisuutta.

5.2 Yhdyssanojen yleisyys

Agricolan teosten eri lekseemien lukumäärää ei tiedetä. Joitakin arvioita määrästä on esitetty (Rapola 1962a: 80–81; Kiuru 1986: 95; Jussila 1988: 207–208), mutta arviot poikkeavat toisistaan, mikä osoittaa sanojen laskemisen vaikeuden. Rapolan (mts. 81) arvion mukaan Agricolan sanaston kokonaismäärä olisi noin 6000 sanaa, Kiuru (mp.) ja Jussila (mts. 207) ovat päätyneet *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* ensimmäisen osan perusteella suurempiin lukemiin: 8130 ja noin 8500 sanaa. Itse päätyisin todennäköisesti vielä suurempaan lukemaan, sillä lukumäärään vaikuttaa se, mitkä lasketaan erillisiksi sanoiksi, ja omissa tutkimuksissani olen morfologisin perustein erotellut enemmän erillisiä lekseemejä kuin VKS ja Jussila. Jussila on esimerkiksi laskenut samaksi lekseemiksi nominatiivi- ja genetiivialkuiset yhdyssanat *aamukaste* ja *aamunkaste*. Merkityksen perusteella tapauksia voikin pitää samana lekseeminä, mutta morfologisesti yhdyssanat ovat erilaisia, ja siksi omassa tutkimuksessani ne ovat eri lekseemejä (vastaavaa sanojen morfologista erottelua Vaittinen 2007b: 525). Muodoltaan erilaisten lekseemien erottelu tuo näkyviin sen, että nuorelle kirjakielelle on ominaista sanojen ja muotojen kilpailu ja vakiintumattomuus (Laine 2007). Tuo saa mielestäni näkyä vanhan kirjasuomen sanaston kuvauksessa ja sanastosta esitetyissä sanamäärissä. Toisaalta erilaisten morfologisten yksiköiden pitäminen eri lekseeminä kasvattaa muotoasujen määrää, mutta ei kuvaa sitä, kuinka monella eri tarkoitteella on nimitys kielessä. Laskelmissa kamppailevat semantiikka ja morfologia, ja jompikumpi on aina voitolla.

Jussila (1988: 209, 213) on Agricolan sanastoa koskevissa laskelmissaan ottanut erikseen huomioon teoksissa esiintyvät yhdyssanat, joiden osuus Agricolan koko sanastosta on Jussilan mukaan 24,6 prosenttia. Jussilan yhdyssanoja koskeva laskelma perustuu *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* ensimmäisen osan sana-artikkeleihin, joissa on kuvattu 346 eri yhdyssanalekseemiä. Sanakirjan ensimmäinen osa muodostaa noin

Taulukko 1. Agricolan teosten yhdyssanalekseemit sanaluokittain ryhmiteltyinä.

Sanaluokka	Agricola		Jussila / arvio		Saukkonen / NS %
Substantiivit	1205	48,3	209 / 1254	60,4	89
Adjektiivit	276	11,1	32 / 192	9,2	10
Pronominit	18	0,7	–	–	–
Verbit	810	32,5	92 / 552	26,6	0,3
Adverbit ja interjektiot	184	7,4	13 / 78	3,8	0,7
Yhteensä	2493	100	346 / 2076	100	100

kuudesosan vanhan kirjasuomen sanastosta, joten kaikkiaan Agricolan teoksissa olisi arviolta 2076 yhdyssanaa. Taulukossa 1 olen esittänyt Yhdyssanatietokantaani ja Jussilan laskelmaan perustuvat lukumäärät Agricolan teosten yhdyssanalekseemistä. Jussilan sarakkeessa ovat rinnakkain hänen artikkelissaan (1988: 209) esittämänsä luku sekä sama luku kuudella kerrottuna, jotta luvut olisivat vertailukelpoisia omien laskelmiäni kanssa. Yhdyssanatietokannassa eri lekseemejä on 2493. Lukumäärä on noin 400 sanaa suurempi kuin Jussilan laskelmissa, mikä on odotuksenmukaista, koska olen erotellut morfologisin perustein enemmän lekseemejä kuin Jussila. Lisäksi sanakirjasta puuttuu monia sellaisia yhdyssanoja, jotka olen sisällyttänyt Yhdyssanatietokantaan ja osatutkimuksiini. Laskelmien pohjana olevalla aineistolla on luonnollisesti suuri vaikutus laskelman lopputulokseen.

Substantiivien osalta lekseemien määrässä ei ole suurta eroa. Yhdyssanatietokannassa eri yhdyssubstantiiveja on 1205, ja Jussilan laskelmaan perustuvan arvion mukaan niitä olisi Agricolan teoksissa 1254. Muissa sanaluokissa lukumäärien välinen ero on selvästi suurempi. Varsinkin adverbien ja pronomien kohdalla suuri ero on odotuksenmukainen, sillä *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* ensimmäiseen osaan ei ole otettu mukaan omana hakusananaan ainuttakaan Agricolan teoksissa esiintyvää yhdysperäistä pronominia, ja monet Agricolan teoksissa yleisetkin yhdysadverbit on jätetty sanakirjasta pois. Yhdysverbejä VKS:ssa on paljon, mutta ei läheskään niin runsaasti kuin erilaisia lekseemejä esiintyy Agricolan teoksissa. Jussila on pohtinut laskelmansa luotettavuutta ja arvioinut, että verbien osuus voi olla liian suuri, koska VKS:n ensimmäiseen osaan sisältyy runsas *edes*-alkuisten yhdysverbien joukko. Runsaasti eri lekseemejä sisältäviä yhdysverbejä on kuitenkin aakkosten muissakin kohdissa (esim. *ulos*- ja *yles*-alkuiset kompositumit). Substantiivien osalta arvio on melkoisen tarkka ilmeisesti siksi, että substantiiveja on poimittu sanakirjaan muita sanaluokkia kattavammin. Tähän on selityksenä todennäköisesti se, että substantiivien luokkaan kuuluu kiinnostavia kulttuurisanoja.

Taulukossa 1 on omana sarakkeenaan nykykielen yhdyssanojen sanaluokkasuhteita kuvaava prosenttiluku Pauli Saukkosen artikkelista (1973: 338). Saukkosen tutkimus perustuu *Nyky-suomen sanakirjan* aineistoon. Luvut havainnollistavat hyvin vanhan kirjakielen ja nykykielen välisiä sanastosuhteita ja kirjakielessä tapahtuneita muutoksia. Agricolan teoksissa kuten nykykielessäkin erilaisia yhdyssanalekseemejä on eniten

substantiivien luokassa. Agricolan teoksissa yhdyssubstantiivien osuus eri yhdyssanoista on kuitenkin vain 48,3 prosenttia, kun *Nykysuomen sanakirjan* aineistossa niiden osuus on 89 prosenttia. Yhdysadjektiivien osuus on kummassakin kielimuodossa suunnilleen sama, mutta muiden sanaluokkien yhdyssanalekseemien osuudessa on selvä ero: nykykielen aineistossa ei ole lainkaan yhdyspronomeineja, yhdysverbien osuus on vain 0,3 prosenttia ja yhdysadverbejakin⁵ on vain 0,7 kaikista yhdyssanalekseemeistä. Agricolalla vastaavat osuudet on pronomineilla 0,7 prosenttia, verbeillä 32,5 prosenttia ja adverbeilla 7,4 prosenttia. Verbit ja adverbit ovat siis merkittävä yhdyssanojen ryhmä vanhassa kirjasuomessa. Niiden yleisyyteen ovat vaikuttaneet vieraat kielet, joiden yhdyssanarakenteita on omaksuttu käännöslainojen kautta kieleen. Vieraita malleja on tietysti ollut yhdyssubstantiiveillakin, mutta yhdyssanojen muodostamisen lisäksi on mitä ilmeisimmin hyödynnetty muunlaisia sanaston kartuttamiskeinoja, kuten liittosanojen ja johdoksien muodostamista sekä sanojen lainaamista.

Agricolan teosten sanemäärä on kutakuinkin 428959 (Salmi 2010: 30). Tuo lukumäärä tarkoittaa niitä tekstissä esiintyviä merkkijonoja, joiden ympärillä on sananväli tai tyhjä tila. Usein tyhjän tilan ympäröimä merkkijono on yhtä kuin sana (perussana, johdos tai yhdyssana), mutta luku ei kuitenkaan kerro sanojen tekstiesiintymien todellista määrää, sillä teoksissa on myös sellaisia (yhdyssanoja, joissa on tyhjä tila samaan lekseemiin kuuluvien osien välillä, (esim. *heicko wskoiset*, A-II-042). Toisin sanoen yhdyssana, jonka yhdysosat on kirjoitettu toisistaan erilleen, näkyy sanemäärässä kahdena sanana, vaikka kyse on yhdestä lekseemistä. Jos oletetaan, että Agricolan teoksissa esiintyy liittosanoja, myös ne vähentävät todellisten tekstisanojen määrää. Vaikka tyhjän tilan ympäröimät merkkijonot eivät täysin vastaakaan leksikaalisten sanojen tekstiesiintymien lukumäärää, edellä esitetty luku antaa osviittaa Agricolan teosten laajuudesta ja sen sanaston runsaudesta.

Olen laatinut Yhdyssanatietokannan pohjalta taulukon 2, johon olen koonnut sanaluokittain ryhmiteltynä kaikki Agricolan teosten yhdyssanaesiintymät. Mukana ovat yhteen kirjoitetut tapaukset (23709 esiintymää) sekä edellisessä luvussa kuvatut erikseen kirjoitetut luontaiset yhdyssanat (429 substantiivia ja 34 adjektiivia). Myös suuret lukusanat ovat merkityksensä puolesta jakamattomia, ja olen laskenut yhdyssanoiksi kaikenlaiset numeraalimuodosteet, vaikka jotkin ovat morfologiselta rakenteeltaan hyvinkin analyttisiä ja sanaliittomaisia (tarkemmin luvussa 5.3.4). Yhdysnumeraaleja on teoksissa yhteensä 245. Sen sijaan erikseen kirjoitetut verbien, genetiivialkuisten adjektiivien ja muiden sanaluokkien sanaliittoi esiintymät eivät muutamaa poikkeusta⁶ lukuun ottamatta sisälly taulukkoon. Toisin sanoen varsinkin verbien ja adjektiivien luokista puuttuvat ns. yhdyssanaa vastaavat sanaliitot, joita olen kuitenkin käsitellyt osatutkimuksissa (YHDYSVERBIT, YHDYSADJEKTIIVIT).

5 Saukkosen artikkelissa (1973) on luokka partikkelit, mikä pitää sisällään ainakin adverbit.

6 Taulukossa on mukana pari *vanhurskas*-adjektiivin ja yksi *vanhurskauttaa*-verbin erikseen kirjoitettua esiintymää, koska yhtymien kiteytynyt genetiivimuotoinen alkuosa *van-* ei esiinny itsenäisenä lekseiminä. Lisäksi taulukkoon on laskettu 22 erikseen kirjoitettua *taivasalla-* ja *taivasalta-*adverbien esiintymää, joissa yhtymän alkuosa on nominatiivimuotoinen.

Taulukko 2. Agricolan teosten yhdyssanaesiintymät sanaluokittain ryhmiteltyinä.

Sanaluokka	Agricola		Mikkola / kaunokirjallisuus	
Substantiivit	8503	35,1	1665	82,15*
Adjektiivit	2732	11,3	179	8,85
Pronominit	333	1,4	3	0,15
Numeeraalit	245	1,0	32	1,58
Verbit	6981	28,9	1	0,05
Adverbit ja interjektiot	5401**	22,3	127	6,28
Konjunktiot***	–	–	4	0,20
Partisiipit	–	–	15	0,74
Yhteensä	24195	100	2026	100

* Olen ottanut prosenttiluvut Mikkolan (1967: 59) tutkimuksesta. Siinä eivät desimaalit ole aivan tarkkoja; tarkat luvut ylhäältä alas ovat: 82,18; 8,84; 0,15; 1,58; 0,05; 6,27; 0,20; 0,74.

** Adverbiesiintymiä on 5395 ja interjektioesiintymiä kuusi.

*** Mikkola (1967: 59) on laskenut konjunktioiden ryhmään myös yhdysperäiset prepositiot ja interjektiot. Mahdollisesti tällainen luokittelu koskee Mikkolan tutkimuksessa mukana olevia indoeurooppalaisia kieliä, vaikka huomautus onkin laitettu suomen kieltä koskevaan taulukkoon.

Taulukossa 2 on vertailun vuoksi yhdyssanojen tekstiesiintymien lukumäärätietoja Eino Mikkolan nykyromaanien yhdyssanoja käsittelevästä tutkimuksesta (1967). Agricolan teokset ja nykykaunokirjallisuus eivät ole yhteismitallisia, mutta Mikkolan tutkimus tarjoaa mahdollisuuden suhteuttaa Agricolan teosten lukuja jollakin tavalla nykypäivään. Agricolan teosten tekstiesiintymistä noin kolmasosa on substantiiveja. Myös kaunokirjallisuudessa substantiivit ovat yleisimpiä yhdyssanoja, mutta niiden osuus kaunokirjallisessa tekstissä on huikkeen paljon isompi kuin Agricolan teoksissa, noin viisi kuudesosaa. Valtava ero selittyy ennen kaikkea yhdysverbien käytön eroilla. Agricolan teoksissa niiden osuus yhdyssanojen tekstiesiintymistä on noin 29 prosenttia, mutta nykykirjallisuudessa yhdysverbejä on alle prosentti. Selvä ero on myös yhdysadverbien käytössä: Agricolan teoksissa noin 22 prosenttia, nykyromaneissa noin 6 prosenttia. Agricolan teoksissa esiintyy sellaisia yhdysadverbeja, joita nykykielessä ei käytetä, mutta adverbien joukossa on myös tapauksia, jotka nykyisin kirjoitetaan sanaliitoiksi mutta Agricolan teoksissa on kirjoitettu yhteen. Mikkolan laskelmissa ovat omana ryhmänään partisiipit. Mikkola ei yksilöi, minkälaisia partisiippi-tapauksia lukuun sisältyy, mutta kategoriana partisiippien luokka on kätevä, koska partisiippi-muotojen luokittelu on monesti hankalaa. Mikkolan tutkimusaineistossa on kolme yhdysperäisen pronominin ja neljä konjunktio esiintymää. Niistäkään Mikkola ei anna esimerkkejä. Yhdysperäiset pronominit ja konjunktiot ovat nykykielessä harvinaisia. Mahdollisesti pronominesiintymät ovat *lainen-* tai *moinen-*loppuisia muodosteita (esim. *jonkinmoinen*, *muunlainen*), sillä *-lainen* ja *-moinen* ovat kehittyneet johdoksiksi itsenäisistä lekseemeistä, ja niiden luokittelu yhdyssanoiksi on teoriassa mahdollista.

Agricolan aineistossa olen luokitellut vastaavantyyppiset sanat johdoksiksi. Yhdysperäiset konjunktiot voisivat olla esimerkiksi sanojen *ennenkuin* ja *niinkuin* esiintymiä, sillä esimerkiksi *Nyky-suomen sanakirjassa* kyseiset lekseemit on esitetty yhteen kirjoitettuna ja konjunktioiksi määriteltyinä.

Prosenttiosuudet tukevat hyvin sitä kuvaa, joka Agricolan teoksia lukiessa minulle on syntynyt. Yhdysverbit ovat hyvin yleisiä, eikä yhdyssubstantiiveilla ole sitä ylivaltaa kuin nykykielessä. Luvuissa ei varsinaisesti näy se havainto, että kaiken kaikkiaan yhdyssanoja esiintyy Agricolan teksteissä harvemmassa kuin nykykielisissä teksteissä, joissa niitä on tiheästi. Taulukon 2 luvut eivät myöskään pysty osoittamaan yhdyssanoja vastaavien sanaliittojen yleisyyttä. Millaisiksi sanaluokkien väliset suhteet muuttuisivat, jos jollakin keinolla pystyisi laskemaan ne erikseen kirjoitetut yhtymät, jotka vastaavat merkitykseltään yhteen kirjoitettuja yhtymiä? Verbiyhtymien osuus ei ainakaan pieneisi. Todennäköisesti löytyisi lekseemina pidettäviä genetiivialkuisia substantiiviyhtymiä, mutta ei ole varmaa, säilyttäisivätkö substantiivit paikkansa suurimpana ryhmänä. Adverbiyhtymien kohdalla on mahdollista, että osuus jopa pieneisi jonkin verran, sillä mahdollisesti suurin osa adverbiyhtymistä on yhteen kirjoitettuja. Tämä on kuitenkin vain lukijan havainnointiin perustuvaa päättelyä. Erikseen kirjoitetut yhtymät vaativat vielä tutkimista.

5.3 Yhdyssanojen rakennetyyppejä sanaluokittain

Seuraavissa alaluvuissa käsitelen yhdyssanoja sanaluokittain. Yhdyssanojen rakennetyypeissä on suuriakin eroja eri sanaluokkien välillä. Prototyypisimmät yhdyssanat löytyvät substantiivien luokasta. Marginaalisemmat yhdyssanaryhmät taas ovat monella tavalla lähempänä lausekkeita (esim. adverbis, joiden kumpikin yhdysosa taipuu samassa sijassa, tai verbis, joiden määriteosassa on omistusliite; ks. tarkemmin luvut 5.3.5 ja 5.3.6) kuin prototyypisiä yhdyssanoja.

5.3.1 Substantiivit

Lekseemi- ja esiintymismääriltään yhdyssubstantiivit ovat suurin yhdyssanojen ryhmä Agricolan teoksissa. Yhdyssubstantiiveja on käsitelty jonkin verran tutkimuksissa, jotka keskittyvät kulttuurisanoihin (esim. Rapola 1962b), mutta morfologista tutkimusta niistä on tehty vähän. Omissa osatutkimuksissani olen käsitellyt morfologian kannalta adjektiivialkuisia yhdyssubstantiiveja (KONGRUIVA). Lisäksi TYPOGRAFIA-artikkelissa tutkimuskohteena ovat substantiivit, mutta eivät niinkään morfologian kuin painoasun kannalta. Olen tutkinut myös Agricolan uudissanoja, joiden joukossa yhdyssubstantiivit ovat tärkeä, usein käänöslainataustainen ryhmä (Toropainen 2016a).

Seuraavassa esitän muutamia täydentäviä havaintoja Agricolan teosten yhdyssubstantiiveista. Valtaosa substantiiveista on määritysyhdyssanoja, eli ne koostuvat edusosasta ja sitä määrittävästä määriteosasta. Ilmeisesti ainoa Agricolan teosten

rinnasteinen yhdyssubstantiivi on *maailma*. Agricolan teoksissa yhdyssubstantiivit sisältävät enimmillään kolme osasanaa (a). Ilmeisesti vain yhden kerran teoksissa esiintyy tapaus, jossa yhdysosana on useasanainen kokonaisuus: *Isä meidän -rukous* (*Ise meidhen rucous*, A-I-091) (vrt. ISK 2004: § 401). Appositioyhdyssanoja (ISK 2004: § 422, 423) on mahdollisesti muutama (b). Appositioyhdyssanojen erikoisryhmään, jossa jälkiosana on määritteenkaltainen sana (c), kuuluvat yhtymät on Agricolan teoksissa yhtä tapausta lukuun ottamatta kirjoitettu aina erikseen, eli suurimmaksi osaksi ne ovat liittosanoja, eivätkä näin ollen sisälly Yhdyssanatietokantaan.

- a) esim. *lähimaakunta*, *lepopäiväkunta* 'sapatinmatka; matka, joka sapattina oli lupa kulkea', *maailmanpiiri*, *naarasjalopeura*, *viinatarhamies*, *ylimaakunta*; *epäjumalanpalvelus*, *esikuvainkirja* 'vertauskuvia sisältävä kirja', *kirkonესimes*, *rauhanpäämies*, *sadanpäämies*, *sodanpäämies*, *syntienanteeksiantamus*, *taivaanvaltakunta*, *viinatarhanhaltija*.
- b) esim. *noitavaimo*, *profeettavaimo*, *seppämies*
- c) esim. *Inhiminen parca* (A-II-009), *Inhimis parca* (A-II-439), *Eijti waijnans* (A-I-279); *eitiuainans* (A-III-258)

Asetelmassa 3 olen kuvannut Agricolan teoksissa esiintyvät yhdyssubstantiivien yhdysosien sanaluokkayhdistelmät samaan tapaan kuin nykykielen yhdistelmät on esitetty *Isossa suomen kieliopissa* (2004: § 407, asetelma 85).

Asetelma 3. Substantiivien yhdysosien sanaluokkayhdistelmät Agricolan teoksissa ja ISK:ssa.

Agricola	Esimerkit	ISK
N+N	<i>luontokappale</i> , <i>maanpiiri</i> , <i>kirkkoonottaminen</i>	N+N
A+N	<i>uusikuu</i> , <i>hyväntekijä</i>	A+N
Num+N	<i>kaksäänelinen</i> 'diftongi', <i>sadanpäämies</i> , <i>neljäsruhtinas</i>	Num+N
Adv+N	<i>kanssapalvelija</i>	Adv/P+N
Intj+N	<i>vee-parku</i>	Prt+N
V _{inf} +N	<i>luodenkanto</i>	V _{inf} +N
Kvant+N	<i>kaikkivaltiaus</i> , <i>samaoleminen</i>	
Lyhenne+N	<i>abc-kirja</i>	

Kaikki nykykielen sanaluokkayhdistelmät ovat esiintyneet jo Agricolan teoksissa ainakin marginaalisena ryhmänä. Ainoa Agricolan teoksissa esiintyvä substantiiviryhmä, jota ISK:n asetelmassa ei ole kuvattu, ovat kvanttorialkuiset yhdyssanat, kuten *kaikkivaltiaus* 'kaikkivaltius' ja *samaoleminen* 'samaa olentoa kuin isä' (*Jumalan Jumalasta / walkeudhen walkeudhesta / totisen Jumalan totisesta Jumalasta / Syndynen / ia eij tehdyn / isense samaolemisesta / Jonga cautta caiki ouat tedhyt*, A-I-855; Ojansuu 1909: 163). Olen kuvannut omana ryhmänään myös lyhenteellä alkavat tapaukset, jotka tietysti nykykielessä ovat mahdollisia, mutta Agricolan teoksissa äärimmäisen harvinaisia.

Kahdesti esiintyy aapiskirjaan viittaava nimitys *abckiria* (A-0-001, A-III-209), jossa ei ole käytetty yhdysmerkkiä.

Yhdyssubstantiivien alkuosa on tavallisimmin nominatiivissa (d), mutta genetiivikin on yleinen (e), ja myös monikon genetiivi on mahdollinen (f). Vaikka genetiivialkuisten yhdyssanojen voidaan ajatella olevan höllempiä muodosteita kuin nominatiivialkuisten (ks. luku 3.3 ja erityisesti alaviite 7), Agricolan teoksissa monet genetiivialkuiset yhtymät muodostavat merkitykseltään kiinteitä, usein termimäisiäkin lekseemeitä. Siksi olisi hyödyllistä tutkia tarkemmin, millaisia genetiivialkuisia liittosanoja Agricolan teoksissa on ja millä tavoin ne suhteutuvat yhteen kirjoitettuihin yhtymiin.

- d) esim. *alkupuhe, borgarikunta, ehtoosade, emälammas, hakomaja, jalkapuu, kalamies, kiviraunio, kuukausi, käsivarsi, luontokappale, lustitarha, mätäkuu, niskatyyny, palmupuu, partaveitsi, ruttotauti, seurakunta, työväki, tähkäpää, vakomitta, vesilähde, yösiija*
- e) esim. *aamunkaste, elonaika, helmenkuu, hengenrikos, huilunsoittaja, kirjanrahtu, kylänlapsi, maankulma, mielennoude, ovenvartija, sananlasku, silmänräpäys, vedenaalto*
- f) esim. *anettenarkku* 'liitonarkki, armoistuin', *armoin*|*stuoli, häidenlaulu, inhimistenoppi, inhimistenvaras, kalainkattila, kamelienvarsa, kieltenleikki, lampainhuone, lastenlapsi, lehmänpaimen, merkkeintulkki, pyhäinpäivä, rat-tainpyörä, sateineste, taloinmies, tekoinopettaja, tähteintutkija, uniennäkijä*

Marginaalisempia sijamuotoja yhdyssubstantiivien alkuosina ovat teon- ja tekijännimiin liittyvät translatiivi, illatiivi ja instruktiivi (g) sekä poikkeuksellinen elatiivimuoto, joka esiintyy vain lekseemissä *ajastaika* 'vuosi', joka on ilmeisesti virolainen laina (vrt. viron *aasta*) (Hakulinen 1943: 21). Sana *ajastaika* on harvinainen esimerkki yhdyssanasta, jossa toinen yhdysosista on äänteellisesti kiteytynyt vaikeasti tunnistettavaksi. Toinen esimerkki on adjektiivi *vanhurskas*, jossa alkuosa on *vaka*-sanana genetiivimuoto. Yleensä Agricolan teoksissakin yhdyssanat ovat osiltaan läpinäkyviä.

- g) esim. *lihaksisikiäminen, pyhäksitekijä; huoneeseenottaminen, ristiinnaulitseminen; kielinkantaja* 'juoruilija, kielikello'

Yhdyssubstantiivien alkuosina esiintyy myös erilaisia taipumattomia tai vajaaparadigmaisia nominaalisia sanavartaloita (h) ja yhdysosamuotoja (i) sekä itsenäisenä sanana esiintymätön sana *kiiras-* (*kiirastuli*).

- h) esim. *epäluulo, epätieto* 'tietämättömyys', *epätunto* 'välinpitämättömyys'; *esienkeli* 'ylienkeli', *esiliina, esimerkki, esipuhe, esivalta; likipuhe* 'tekstin selitys'; *lähikaupunki, lähinaapuri; salasija, salavuode; tasajako*
- i) esim. *astinlauta, elinaika, pesinastia, poltinrauta; syömähammas; naisjumala, nokuliaspensas* 'tiheä nokkoskasvusto'; *tuulispää; huhtikuu, silmikasvo* 'kasvot', *sotimies*

Substantiivikompositumin alkuosa voi lisäksi sisältää possessiivisuffiksin, mitä voidaan pitää merkinä yhtymän höllyydestä. Tällaisetkin yhtymät ovat kuitenkin

merkitykseltään kiinteitä, jopa terminäisiä. Yhdysosan omistusliite johtuu yleensä yhtymän edellä olevasta ilmipannusta (esim. 1–3) tai elliptisestä (esim. 4 ja 5) persoonapronominin genetiivimuodosta. Sanassa *ympärinsleikkaus* possessiivisuffiksi näyttää kuuluvan lekseemin rakenteeseen, eikä se selity ympäröivästä lauseyhteydestä (esim. 6). Joissakin adverbissa, jotka ovat nominien taivutusmuotoja (esim. *nykyään*, *huolissani*), omistusliite ei esiinny alkuperäisessä merkitystehtävässään, ja sen voidaan katsoa muodostavan taivutustunnuksen kanssa kiinteän kokonaisuuden, ns. nippumorfeemin (ISK 2004: § 386).

- 1) Eikengen Propheta ole otolinen **henen Isens**maalla (A-II-175-[Lk-4:24])
- 2) CAikiwaldias ijancaikinen Jumala / asetta meiden tegomma / **sinun mieles**noutehexi (A-I-349)
- 3) Heiden Orijs cauiat ouat ninquin Limsie / ia **heiden Rattainspöoret** / ninquin ilman Twlispä (A-III-466-[Jes-5:28])
- 4) Sille ette itze Jesus todhisti / ettei iocu Propheta **isens**mallalla miten maxa (A-II-255-[Jh-4:44])
- 5) Ja quin hen sen leutenyt on / cokoncutzu hen Ysteuens ia **Kylens**waimot (A-II-213-[Lk-15:9])
- 6) Nin selkesti / ette ennenquin hen sen **Ymberinsleickauxen** Töön teuttenyt oli (A-II-408-[Rom-e])

Agricolan teosten yhdyssubstantiivit näyttävät usein olevan kahdesta sanasta yhdistämällä muodostettuja, mutta yhdyssubstantiivien joukossa on myös lekseemeitä, jotka on muodostettu yhdysperäisestä kantasanaista johtamalla, esim. *epäjumaluus* (< *epäjumala*), *kovakorvasuus* (< *kovakorvanen*), *monihaaraisuus* (< *monihaarainen*), *ylenpalttisuus* (< *ylenpalttinen*). Teoksissa on myös muutama merkitykseltään substantiivinen mutta rakenteeltaan adjektiivinen kompositumi, esim. *kirjanoppenu*, *lainoppenu*, *maanvanhin*; *käsialainen* 'käsin tehty työ, rakennelma; luomus', *yksisarvinen*. Lisäksi jotkin erisnimet ovat rakenteeltaan yhdyssubstantiiveja, esim. *Grekinmaa*, *Kuolemanlaakso*, *Kuollumeri*, *Uusimaa*.

5.3.2 Adjektiivit

Agricolan teosten yhdysperäisiä adjektiivirakenteita olen käsitellyt kattavasti YHDYSADJEKTIIVI-artikkelissa. Siksi esittelen tässä luvussa vain esimerkinomaisesti muutamia yhdysadjektiivien rakennetyyppejä. Yleisin tyyppi on *inen*-loppuinen yhdysadjektiivi (a), joka on ilmeisesti usein muodostettu johtamalla. Yhdysadjektiivien edusosina esiintyy myös marginaalisempia johdostyyppiejä (b). Lisäksi edusosana voi olla partisiippi tai *vAinen*-johdos (c), superlatiivimuoto (d) tai johtamaton perussana (e).

- a) esim. *erinomainen*, *ijankaikkinen*, *jokapäiväinen*, *maailmainen*, *ylenpalttinen*
- b) esim. *heikkouskollinen*, *maailmalinen*; *epäkelvoton*; *lumivalkea*, *suurivaltias*, *ylentyöläs*, *yksikolminainen*, *selväkielevä*
- c) esim. *edelveisattapa*, *hyvästisiunattu*; *jumalanpelkäävä*; *jälkiintulevainen*, *unennäkeväinen*

d) esim. *kaikkeinrakkain*

e) esim. *kostonahne, vanhurskas, ylenraskas*

Olen YHDYSADJEKTIIVI-artikkelissa kuvannut taulukossa 1 (mas. 526), millaisia sanaluokkayhdistelmiä yhdysadjektiivit muodostavat. Olen laatinut taulukon *Isossa suomen kieliopissa* (§ 407) esitetyn asetelman pohjalta, mutta artikkelissa olevassa taulukossa ei ole vertailua nykykieleen, joten esitän tässä uudistetun asetelman (asetelma 4).

Asetelma 4. Adjektiivien ja partisiippien yhdysosien sanaluokkayhdistelmät Agricolan teoksissa ja ISK:ssa.

Agricola	Esimerkit	ISK
N+A	<i>kristinuskolinen, verenahne; työtätekevä</i>	N+A
A+A	<i>epätietoinen, kovakorvainen, pitkämielinen, kovasydämellinen</i>	A+A
Num+A	<i>kaksiteräinen, satakertainen; yhtäpitäväinen</i>	Num+A
Adv+A	<i>myötäkielinen, ylensuuri; paljopuhuvainen</i>	Adv/P+A
Pro+A	<i>jonkamuotoinen, minkäkaltainen; itsevalittu</i>	Pro+A
Inf+A	<i>luodenkannettu</i>	

Teoksissa esiintyvien yhdysadjektiivien määrä on tarkentunut artikkelin kirjoittamisen jälkeen. Yhdyssanatiekannan mukaan teoksissa on 2732 yhdysadjektiivin esiintymää ja 276 erilaista yhdysadjektiivilekseemiä. Artikkelissa olen esittänyt alustavien laskelmien pohjalta hieman suurempia lukuja: noin 2800 yhdysadjektiivien esiintymää ja hieman yli 300 eri yhdysadjektiivia (Vaittinen 2007b: 524, 529). Esiintymien osalta lukumäärien erolle on löydettävissä ainakin kaksi selitystä. Ensinnäkin artikkelissa ovat mukana vastaavanlaisista yhtymistä sekä yhteen että erikseen kirjoitetut esiintymät, esim. *hyvähajulinen* (*hyuenhajuliset*, A-II-239; *hyuen haiulisia*, A-III-182), *jonkakaltainen* (*iongacaltainen*, A-II-091; *ionga caltainen*, A-III-336), *tekoinpyhä* (*Tecoinpyhet*, A-II-409; *Tecoin pyhet*, A-II-086). Yhdyssanatiekantaan olen puolestaan poiminut ensisijaisesti vain yhteen kirjoitettuja yhtymiä, poikkeuksena suhteellisen pieni joukko erikseen kirjoitettuja luontaisia yhdyssanoja (esim. *lyhytikäinen, lumivalkia, neliskulmainen*). Toisena selityksenä ovat hankalasti laskettavat partisiippitapaukset. Ilmeisesti artikkelia tehdessäni olen laskenut mekaanisesti jotkin adjektiivilta vaikuttavat partisiippimuodot adjektiiveiksi, mutta teoksia näköispainoksena lukiessani partisiippien tulkinta on joskus tarkentunut kontekstin perusteella adjektiivista verbiksi. Esiintymien sanaluokittamista on hankaloittanut myös se, että toisinaan adjektiiveja on käytetty substantiivisesti. Yhdyssanatiekannassa olen luokitellut tällaiset tapaukset adjektiiveiksi. Havainnollistuksena ovat esimerkit 7 ja 8, joista ensimmäisessä sanaa *jälkeentulevainen* on käytetty adjektiivisesti ja jälkimmäisessä substantiivisesti. Sanaluokkatulkintaan liittyvät myös sanat *yksisarvillinen* ja *yksisarvinen*, jotka olen johdostyyppin perusteella tulkinnut adjektiiveiksi ja ottanut mukaan YHDYSADJEKTIIVI-tutkimuksen aineistoon. Työn edetessä olen tullut kuitenkin toisiin ajatuksiin, ja Yhdyssanatiekannassa olen luokitellut sanat substantiiveiksi niiden

käytön ja merkityksen perusteella (esim. 9 ja 10). Nykyisessä raamatunkäännöksessä (1992) nimitysten vastineena on sana *villihärkä*.

- 7) Senpälle / ettes **ielkentuleuaiset** Sucukunnat wissimexi tekisit (A-I-394)
- 8) Ette ne **Jelkentuleuaiset** oppisit / ia ne Lapset / iotca wiele syndymen pite (A-III-322-[Ps-78:6])
- 9) Wapadha minua Jalopeuran Suusta / ia pääste minua nijste **Yxisaruullisist** (A-III-240-[Ps-22:22])
- 10) Mutta minun Sarueni pite ylescorghotetuxi tuleman ninquin ydhen **Yxisaruisen** (A-III-348-[Ps-92:12])

Eron eri yhdysadjektiivilekseemien lukumäärissä voi selittää samalla tavoin kuin eron adjektiivien esiintymämäärissä. YHDYSADJEKTIIVI-tutkimuksessa ovat mukana esimerkiksi yhdyssanaa vastaavina sanaliittoina yhtymät *aallon kaltainen* (*Alon caltainen*, A-II-659), *jumalan kaltainen* (*Jumalan caltainen*, A-II-548), *kiven muotoinen* (*Kiuen motoinen*, A-II-715) ja *naudan tavainen* (*Naudhan tauaiset*, A-III-389), joita en ole ottanut mukaan Yhdyssanatiekantaan siksi, että yhtymät esiintyvät teoksissa erikseen kirjoitettuina.

5.3.3 Pronomininit

Agricolan teoksissa esiintyy 18 pronominilekseemiä, jotka ovat rakenteeltaan yhdysanoja. Nykykielessä vastaavia yhdyssanarakenteita ei esiinny, mutta nykykielessäkin merkitykseltään pronominiset sanaliitot ovat mahdollisia, esim. *itse kukin, kuka ~ mikä tahansa, mikä vain, vaikka kuka ~ mikä* (ISK 2004: § 713, 740–). Nykyisen terminologian mukaan näitä pronomineja nimitetään kvanttoripronomineiksi (ISK 2004: § 742). Vanha nimitys on indefiniittipronomini. Edellä mainituista sanaliitoista *itse kukin* esiintyy jo Agricolan teoksissa, joissa se on usein yhteen kirjoitettuna, esim. *Me waelsim Caiki Eyxixise / ninquin Lambat / itzecukin omalle tiellens poickesi* (A-III-121-[Jes-53:6]). Tulkin-tani mukaan sitä voidaan pitää esimerkkinä yhdyssanarakenteisesta pronominista.

Yhdysperäisiä ovat myös kielteiset kvanttori- tai indefiniittipronomininit *eikenkään* ja *eimitään*, jotka muodostuvat kieltosanasta ja *kenkään-* ja *mitään-*pronomineista (ks. K. Häkkinen 1994a: 240; esimerkit 11 ja 12). M. K. Suojasen (1977: 54) mukaan Agricola on siirtänyt kiellon ilmaisemisen pronominiin, koska lähdekielellisissä kieltoverbiä ei tarvita, vaan pelkkä kielteinen pronomini riittää (vrt. ru. *ingen*, sa. *niemand*, la. *nemo*). Muita yhdyspronomineja ovat pari kertaa esiintyvä *mitäkutakin* (esim. 13) sekä interrogatiivipronominin ja *ikä-*sanan essiivin ja possessiivisuffiksin sisältävät *kenikänäns*, *kukaikänäns* ja *mitäikänäns* (Suojanen 1977: 58). Jälkimmäiset rakenteet ovat höllä, sillä alkuosa voi taipua eri sijoissa. Esimerkeissä 14 ja 15 alkuosa on taipunut genetiivissä ja inessiivissä.

- 11) **Eikengen** Wööt landestans päste / ia **eikenengen** Kengenrihmat ricota (A-III-466-[Jes-5:27])
- 12) Ja tesse Colmeudhes **eijmiten** ennen ole eli ielkijn / **Eijmiten** swrembi taicka wehemi (A-I-859)

- 13) Sentädhen hen lupasi henelle wannotul walalla / että hen tachtoi henelle anda / **mitekutakin** hen anoijs (A-II-062-[Mt-14:7])
- 14) Totisest totisest sanon mine teille / Joca coria **kenenikenens** mine leheten / se minun coria (A-II-286-[Jh-13:20])
- 15) Totisesta sanon mine teille / **cussaikenens** teme Euangelium sarnatan / caikes mailmas / nin teme mös quin hen teki / pite mainittaman henen muistoxens (A-II-098-[Mt-26:13])

Oman yhdyssanatyyppinsä muodostavat merkitykseltään refleksiiviset kokonaisuudet, jotka muodostuvat *itse*-pronomista ja persoonapronominin taivutusmuodosta (K. Häkkinen 1994a: 240; esim. 16–19). Tällainen tai tämänkaltainen yhdyssanatyyppe mainitaan myös ensimmäisessä suomen kielen kielioppikuvauksessa, Petraeuksen kielio-pissa (1649). Siinä esitetään yhdistetyt pronominit *Itzeminä* (lat. *egoipse*), *Sinäidze* (*tuiipse*) ja *Hänidze* (*illeipse*) (Petraeus 1968 [1649]: 22). Vastaavat esimerkit ovat myös Martiniuksen kielio-pissa (1689) sillä erotuksella, että Martiniuksella myös yksikön ensimmäinen pronomini on muotoa *minäitse* (Martinius 1968 [1689]: 40). Myöhemmissä kielio-peissa sanarakenne ei esiinny.

- 16) Se toinen ombi tämen caltainen / Racasta sinun lehimeistes ninquin **itze-sinus** (A-II-086-[Mt-22:39])
- 17) Cauattacat **itzeteiten** Phariseusten Hapanoxest / quin on Ulcokullatus (A-II-203-[Lk-12:1])
- 18) Ja osottapi heille moninaiset Sarnaijat / Mutomat hyuet / Mutomat pahat / Nin mös **itzehenens** ia henen Opetuslapsens Timotheusen ia Epaphroditusen (A-II-545-[Fil-e])
- 19) Sille eiuet he **itzeheitens** / waan meite sen cautta paluelit (A-II-602-[1Pt-1:12])

Substantiivin hahmoisia mutta merkitykseltään pronomineja ovat sanat *jokahenki* ja *jokamies* (esim. 20 ja 21). *Vanhan kirjasuomen sanakirjassa* mainitaan sanaliitto *joka mies* merkityksessä ’jokainen’ (VKS s.v. *joka*⁷). Samanlainen indefiniittipronominin merkitys hahmottuu myös sanalle *jokahenki*, sillä vuoden 1642 *Bibliassa* vastaava Timoteuksen ensimmäisen kirjeen viidettä lukua selittävä kohta menee näin: *Muutamam eläwät ja opettawat jumalisest / nijn että se on tiettäwä ja tule jocaidzen parannuxexi* (B1-1 Tim-5:00-682b).

- 20) Mwtomat eleuet ia opettauat iumalisesta / nin ette se iulki on / ia **iocahengen** paranda (A-II-583-[1Tim-5:00])
- 21) Sille eipe Usko ole **iocamiehen** (A-II-573-[2Tss-3:2])

Myös indefiniittiset pronominit *joku* ja *jompikumpi*⁷ ovat rakenteeltaan yhdistettyjä. Ei ole selvää, voiko niitä pitää varsinaisina yhdyssanoina, koska sanoissa

7 Samaa rakennetyyppeä edustaa myös adverbi *joskus*, jossa pronominivartaloihin *jo-* ja *ku-* on liittynyt *s-*pääte, joka voi olla joko vanha tulosijan pääte tai loppuheittoinen inessiivin pääte (K. Häkkinen 1987 s.v. *joskus*). Agricolan teoksissa esiintyy *joskus*-adverbia, mutta en ole ottanut esiintymiä aineistooni.

kumpikaan rakenneosa ei ole sana, vaan kokonaisuudet muodostuvat pronominivartaloista *jo-* ja *ku-*. Lisäksi pronomini *joku* on tavurakenteeltaan epätyypillinen yhdysana. Joka tapauksessa kokonaisuuksien muodostustapana on yhdistäminen. Sanassa *jompikumpi* on pronominivartaloiden lisäksi johdin *-mpi*, joka on alkuaan ilmaissut vastakohtaa. *Jompikumpi* esiintyy kirjakielen alkuvaiheissa vain Agricolalla, mutta *joku*-pronominista on esiintymiä myös Uppsalan evankeliumikirjassa. Vaikka *joku* esiintyy jo vanhimmissa suomenkielissä lähteissä, sukukielissä ei ole muodosteelle tarkkaa rakenteellista vastinetta. (K. Häkkinen 2004 s.v. *joku*, *kumpikin*.) Koska *joku*-ja *jompikumpi*-pronominit eivät ole selviä yhdyssanoja, olen jättänyt ne pois Yhdyssanatietokannasta.

5.3.4 Numeraalit

Lukusanoista yhdyssanoja ovat kymmentä suuremmat numeraalit lukuun ottamatta tasalukuja *sata*, *tuhat*, *miljoona* ja *miljardi*. Tasaluvuista esiintyy Agricolan teoksissa vain *sata* ja *tuhat*. Nykykielen yhdysnumeraalien rakennetta voidaan kuvata asetelmassa 5 esitettyjen rakennekaavojen avulla.

Asetelma 5. Yhdysnumeraalien muodostus (ISK 2004: § 780; mukaelma asetelmasta 127).

Kymmenet	1 NUM + toista	kaksitoista
	2–9 [NUM + kymmentä] NUM	kaksikymmentäkaksi
Sadat	1 sata + NUM	satakaksi
	2–99 [NUM + sataa] NUM	kaksisataakaksi
Tuhannet	1 tuhat + NUM	tuhatkaksi
	2–999 [NUM + tuhatta] NUM	kaksituhattakaksi

Useimmat rakenteista esiintyvät myös Agricolan teoksissa (ks. asetelma 6). Agricolan aapisessa on luettelo lukusanoista. Siinä numeraalit 11–19 esiintyvät nykykielen mukaisissa asuissa (esim. *Caxitoista*, A-0-023), mutta muuten Agricolan teoksissa ja laajemmin vanhassa kirjakielessä on käytetty pidempiä *kaksitoistakymmentä*-tyyppisiä muotoja (K. Häkkinen 1994a: 242). Agricolan teosten kielen ja nykykielen välillä on olennainen ero siinä, että Agricolalla ei ole *kaksikymmentäkaksi*-tyyppisiä yhdysnumeraaleja. Sen sijaan kahtakymmentä suuremmissa luvuissa on käytetty rakennetta *kaksiviidettäkymmentä* '42' (esim. 22), jota on yleisesti käytetty kirjakielessä 1800-luvulle asti. Lisäksi Agricolan teoksissa kahtakymmentä suurempia lukuja ilmaistaan *ja*-konjunktion sisältävillä analyttisillä rakenteilla, kuten *kahdeksankymmentä ja neljä* '84' (esim. 23). (K. Häkkinen 1994a: 243.) Tapauksessa *seitsemän ja seitsemänkymmentä* '77' (esim. 24) sanajärjestys on poikkeuksellinen, sillä ykköset ovat kymmenten edellä.

- 22) caxiwidhettekymende Cwcautta (A-II-69-[Ilm-11:2])
 23) Cadexan kymende ia nelie vootta (A-II-168-Lk-2:37)

- 24) Mutta Lamech seitzemen ia seitzemenkymmende kerta
(A-III-138-1Ms-4:24)

Analyttiset ja lausekemaiset numeraalit ovatkin tavallisia Agricolan teoksissa suuria lukuja ilmaistaessa, eivätkä numeraaliset sanarakenteet ole täysin vakiintuneita. Esimerkeissä 25–27 *ja*-konjunktioiden ja myös pilkkua merkitsevän vinoviivan käyttö osoittavat rakenteen sisäisen vaihtelun. Numeraalin rakennetta voivat hajottaa myös sanat, kuten esimerkissä 28, jossa substantiivi *henki* jakaa lukusanan ’75’ osat kahtia.

- 25) tuhat / caxisata ia ydhexenkymmende peiue (A-III-603-[Dan-12:11])
 26) tuhat caxisata ia cwsikymende peiue (A-II-691-[Ilm-11:3])
 27) tuhat ia caxisata ia cwsikymende peiue (A-II-694-[Ilm-12:6])
 28) ia annoi toodha henen Isens Jacobin / ia caiken henen Sughunsa / wisi
Hengi cadhexattakymmende (A-II-330-Ap-7:14)

Asetelma 6. Kompleksisten numeraalien muodostus Agricolan teoksissa.

Kymmenet	1 NUM + toista 1 NUM + toista + kymmentä	kaksitoista ’12’ kaksitoistakymmentä ’12’
	2–9 NUM [NUMpart + kymmentä] 2–9 NUM + kymmentä ja NUM (NUM ja NUM + kymmentä)	kaksiviidettäkymmentä ’42’ kahdeksankymmentä ja neljä ’84’ (seitsemän ja seitsemänkymmentä ’77’)
Sadat	1 sata ja [NUMpart + kymmentä] 1 sata ja [NUM + kymmentä] ja NUM 1 sata [NUM + kymmentä] ja NUM	sata ja viisikolmattakymmentä ’125’ sata ja neljäkymmentä ja neljä ’144’ sataviisikymmentä ja kolme ’153’
	2–99 [NUM + sataa] [NUM + kym- mentä] ja NUM	kuusisataakuusikymmentä ja kuusi ’666’
Tuhannet	1 tuhat [NUM + sataa] ja [NUM + kymmentä] 1 tuhat ja [NUM + sataa] ja [NUM + kymmentä]	tuhatkaksisataa ja kuusikymmentä ’1260’ tuhat ja kaksisataa ja kuusikym- mentä ’1260’
	2–999 [NUM + tuhatta] [NUM + sataa] [NUM + kymmentä] ja NUM 2–999 [NUM + tuhatta] ja [NUM + sataa] [NUM + kymmentä] ja NUM	viisituhattaneljäsatakuusikym- mentä ja viisi ’5465’ viisituhatta ja neljäsatakuusi- kymmentä ja viisi ’5465’

Yhdysperäisiä numeraaleja tarkasteltaessa on välttämätöntä ottaa huomioon myös edellä kuvatun kaltaiset rakenteet, jotta lukusanojen järjestelmästä saa kokonaiskuvan. Tästä syystä tässä luvussa on yhteen kirjoitettujen kokonaisuuksien lisäksi mukana erikseen kirjoitettuja numeraaleja ja rakenteita, jotka eivät ole tyyppillisen sanamaisia (esim. *sata ia nelikymende ia nelie* '144' (A-II-715-[Ilm-21:17]). Käsitteellisesti suuretkin numeraalit ovat yhtä kiinteitä kuin pienet lukusanat, ja niitä voi pitää luontaisina yhdys-sanoina riippumatta siitä, onko numeraalin osat kirjoitettu yhteen tai erikseen (ISK 2004: § 789). Olen koonnut asetelmaan 6 nykykielen mallia mukailien Agricolan teosten kompleksisten numeraalien rakennetyypit. Kompleksisten numeraalien esiintymiä on teoksissa kaikkiaan 245.

Häkkinen (1994a: 243–244) on todennut, että Agricolan teoksissa näkyy selvä pyrkimys taivuttaa pitkätkin numeraalit viimeistä osaa myöten, esim. *yhdelletoistakymenelle hetkelle* (A-II-078-[Mt-20:6]); *widhen tuhanen / neliensadhan / cwdenkymmenen / ia wjdhen haawans tedhen* (A-I-384), vaikka kongruoimattomia rakenteitakin esiintyy, esim. *Nijste Seitzemenkymmenden Wijckoista* (A-III-599).

Yhdysperäisiä järjestyslukujakin esiintyy Agricolan teoksissa, esim. *yxitoistakymenes* '11.', *tointoistakymenes* '12.' (A-II-715-[Ilm-21:20]), *Cadhestoistakymenes* '12.', *Neliestoistakymenes* '14.' (A-I-770). Kuitenkin kaiken kaikkiaan yhdistetyt ordinaalilukusanat ovat vanhassa kirjasuomessa harvinaisia (K. Häkkinen 1994a: 245). Myös järjestyslukujen taivutuksessa on Agricolan teoksissa pyritty kongruenssiin: *sijtā Neliest colmatkymmenest peiuest* '24. päivästä' (A-III-726-[Hgg-2:19]); *nihin tuhannen / colmensadhan ia widhen nelietkymmendeen peuijn* '1335. päiviin' (A-III-604-[Dan-12:12]).

5.3.5 Verbit

YHDYSVERBI-artikkelissa olen kuvannut yhdysverbien rakennetyypit koko vanhan kirjasuomen ajalta. Agricolan teoksissa esiintyvät yhdysverbit ovat artikkelissa kuitenkin vahvasti läsnä, sillä Agricolan teoksissa esiintyy paljon yhdysverbejä, ja lisäksi niihin sisältyy monenlaisia rakennetyyppejä. Esittelen tässä luvussa tiivistetysti artikkelin ja Yhdys-sanatietokannan pohjalta Agricolan teosten yhdysverbirakenteet.

Yhdysverbit edustavat rakenteeltaan neljää päätyyppiä. Yleisimmässä tyyppissä kompositumin alkuosana on adverbi, joka useimmiten on tulosijamuotoinen (a), mutta myös olosijat (b) ja erosijat (c) ovat mahdollisia. Näissä ryhmissä alkuosan adverbeissa on sekä produktiivisia että epäproduktiivisia sijoja. Lisäksi marginaalisemmat sijamuodot (d) sekä johdokset (e) ovat kompositumin alkuosan adverbeissa mahdollisia. Yleensä yhdysverbit muodostuvat kahdesta osasanasta, mutta tässä rakennetyypissä on myös muutama kolmesta osasanasta muodostuva lekseemi. Tällöin ensimmäisenä osasanana on aina adverbi *jällens* (*jällenssillenpanna*, *jällensylesnousta*, *jällensylesojentaa*). Adverbialkuiset yhdysverbit ovat yhdistämällä muodostettuja.

- a) esim. *alasastua*, *edeskäydä*, *jällenstulla*, *lähestulla*, *poisottaa*, *uloskäydä*, *ylessnousta*; *eteenottaa*, *haltuunantaa*, *jälkiinjäädä*, *kokoontulla*, *vastaanseisoa*, *yhteentulla*; *edellepanna*, *päällepukea*, *sisällemennä*, *tähdellepanna*,

yllepukea; tygelukea; ylenantaa; läpitsepistää, ohitsekäydä, ylitsevoittaa; kiinniottaa, poikkihakata, rikkireväistä, ympärileikata

b) esim. *edelläkäydä, sisälläasua, tähdelläpitää; edessäpitää, lässäiseisoa; tykenäolla, ynnäkärsiä*

c) esim. *edestävastata; päältäkatsoa, yltäkullata; takaa-ajaa*

d) esim. *huorintehdä, laiminlyödä, takaperinajaa, vastoinkäydä; anteeksiantaa*

e) esim. *alastiriisua, hyvästisiunata; perätikadota*

Toisessa päätyypissä yhdysverbin alkuosana on nominin taiputusmuoto. Alkuosa on paikallissijoissa (f), translatiivissa (g) tai objektin sijoissa (h). Myös tämän tyyppin kompositumit ovat yhdistämällä muodostettuja. Sen sijaan kolmatta tyyppiä edustavat yhdysverbit ovat muodostustavaltaan johdoksia. Niissä alkuosana on substantiivin nominatiivimuoto (i). Tähän tyyppiin kuuluvia verbejä on Agricolan teoksissa vähän, ja johdostyyppi onkin yleistynyt vasta 1800-luvulla (K. Häkkinen 1987: 14–; ks. myös Vaittinen 2003: 55).

f) esim. *huoneeseenottaa, matkaansaattaa, ristiinnaulita; kivelheittää, kivilsurmata; pirultariivata*

g) esim. *avuksihuutaa, tyhjäksi tehdä*

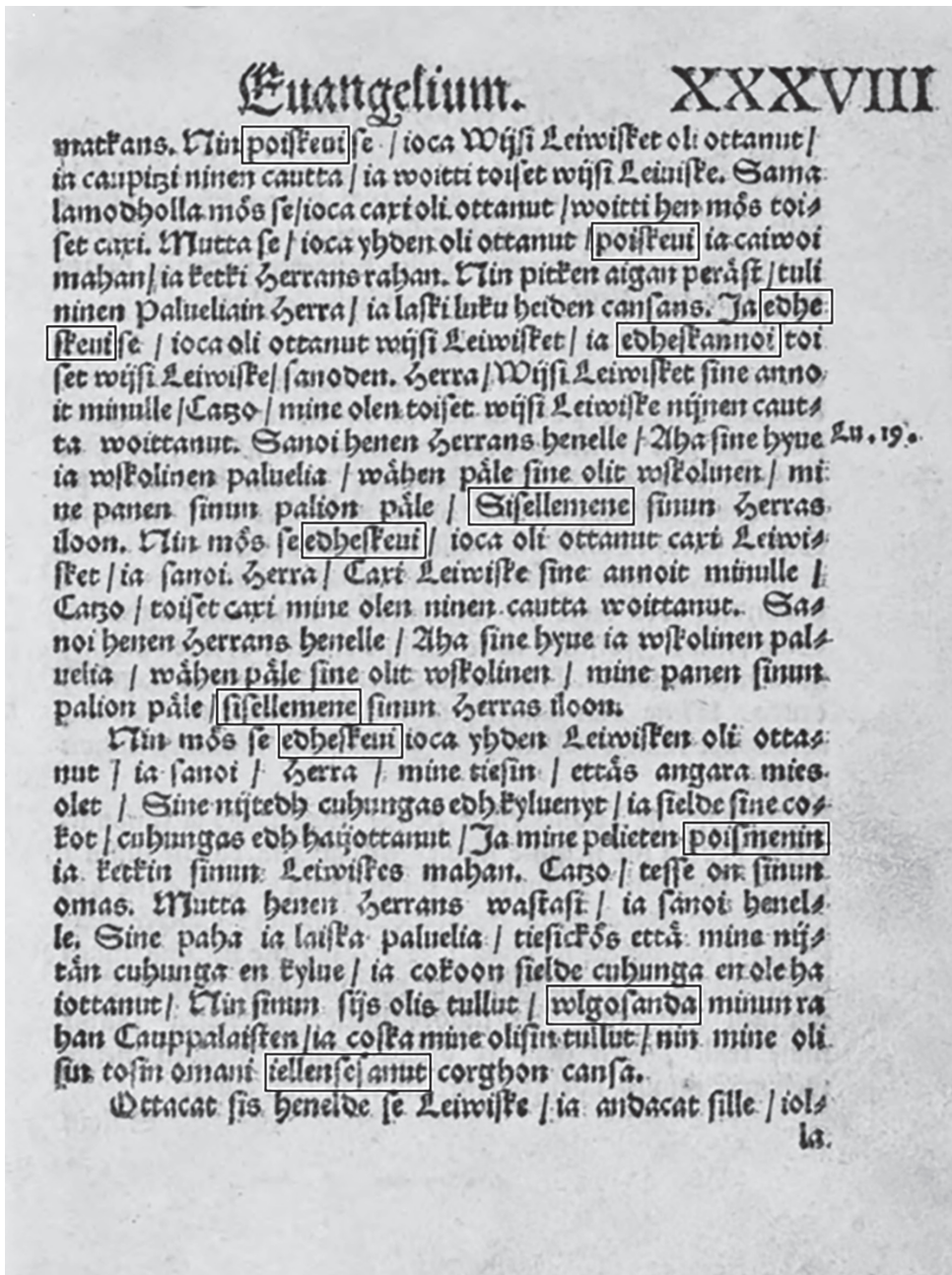
h) esim. *elooleikata, huori tehdä, kauppa tehdä, kiitostveisata, lukuupitää, neuvoolaskea, riihättäppää, suuta-antaa, työtätehdä, untanähdä, vaariaottaa; kiitoksenveisata, käskynantaa, sanansaattaa, vaarinottaa*

i) esim. *kiitosveisata, korvapuustella*

Kirjakielen historiassa yhdysverbien neljännen päätyypin muodostavat *inen-*lop-puisista yhdysadjektiiveista johdetut verbit. Verbityyppi on muotoutunut oikeastaan kokonaan 1900-luvun aikana (K. Häkkinen 1987: 18), mutta vanhasta kirjasuomes-takin löytyy yksi tapaus. Se on Agricolan Veisuissa (1551) esiintyvä verbi *heikkomielistyä*. Edellä esitetyn luokittelun ulkopuolelle jää vielä muutamia Agricolan teoksissa esiintyviä yhdysverbejä. Näitä ovat verbit *alinomata, epätietää, vanhurskata* ja *vanhurskauttaa*.

Yhdysverbejä esiintyy Agricolan teoksissa paljon. Sanaluokittain tarkasteltuna yhdysverbit muodostavat substantiivien jälkeen toiseksi suurimman ryhmän sekä esiintymis- että lekseemimäärien osalta. Kuva 2 havainnollistaa yhdysverbien esiintymistiheyttä. Sivu on Agricolan Uudesta testamentista Matteuksen evankeliumin 25. luvusta, ja siinä on yhteensä yksitoista yhdysverbiä (kahdesti verbit *poiskäydä* ja *sisällemennä*, kolmesti verbi *edeskäydä* ja kerran verbit *edeskantaa, poismennä, ulgosantaa* ja *jällessäsaada*). Heinonen (1972: 118–119) on Agricolan Uuden testamentin yhdysverbejä käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan osoittanut, että yhdysverbit ovat yleisempiä evankeliumeissa kuin kirjeissä, mikä johtunee siitä, että evankeliumitekstit ovat luonteeltaan tapahtumien toteamista, suoraa kerrontaa, jossa käytetään paljon verbejä ja substantiiveja. Kirjeet ovat puolestaan analysoivia sisällöltään, ja siksi niissä korostuvat verbien sijasta adverbis ja konjunktiot.

Agricolan teoksissa on 810 erilaista yhdysverbilekseemiä. Osa niistä on hyvin yleisiä. Esimerkiksi *ylesnousta-*verbillä on yli 300 tekstiesiintymää ja *ylenantaa-*verbillä yli

Kuva 2. Yhdysverbejä Matteuksen evankeliumissa. Yhdysverbit on merkitty laatikoin. Sivulla on yhdysverbien lisäksi vain yksi muu yhdyssana, adverbi *salamamuodolla*.

Asetelma 7. Agricolan Uuden testamentin ja koko tuotannon yleisimmät yhdysverbit.

Agricolan UT:n yleisimmät yhdysverbit (Lähde: Heinonen 1972)		Agricolan teosten yleisimmät yhdysverbit (Lähde: Yhdyssanatietokanta)	
<i>ylösnousta</i> * (156)	<i>ylenkatsoa</i> (50)	<i>ylesnousta</i> (302)	<i>sisällemennä</i> (100)
<i>ulosmennä</i> (78)	* <i>ulosajaa</i> (49)	<i>ylenantaa</i> (210)	* <i>ylesnostaa</i> (96)
<i>ylenantaa</i> (77)	<i>uloskäydä</i> (47)	<i>poisottaa</i> (181)	<i>edeskäydä</i> (93)
<i>sisällemennä</i> (77)	* <i>kiinniottaa</i> (46)	<i>anteeksiantaa</i> (155)	<i>ristiinmailita</i> (90)
<i>edeskäydä</i> (70)	<i>ylösherättää</i> (44)	<i>ylenkatsoa</i> (137)	* <i>ulosvuodattaa</i> (87)
<i>uloslähteä</i> (69)	* <i>sisälletulla</i> (41)	<i>poismennä</i> (112)	* <i>ulosvalita</i> (84)
<i>poismennä</i> (68)	<i>ylöstastua</i> (40)	<i>uloskäydä</i> (109)	<i>ylestastua</i> (81)
<i>poisottaa</i> (62)	* <i>sisällekäydä</i> (39)	<i>uloslähteä</i> (106)	<i>ylesherättää</i> (79)
<i>ristiinmailita</i> (53)	* <i>edestuoda</i> (37)	<i>ulosmennä</i> (104)	* <i>ylytsevoittaa</i> (78)
<i>anteeksiantaa</i> (52)	* <i>vanhurskauttaa</i> (36)	* <i>avuksihuutaa</i> (101)	* <i>ylessyödä</i> (75)

* Heinonen on normalisoinut *ylös*-adverbin äänneasun nykykielen mukaiseksi. Agricolan teoksissa esiintyy asu *ylös* vain kaksi kertaa, yhdysverbeissä *ylösojentaa* (A-III-557-Jer-31:21) ja *ylöspittää* (A-III-342-Ps-89:30).

200. Asetelmaan 7 olen koonnut kaksikymmentä yleisintä yhdysverbiä Agricolan koko tuotannosta ja Uudesta testamentista. Kaikkia teoksia koskevat luvut perustuvat kokoaani Yhdyssanatietokantaan ja Uutta testamenttia koskevat tiedot Heinosen tutkielmaan (1972: 117–118). Enin osa yhdysverbeistä on samoja kummassakin aineistossa, ja lähinnä vain sanojen yleisyysjärjestys vaihtelee. On kuitenkin sellaisiakin yhdysverbejä, jotka eivät esiinny molemmissa listoissa. Olen merkinnyt nuo verbit *-tähdellä.

Ainutkertaisia yhdysverbileksemejä on Agricolan teoksissa 357. Uniikkien yhdysverbien joukossa on jonkin verran rakennetyypiltään harvinaisia tapauksia, esim. *alinomata*, *epätietää*, *heikkomielistyä*, *miehentappaa*, *sotaapitää*, mutta valtaosa uniikkeista esiintymistäkin edustaa tulosijaisella adverbilla alkavien yhdysverbien tyyppiä, esim. *alashieittää*, *edesjuosta*, *eteensyöstä*, *jällensnähdä*, *kokoönvetää*, *poisantaa*, *sisällejuosta*, *tygetulla*, *ulosjäädä*, *yleskaivaa*, *ympärisitoa*. Verbikompositumeissa ovat tyypillisiä usein toistuvat määrite- ja edusosat. Usein toistuvista adverbialkuosista on esimerkkejä edellä. Yleisimpiä edusosia yhdysverbeissä ovat verbit *käydä* (edusosana 19 kompositumissa), *tehdä* (19), *ottaa* (17), *panna* (16), *pitää* (16), *tulla* (16), *mennä* (15), *antaa* (13), *katsoa* (12), *laskea* (11), *viedä* (11) ja *seisoa* (10). Kyseiset verbit ovat merkitykseltään sillä tavoin joustavia (ks. luonnehdinnasta ISK 2004: § 449), että vaihtelevien adverbimääriteosien avulla niitä on voitu muovata monenlaisiin merkitystehtäviin.

Rakenteina yhdysverbit ovat usein höllä. Adverbi voi tietyissä tapauksissa irrota verbistä (vrt. esim. 29 ja 30), ja myös yhdysosien järjestys voi muuttua niin, että verbi edeltää adverbiosaa (esim. 31). Vastaavasti käyttäytyvät myös vieraiden kielten prefiksi-verbit (ks. esim. Fleischer 1969: 294–).

- 29) Te **waarinotat** Peiuest ia Cwcaudest / ia Juhlast ia wodhenajasta (A-II-527-[Gl-4:10])
- 30) MIne olen aigoinut / **waarin ottaxeni** / eten mine synditee minun Kieleni cansa (A-III-266-[Ps-39:2])
- 31) Jos iollain iocu Wirca ombi / Nin **ottacan** Wirghastans **waarin** / Jos iocu * Opetta / nin piteken Opetuxestans waarin / Jos iocu manapi / Nin **ottacan** Manauxestans **waarin** (A-II-446-[Rom-12:7])

Rakenteen höllyydestä kertoo sekkin, että yhdysosien välissä voi esiintyä possessiivisuffiksi, mikä on tavallista varsinkin *avuksi*-taivutusmuodon sekä adverbien *ala*, *edel* ~ *edellä*, *eteen*, *pääl* ~ *päälle*, *sisäl* ~ *sisälle*, *tyge* ja *ympäri* yhteydessä (esim. 32–34)

- 32) Coskas nein wskolisesta hende sydemestes **auxeshudat** / nin hen wissiste sinua auttapi (A-III-066)
- 33) COleman murhet ouat minun **yंबरinspirittenyt** / ia wärydhen cosket ouat minun hemmentenyuet (A-I-723)
- 34) Mutta coska teme catoua **pälenspukepi** sen catomattudhen / ia teme cooleuainen **pälenspukepi** sen coolemattudhen (A-II-491-[1Kor-15:54])

5.3.6 Adverbit

Agricolan teoksissa yhdysadverbit muodostavat esiintymismäärältään merkittävän ryhmän yhdyssanojen joukossa. Nykykielessä monet rakenteista (esim. *eikoskaan*, *joka-päivä*, *niinkuin*, *sentähden*) luokitellaan sanaliitoiksi, mutta nykykielenkään osalta sanaliittotulkinta ei ole yksiselitteinen. Esimerkiksi varhaisimmissa nykykielen kielioppaissa ja *Nykysuomen sanakirjassa* kuvataan sanayhtymien rinnakkaismuotoisuutta ja sallitaan yhteen kirjoittaminen, jos yhtymällä on yhteen kirjoitettuna erityinen merkitys, esim. *senvuoksi* 'siksi' (Cannelin 1924: 123–127; Penttilä 1948: 74–76; NS). Ohjeet yhtymien erikseen kirjoittamisesta johtuvat usein ajatuksesta, että suomen kielessä on liikaa pitkiä yhdyssanoja (esim. Saratie 1927: 80). Kirjoittamisohjeiden⁸ taustalla ei siis läheskään kaikissa tapauksissa ole yhtymän merkitys tai funktio tai osien toistuva esiintyminen tietystä järjestyksessä toistensa rinnalla.

Agricolan teosten yhdysadverbeissa esiintyy toistuvasti tiettyjä aineksia ja muotoja niin yhdyssanojen alku- kuin jälkiosinakin. Yleisiä alkuosia ovat erilaiset pronominit (a), pronominaalisen aineksen sisältävät sanat (b) sekä kvanttorit (c). Alkuosana on myös erilaisia adverbeja (d). Lisäksi kieltoverbi on tavallinen yhdysadverbin alkuosana (e). Paria tapausta lukuun ottamatta kieltoverbi on taipumaton (esim. *Mine / Mine poispyhin sinun Ylitzekeumises minun techteni / ia sinun Syndies ensuingan* muista, A-III-490-[Jes-43:25]). Usein *ei*-muoto todella viittaa kolmanteen persoonaan, mutta

⁸ Yhteen ja erikseen kirjoittamista koskevat ohjeet ovat sopimuksia, eikä valittu linja ole ainoa oikea. Suomessa on adverbien yhteydessä suosittu erikseen kirjoittamista, mutta esimerkiksi viron yleiskielessä on tietoisesti ohjattu kirjoittamaan yhteen esimerkiksi kahden instruktiivimuodon adverbityhtymät: esim. *kuivijalu, paljakäsi, püstipäi* (Leskinen 1990: 8, 24).

toisinaan on kyse inkongruenssista (esim. *Sille mine sanon teille / Eiswingan te minua näge testedhes*, A-II-089-[Mt-23:39]).

- a) esim. joka: *jokapaikas, jokapäivä, jokavuosi*⁹; mikä: *millämuodolla, minkätähden, mitävarten*; se: *senpäälle, sentähden, sieltäpäin, siihenasti, siitalähin, sillepuolelle, sillävälillä, siltäpuolen, sitävarten*; tuo: *tuollapuolel, tuoltapuolen*; tämä: *tähänasti, tällämuotoo, tänäpäivänä, tästedes*
- b) esim. kuin: *kuinkauan*; kuinka: *kuinkakauan, kuinkapaljo*
- c) esim. kaikki: *kaikkityynni*; moni: *monellamuotoo, montakertaa*¹⁰
- d) esim. edes: *edeskuhunka, edesmillämuotoo, edespäin*; juuri: *juuripian*; niin: *niinkauan, niinkuin*; päält[ä]: *päältiskein*; ylen: *ylenkauas*; yles: *ylesalaisin*
- e) esim. *ei-ikänäns, eikenkään, eisuinkaan*

Myös yhdysadverbien jälkiosina esiintyy toistuvasti samoja aineksia ja muotoja. Yhden ryhmän muodostavat postpositiot (f). Aineistosta erottuu myös ryhmä, jossa alku- ja jälkiosa kongruoivat keskenään (g). Kongruenssi viittaa yhtymän höllyyteen, mutta yhtymien yhteen kirjoittaminen on yleistä, mikä puolestaan viittaa siihen, että kokonaisuus on hahmotettu yhdyssanaksi. Omat runsaslukuiset ryhmänsä näyttävät muodostavan *muotoo-* (h) ja *päin-*loppuiset (i) yhtymät. Lisäksi jälkiosina on monenlaisia eri adverbija (j).

- f) esim. asti: *siihenasti, tähänasti*; edestä: *senedestä*; jälkeen: *senjälkeen*; kanssa: *senkanssa*; kautta: *senkautta*; lähin: *siitalähin*; myöden: *sitämyöden*; perästä: *senperästä*; puolesta: *senpuolesta*; päälle: *senpäälle*; tähden: *jonkatähden, minkätähden*; varten: *mitävarten, sitävarten*; vuoksi: *servuoksi*
- g) esim. muodolla: *jollakimuodolla, kaikellamuodolla, millämuodolla, samal-lamuodolla, tällämuodolla*; puolel[la]: *silläpuolel, tuollapuolel*; päivänä: *tänäpäivänä*¹¹; samaa: *sitäsamaa*; tavalla: *tällätavalla*; välillä: *sillävälillä, tällävälillä*
- h) esim. *muotoo: jollakimuotoo, monellamuotoo, samalmuotoo, tällämuotoo*
- i) esim. *päin: alaspäin, edespäin, kunkapäin, päältäpäin, sieltäpäin, ulkoopäin, vastoinpäin, ylespäin, ylhäältäpäin*
- j) esim. *kauan: kuinkauan, kuinkakauan, niinkauan*; *kauas: niinkauas, ylenkauas*; *kuin: ennenkuin, niinkuin, sittenkuin*; *niin: ikänsiin, juuriniin*; *usein: kuin-usein, niinusein*

9 Jotkin adverbiksi luokittamani yhdyssanat ovat rakenteeltaan substantiiveja, koska niissä edusosana on substantiivi. Kokonaisuuden merkitys ja käyttö on kuitenkin yksinomaan adverbista, esim. *jokapäivä* (vrt. sa. *täglich* 'päivittäin'), *jokavuosi* (vrt. sa. *jährlich* 'vuosittain').

10 Jälkiosa *kertaa* on Agricolan teoksissa liittynyt myös numeraaleihin (esim. *kaksikertaa, seitsemänkertaa*). Vastaavanlaisia yhdyssanamuodosteita esiintyy myös 1600-luvulla kirjoitetuissa suomen ja viron kielen kieliopeissa (Koski 1995: 75).

11 *Tänäpäivänä*-adverbista esiintyy Agricolan teoksissa äänteellisesti kiteytynyt asu *tänäpänä ~ tänäpäin*. Olen ottanut kiteymät mukaan Yhdyssanatieokantaan, koska kiteymissäkin yhtymän alkuosa on edelleen kokonainen sana ja koska äänteellinen tai morfofonologinen kiteytyminen on yhdyssanoissa mahdollinen (esim. Penttilä 1963: 59; Itkonen 1966: 237).

Edellä esitellyt yhdysadverbit on muodostettu yhdistämällä, mutta adverbirakenteiden joukossa on myös johtamalla muodostettuja lekseemejä. Niistä yleisimpiä ovat *stA-* tai *sti-*päätteellä johdetut adverbit, jotka usein esiintyvät loppuheittoisina, esim. *erinomaisest ~ erinomaisesta, iankaikkisest ~ iankaikkisesta, kaksikerdaisest ~ kaksikerdaisesta, tapaturmasti, väkivallaisesti, yksikerdaisest ~ yksikerdaisesta, yksikerdalisesta, yksimielisest ~ yksimielisestä*. Muunlaisella johtimella muodostettuja ovat lekseemit *alanomati, alinomati* ja *erinomatin*. Suurin osa yhdysadverbeista on määritysyhdys sanoja, mutta joukossa on lisäksi ainakin pari rinnasteista yhdysadverbia, sanat *edestakaisin* ja *ylesalaisin*.

Mahdollisesti monet Agricolan teoksissa esiintyvistä yhdysadverbeista ovat käännöslainoja, tai yhdysanarakenteen vastineena on lähdeteksteissä yksisanaisia vastineita, esim. *ei-ikänäns* (vrt. ruots. *aldrig* 'ei ikinä'), *eikenkään* (vrt. *ingen* 'ei kukaan'), *eisuinka* (vrt. *ingalunda* 'ei suinka'). Vain suhteellisen harva Agricolan yhdysadverbeista on säilynyt nykykieleen. Säilyneitä ovat ainakin *alaspäin, alinomaa, edespäin, edestakaisin, iankaiken, minkätähden, niinkuin, päältäpäin, sentähden, servuoksi, siitälähin, taivasalla, takaperin, tänäpäinä, tästedes, tästälähin, vastoinpäin, ylesalaisin, ylespäin, ylhäältäpäin, yltäkylä* (Jussila 1998).

Yhdysadverbien joukossa on aikaa, paikkaa, tapaa tms. merkitseviä sanoja, esim. *alanomati, ijankaikkisesta, tänäpäivänä; edespäin, jokapaikas, taivasalla; erinomaisesta, takaperin, yltäkylä*. Yhdysadverbit esiintyvät usein lauseiden alussa, ja ne näyttävät funktioltaan olevan usein tekstiä jäsentäviä yksiköitä. Jotkin adverbikompositumeista muistuttavat konnektoreita tai konjunktioita (esim. 35), ja jotkin tapaukset olisikin voinut luokitella konjunktioiksi.

- 35) Auringo pite mwttuman pimeyxi / ia Cw werexi / **ennenquin** se swri ia hirmulinen HERRAN peiue tulepi (A-III-637-[Joel-2:31])

5.3.7 Interjektio

Agricolan teoksissa esiintyy muutaman kerran yhdysperäinen interjektio *ninpiti ~ niinpiti* (esim. 36 ja 37). Se on muodostettu *niin-*adverbista ja *pitää-*verbin imperfektimuodosta. Interjektio on saattanut alkuaan tiivistyä lauseesta *niin piti(kin) käydä*. Länsimurteissa esiintyy muitakin *piti-*aineksen sisältäviä vahingoniloa ilmaisevia huudahduksia: *piti piti, ähä piti*. (SSA s.v. *piti*).

- 36) Hemmestyköön he heiden häpiesens / iotca eikisteleuet minua sanodhen / **Ninpiti / Niinpiti** (A-III-268-[Ps-40:16])
- 37) Ja heiden kitaans *ammotteleuat* awarald minua watan / ia puhuuat / **Nijnpiti / Nijnpiti** / sem me kernasta näemme (A-I-280-[Ps-35:21])

5.4 Yhdyssanarakenteiden alkuperä ja vakiintuminen kirjakieleen

Tyysteri (2015: 41) toteaa väitöskirjassaan seuraavasti: ”Suurin osa suomen kielessä nykyään käytössä olevista yhdyssanarakenteista on peräisin jo kirjakieltä edeltävältä ajalta”. Tyysteri ei perustele väitettään eikä esitä väitettä tukevaa lähdettä. Väite voi pitää paikkansa nykykielen produktiivisten yhdyssanarakenteiden osalta, mutta kirjakielen historiaa ajatellen väite vaikuttaa liian yksioikoiselta. Koska vanhin suomenkielinen kirjallisuus on käännöskieltä, voidaan olettaa, että käännösten mukana kieleen on tullut vierasperäisiä sanarakenteita. Kaikki rakenteet eivät kuitenkaan ole enää käytössä nykykielessä, ainakaan produktiivisen sananmuodostuksen osana.

Kysymys yhdyssanarakenteiden alkuperästä on vaikea. Vanhan kirjasuomen tutkimuksessa ollaan usein kirjallisten vieraskielisten mallien lähteillä, mutta on vaikea sanoa, milloin lähdetekstin vastine on jonkin kokonaisen sanatyypin malli, milloin vain yksittäisen sanan malli. Vanhat suomennokset sisältävät paljon käännöslainoja, mutta ilmeisesti useimmiten käännöslainan mukana on lainautunut vain yksittäisen käsitteen ilmaus, harvemmin kokonainen yhdyssanan rakennetyyppi. Yhdyssanatyyppejen alkuperän selvittämistä vaikeuttaa myös se, että tutkimuskirjallisuudessa on hyvin vähän tietoa siitä, millaisia yhdyssanoja on ollut keskiajan ja uuden ajan alun puhekielessä.

Merkittävimmän vierasta alkuperää olevan yhdyssanaryhmän muodostavat adverbialkuiset yhdyssanat. Jo vanhastaan tiedetään, että suomessa esiintyvät adverbialkuiset yhdysverbit ovat alkuaan vierasperäisiä. Niiden mallina ovat olleet germaanisten ja klassisten kielten prefiksiverbit. (Esim. Ojansuu 1909: 180; Öhmann 1957: 33–35; Schmeidler 1959: 389; Nuutinen 1989: 118.) YHDYSADJEKTIIVI- ja TYPOGRAFIA-artikkelieni (Vaittinen 2007b: 525–526, 528, 534–535; Toropainen 2016b: 178–179) perusteella myös adverbilla alkavat adjektiivit (esim. *edesmennyt*) ja substantiivit (esim. *kanssapalvelija*, *sisällekäyminen*) näyttävät olevan vieraiden mallien mukaan muodostettuja, ja mitä todennäköisimmin kyse ei ole vain yksittäisten sanojen lainautumisesta, vaan adverbialkuisien yhdyssanojen mukana sanojen rakennetyypit ovat lainautuneet suomeen. Airilan adjektiivitutkimuksen (1938: 359) mukaan partisiippiloppuiset yhdyssanat kuuluvat suomen kielen luonteenomaisiin yhdysadjektiiveihin. Tämä onkin mahdollista, mutta Agricolan teosten esiintymien pohjalta näyttää siltä, että varsinkin juuri adverbialkuisilla partisiippiloppuisilla yhdysadjektiiveilla on usein rakennemalliksi sopiva vieraskielinen vastine (Vaittinen 2007b: 534–535).

Muita yhtä runsaasti käytettyjä, vierasta alkuperää olevia rakennetyyppejä on vaikea osoittaa Agricolan teoksista. Yhtenä esimerkkinä rakennetyypistä, joka mahdollisesti on saanut mallinsa vieraista kielistä, on yhdysadjektiivien tyyppi, jossa edusosana on superlatiivimuotoinen sana, esim. *kaikkeinrakkain* (Vaittinen 2007b: 535). Tavallisempaa lienee kuitenkin se, että vieraasta kielestä on lainattu käännöslainana vain yksittäinen sana, ja rakenteeltaan sana edustaa jotakin omaperäistä sananmuodostustyyppiä. Esimerkiksi kahdesta substantiivista muodostuvat yhdyssubstantiivit, esim. *käsikirjoitus*, ovat Agricolalla usein käännöslainoja (Toropainen 2016a), mutta niiden

rakennetyyppi on todennäköisesti kotoista alkuperää. Yhdysperäisiä pronomini- ja adverbirakenteita ei ole vielä tutkittu perinpohjaisesti. Oletettavasti niiden joukosta on löydettävissä vieraiden kielten mallin mukaisia rakennetyyppejä.

Jos yhdyssanarakenteiden vierasperäisyyden osoittaminen on vaikeaa, vielä hankalampaa on osoittaa rakennetyypin tai edes yksittäisten sanojen omakielisyyttä. Rapola (1962b: 54, 55) on arvellut murteista kirjakieleen otetuiksi yhdysadjektiiveja *kotakunnainen*, *kovakorvainen*, *sekaseurainen* ja *ylenpalttinen*. Omissa tutkimuksissani olen olettanut kansankielisiksi muun muassa adjektiiveja *luodenkannettu* ja *mielikarvas* (Vaittinen 2007b: 526, 536, 538) sekä adverbeja *ylenmielen* ja *ylenmielisestä* (Toropainen 2014: 40, 42–43). Yhdysadjektiivien rakennetyypin alkuperää selvittänyt Airila (1938: 358, 359) on katsonut omaperäisiksi muun muassa *inen*- ja partisiippiloppuiset yhdyssanat sekä *rahanahne*-tyypin, mutta vertailemalla Agricolan teosten esiintymiä lähdeteksteihin, joillekin näiden rakennetyypin esiintymille löytyy lähdeteksteistä morfologisia vastineita (Vaittinen 2007b). Se ei kuitenkaan välttämättä tarkoita koko rakennetyypin, vaan ainoastaan yksittäisen sanan lainautumista. Yhdyssubstantiivien rakennetyypeistä omaperäisiä lienevät substantiivi- ja adjektiivialkuiset sanat. Vanhinta yhdyssanatyyppihän edustavat yhdyssubstantiivit, joiden yhdysosat ovat keskenään rinnasteiset, esim. *maailma* (Hakulinen 1979: 384; K. Häkkinen 1990: 145, 148). Adjektiivialkuisia yhdyssubstantiiveja esiintyy puolestaan paikannimistöissä, esim. *Uusimaa* (Sinisalo 1987). Omaperäisissä yhdyssanoissa huomionarvoista on myös se, että sanaston lähteenä voi tavallisen puhekielen lisäksi olla kansanperinne (Vaittinen 2007b: 526).

Yhdyssanan muodostustapa voi periaatteessa antaa vihjeen sanan alkuperästä. Vahvasti yleistäen ja yksinkertaistaen voidaan sanoa, että yhdistämällä muodostetut yhdys sanat ovat hyvin todennäköisesti vieraan mallin mukaan osa osalta muodostettuja, kun taas johtamalla muodostetut yhdyssanat ovat mahdollisesti omaperäisiä. Esimerkiksi Vesikansa (1989: 237) on todennut yhdysadjektiiveja käsitellessään, että suomessa on melko vähän omaperäisiä yhdistämällä muodostettuja yhdysadjektiiveja. Toisaalta esimerkiksi Airila (1938: 358) on pitänyt *inen*-loppuisia yhdysadjektiiveja omaperäisinä johdoksina, jotka on muodostettu joko yhdyssubstantiiveista tai lausekkeista. Käytännössä tilanne ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen sen enempää yhdysadjektiivien kuin muidenkaan sanaluokkien yhdyssanojen kohdalla. YHDYSADJEKTIIVI-tutkimuksessani (Vaittinen 2007b: 531, 537) tuli esiin esimerkiksi sana *espäuskoinen*, jolle on osoitettavissa kantasana *epäusko*, ja näin ollen *epäuskoinen*-muodostetta voitaisiin pitää omaperäisen johtamisen tuloksena. Sanalle löytyy kuitenkin lähdekirjallisuudesta myös vieraskielinen morfologinen vastine *ungläubig*, joten adjektiivi *epäuskoinen* voisikin olla yhdistämällä muodostettu. Häkkinen (1987) on esitellyt vastaavanlaisen ilmiön yhdysverbitutkimuksessaan, jossa todetaan, että johdetuilta näyttävien yhdysverbien mallina on voinut olla vieraiden kielten yhdyssanarakenteita, tai ne ovat voineet syntyä omakieliseltä pohjalta tavallisen johtoprosessin kautta. Voidaankin sanoa, että Agricolan teosten yhdyssanat jakautuvat muodostustapansa tai taustallaan olevien mallien osalta useampaan kuin kahteen ryhmään. Osa sanoista on muodostettu yhdistämällä (esim. *ylesnousta*; *kostonahne*; *uusikuu*), ja osa sanoista on johdettuja (*korvapuustella* 'lyödä korville'; *ajastaikainen* 'vuotinen'; *ylenkatse*). Lisäksi on tapauksia, jotka muotonsa

puolesta näyttävät johdetuilta mutta joille on osoitettavissa lähdeteksteistä yhdysperäinen muodollinen vastine, ja näin ollen muodoste voi ollakin yhdistämällä muodostettu (ks. edellä oleva esimerkki *epäuskoinen*).

Agricolan teoksissa on paljon innovatiivisesti ja luovasti seipitettyjä sanoja. Varhaisen kirjakielen sananmuodostusta eivät ohjanneet tietoisesti luodut normit, tosin vanhassakin kirjakielessä kieliyhteisö aukikirjoittamattomine sääntöineen ratkaisi sen, mitkä sanat ja jopa sanarakenteet katsottiin yhteiseen kieleen sopiviksi ja käyttökelpoisiksi. Esimerkiksi adjektiivialkuiset yhdyssubstantiivit ovat morfologiselta rakenteeltaan monipuolisempia (esim. *savinenastia*, *vuoltukivi*) Agricolan teoksissa kuin myöhemmässä kirjakielessä (Toropainen 2015: 54, 62), eivätkä Agricolaa seuranneet kirjoittajat ole mieltäneet *ylen*-adverbia sitä seuraavan sanan kanssa yhteenkirjoitettavaksi sananmuodostusainekseksi (Toropainen 2014). Monet Agricolan teoksissa esiintyvistä yhdyssanoista ovat uniikkeja, esim. *jalopuhe*, *uusivirsi*; *ylientyöläs*; *kiitosveisata*, *kiivilläsurmata* (Vaittinen 2003: 54, 59; Toropainen 2014: 33, 2015: 63). Kertovatko ainutkertaisiksi jääneet sanat jotakin niiden alkuperästä? Joissakin tapauksissa voi olla niin, että ainutkertaisiksi jääneissä sanoissa tai rakennetyypeissä häiritseväksi on koettu niiden outous, joka on voinut johtua sanan taustalla olevasta vieraskielisestä mallista. Kuriositeettina voi mainita Agricolan verbin *heikkomielistyä*, joka vanhassa kirjakielessä on lähes ainoa rakennetyyppinsä eli yhdysadjektiivista johdetun verbin esiintymä. Rakennetyyppi on yleistynyt vasta 1900-luvulla, vaikka tyyppin idea ja ensiesiintymä on jo vuodelta 1551. (K. Häkkinen 1987: 18–19; Vaittinen 2003: 56.)

Jussila (1988) on *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* ensimmäisen osan avulla selvittänyt Agricolan teosten yhdyssanojen säilymistä nykykieleen. Agricolan yhdyssanoista nykykieleen on säilynyt 15,9 prosenttia. Se on vähän, sillä koko Agricolan käyttämästä sanastosta elää nykykielessä noin 61 prosenttia. Jussilan käyttämän aineiston perusteella huonoiten ovat säilyneet yhdysverbit. (Jussila mts. 210, 213.) Jussilan aineistossa eivät tule selvästi näkyviin Agricolan teosten yhdyspronomininit eivätkä yhdysadverbit. Nekin näyttävät säilyneen kielenkäytössä huonosti. Jussila on luonnehtinut Agricolan teosten yhdyssanoja kerrallisiksi ja yksilöllisiä ilmaisutarpeita varten syntyneiksi (mts. 213). Näin on oikeastaan nykykielessäkin, sillä monet yhdyssanoista ovat tilapäismuodosteita, jotka elävät vain hetken aikaa.

Agricolan teoksissa käytetyistä yhdyssanoista ovat säilyneet keskeisimmät ja ilmeisesti jo keskiaikana tai varhain reformaatioaikana vakiintuneet sanat, kuten *aviomies*, *aviovaimo*, *elinaika*, *epäjumala*, *hiippakunta*, *luontokappale*, *opetuslapsi*, *seurakunta*; *iankaikkinen*, *jokapäiväinen*, *kaikkivaltias*; *ristiinnaulita*, *vaarinottaa*, *vanhurskauttaa* ja *ylenkatsoa* (Rapola 1962b: 93–101; Vaittinen 2003: 63–64). Agricolan teoksissa käytetyt yhdyssubstantiivirakenteet ovat olleet koko kirjakielen historian ajan käytössä. Esimerkkeinä mainitut yhdysverbirakenteetkin elävät edelleen ja ovat jossain määrin produktiivisia (Tyysteri 2015: 111, 113–114). Myös monet nykykielen yhdysadjektiivirakenteista ovat esiintyneet jo Agricolan teoksissa (Vaittinen 2007b: 537). *Ylen*-alkuisten yhdyssanojen joukko on nykykielessä suppeampi kuin Agricolalla, mutta silti olemassa. Myös adjektiivialkuisia yhdyssubstantiiveja esiintyy nykykielessä, mutta morfologisesti erilaisten tapausten kirjo on niukempi kuin Agricolan teoksissa. Nykykielessä

sanatyypille tavallinen yhdysosien kongruenssin vaihtelu tai yhä yleisemmäksi käyvä kongruoimattomuus on tendenssinä näkyvissä jo Agricolalla. (Toropainen 2015.) Kirjakielen kehittyminen on kuitenkin vaikuttanut yhdyssanarakenteiden käyttöön ja yleisyyteen. Yhdysosamuodolla alkavia yhdyssubstantiiveja (esim. *syntymäpäivä*) on Agricolan teoksissa melko vähän (Toropainen 2016b: 191–192). Nykykirjakielissä erilaisia yhdysosamuotoja käytetään enemmän. Monet Agricolan teosten yhdyssanarakenteista ovat saaneet väistyä muiden ilmausten tieltä kokonaan, tai sanoissa on voinut muuttua esimerkiksi alkuosan sijamuoto (esim. *sadankertainen*, *yksikertainen*; Vaittinen 2007b: 530). Kirjakielen kehittyessä kielenkäyttöön on tullut sanarakenteita, joita ei esiinny Agricolalla. Tällaisia ovat esimerkiksi yhdysadjektiivit, joiden alkuosana on vahvistava partikkeli (esim. *typötyhjä*), sekä *epä-* ja *kaikki-*alkuiset partisiipit (esim. *epäluotettava*, *kaikkietävä*) (Vaittinen mts. 528, 535).

6 PÄÄTELMÄT JA TUTKIMUSTULOSTEN ARVIOINTI

Tutkimukseni tavoitteena on ollut Agricolan teosten yhdyssanarakenteiden kuvaaminen sekä sanarakenteiden alkuperän ja vakiintumisen tarkasteleminen. Lisäksi olen pyrkinyt arvioimaan yhdyssanan käsitettä vanhaa kirjakieltä edustavan aineiston pohjalta. Agricolan teoksissa on lähes 2500 erilaista yhdyssanalekseemiä ja yli 24000 yhdyssanaesiintymää. Yhdyssanat ovat siis merkittävä kompleksisten sanojen ryhmä Agricolan teoksissa, sillä teosten kokonaissanamääräksi on arvioitu noin 8500 sanaa (Jussila 1988: 207). Yhdyssanojen osuus teosten koko sanastosta on kuitenkin suhteellisen pieni, ainakin jos vertailukohtana pidetään nykykieltä, jossa suurin osa uusista sanoista on yhdyssanoja.

Agricolan teoksissa yhdyssanoja käytetään eri tavalla kuin nykykielessä. Agricolan tekstejä sävyttää runsas yhdysverbien ja yhdysadverbien käyttö. Nykyteksteissä varsinkin yhdysperäiset verbit ovat harvinaisia, mutta myös yhdysperäisten adverbien osuus on suhteellisen pieni. Agricolan teoksissakin yhdyssanoissa ovat enemmistönä yhdysubstantiivit, mutta niiden osuus eri lekseemeistä on 48 prosenttia ja tekstiesiintymistä vain 35 prosenttia. Nykykielessä vastaavat luvut ovat 89 ja 82 prosenttia (Saukkonen 1973: 338; Mikkola 1967: 59).

Millä tavoin yhdyssanojen ja yhdyssubstantiivien suhteellisen pientä osuutta voidaan selittää? Yksi selittävä tekijä on se, että Agricolan teoksissa esiintyy yhdyssanojen rinnalla löyhempiä sanarakenteita, liittosanoja. Niitä on erityisesti verbien, adjektiivien ja adverbien luokissa, mutta näyttää siltä, että teoksissa on myös liittomuotoisia substantiiveja. Tutkimuksissani on tullut esiin tällaisia lekseemejä, mutta liittosanojen osuus Agricolan sanastosta on vielä hämärän peitossa ja vaatisi tarkempaa tutkimusta.

Vieraiden kielten vaikutus näkyy Agricolan teosten yhdyssanarakenteissa. Esimerkiksi prefiksimmäisesti käytetyt adverbit ovat hyvin tavallisia varsinkin yhdysverbeissä ja yhdyssubstantiiveissa. Sanarakenteiden alkuperää on usein hankala arvioida. Erityisen vaikeaa on osoittaa jokin rakenne omaperäiseksi, koska ei ole olemassa sopivia todistusvoimaisia lähteitä, joihin arvioinnissa voisi vedota. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että monilla Agricolan teoksissa esiintyvillä yhdyssanarakenteilla ja etenkin yksittäisillä yhdyssanoilla on kirjallinen ja vierasperäinen tausta. Tästä johtuu se, että Agricolan teosten yhdyssanat eivät ole säilyneet kielessä kovin hyvin (Rapola 1963). Monet rakennetyypit (esimerkiksi yhdyspronominit, yhdysadverbit ja yhdysverbit) ovat kadonneet kielenkäytöstä tai myöhemmin hajonneet sanaliitoiksi. Taustalla on usein tietoinen kielenohjailu, kun kirjakieltä on normitettu suomalaiseksi ja ilmaisuvoimaiseksi, mutta taustalla on voinut olla myös pyrkimys korvata erikoisilta tuntuneet rakenteet

tutummilla ja helpommin ymmärrettävillä ilmauksilla. Kirjakielen tietoinen tai tiedostamaton normittaminen on vaikuttanut myös siihen, että esimerkiksi Agricolan teoksissa esiintyvä adjektiivialkuisten yhdyssubstantiivien morfologinen monipuolisuus on supistunut tässä sanatyypissä.

Agricolan teoksissa esiintyvien yhdyssanojen väistymiseen kielenkäytöstä on todennäköisesti vaikuttanut myös se, että kaikkia sanoja ei alun perinkään ole tarkoitettu pysyviksi nimityksiksi ja termeiksi. Monia teosten yhdyssanoja voi luonnehtia tilapäismuodosteiksi, jotka on tehty hetkellistä ilmaisutarvetta varten. Vaikka Agricolan teosten yhdyssanoista moni on kadonnut, teokset sisältävät myös paljon jo omana aikanaan vakiintunutta ja toisaalta sittemmin pysyväksi muodostunutta sanastoa. Agricolan teosten kautta on välittynyt muun muassa keskiaikaista hengellisen elämän sanastoa.

Sanayhtymien yhteen ja erikseen kirjoittamista Agricolan teoksissa on pidetty epäjohdonmukaisena. Onkin totta, että yhtymien kirjoittaminen ei noudata vastaavanlaista säännöllisyyttä kuin nykykielen normisto ja saman sanan kirjoitusasu voi vaihdella jopa samalla sivulla. Tutkimukseni perusteella olen tullut kuitenkin siihen käsitykseen, että Agricolan teoksissa sanayhtymien yhteen ja erikseen kirjoittaminen on aiempaa luultua vakaampaa ja tarkoituksellisempaa. Yhteen on kirjoitettu kokonaisuuksia, joita sitoo toisiinsa ennen kaikkea merkitys.

Jos Agricolan teosten yhdyssanoja mietitään yhdyssanan teoreettisen määritelmän kannalta, yhdyssanat sopivat monelta osin nykykielen yhdyssanojen pohjalta muovattuun määritelmään. Teosten yhdyssanat koostuvat itsenäisistä lekseemeistä, ja ne ovat eriytyneet osistaan semanttisesti ja kiteytyneet yksittäisten käsitteiden nimityksiksi. Teoksissa on myös paljon yhdyssanoja, jotka muodostavat morfologisesti eheän ja koskemattoman kokonaisuuden. (Ks. määritelmästä Tyysteri 2015: 26.) Teoksissa esiintyvissä sanayhtymissä on kuitenkin myös höllien yhtymien piirteitä. Yhdysosien kongruoiminen ja omistusliitteen sijoittuminen yhtymän alkuosaan ovat suhteellisen tavallisia ilmiöitä. Lisäksi yhdyssanoja vastaa usein liittomuotoinen yhtymä tai lauseke. Voidaan tietysti sanoa, että tällaiset yhtymät ovat sanaliittoja eivätkä yhdyssanoja, mutta teosten pohjalta syntyneessä kokonaiskuvassa näyttää siltä, että merkityksen puolesta selvästi yhdyssanaksi hahmottuva kokonaisuus voi morfologiselta rakenteeltaan olla höllä. Näyttääkin siltä, että yhdyssanojen rakenne on kiinteytynyt kirjakielen kehittyessä ja että kirjakielen alkuvaiheessa höllät rakenteet ovat olleet yhdyssanoissa mahdollisia. Agricolan teosten pohjalta ei voi esittää koko vanhan kirjasuomen ajanjaksoa kattavaa yhdyssanan määritelmää, koska teokset edustavat vain lyhyttä jaksoa tuolla kirjakielen kehityskaudella. Agricolan teosten yhdyssanarakenteiden kuvaus tarjoaa kuitenkin välineitä tarkastella ja vertailla myöhemmässä kirjallisuudessa esiintyviä yhdyssanoja.

Tutkimukseni on osoittanut, että vastaluodun ja vakiintumattoman kirjakielen yhdyssanoja voidaan tutkia systemaattisesti. Se edellyttää kuitenkin tutkimukseen liittyvien ongelmien tiedostamista ja metodista tarkkuutta. Tutkijan on mietittävä, millä tavoin suhtautuu ortografian vaihteluun ja nykykielen oikeinkirjoitussääntöihin. Vanhan kielen tutkimuksesta saa monipuolisemman kuvan, jos tulkinnessa pystyy tietoisesti irtautumaan nykykieltä säätelevistä normeista. Lisäksi yhdyssanojen tutkijan on

päätettävä muun muassa se, valitseeko tutkimusaineistoonsa vain yhteen kirjoitettuja yhtymiä vai toisiaan vastaavia yhteen ja erikseen kirjoitettuja rakenteita.

Vanhan kirjasuomen tutkimuksessa käytetään usein toimitettuja aineistoja, kuten Kaino-korpusta ja *Vanhan kirjasuomen sanakirjaa*, joihin sisältyy monenlaisia tutkijoiden tekemiä valintoja ja tulkintoja. Osa tehdyistä ratkaisuista on tietoisia, mutta valinnat voivat olla myös tiedostamattomia. Tieto nykykielestä ja sitä koskevista teorioista näyttää vaikuttaneen siihen, millaisia yhdyssanarakenteita on poimittu VKS:n aineskoelmaan. Sanastamista on siis tehty nykykielen näkökulmasta, vaikka aineisto edustaa eri kielimuotoa. Tämä nykykielen vaikutus vanhaa kieltä edustavien aineistojen koostamiseen ja niiden olemukseen täytyy ottaa vanhan kirjakielen tutkimuksessa huomioon.

Tutkimukseni on tuottanut aiempaa tarkempaa tietoa Agricolan teoksissa käytettyjen yhdyssanojen rakennetyypeistä ja sanaston määrästä. Aiemmat laskelmat ja arviot teosten sanamäärästä ovat perustuneet rajallisiin aineistoihin, joissa ei ole ollut mukana läheskään kaikkia yhdyssanojen tai kaikenlaisten yhdyssanarakenteiden esiintymiä. Käyttämäni aineisto on aiempia tutkimuksia täydellisempi, ja siksi siitä saadut tuloksetkin ovat tarkempia.

Yhdyssanojen rakennetyypeistä laatimani kuvaukset edustavat perustutkimusta. Ne käyvät pohjaksi ja vertailukohdaksi Agricolan teoksia nuorempien tekstien ja kielimuotojen, myös nykykielen, yhdyssanarakenteiden tutkimukselle. Työstäni voi saada myös ideoita höllien sanayhtymien, esimerkiksi genetiivialkuisten yhdyssubstantiivien tutkimiseen. Nähdäkseni vanhassa kirjakielessä esiintyy perussanojen, johdosten ja yhdyssanojen rinnalla myös liittosanojen ryhmä, joka ansaitsisi tulla tarkemmin tutkituksi, jotta vanhan kirjakielen käsitteiden nimeämiskeinot tulisivat kaikkienensa selvitettyiksi.

LÄHTEET

- Agricolan aika*. – Toim. KAISA HÄKKINEN JA TANJA VAITTINEN. BTJ Kustannus, Helsinki 2007.
- AHLQVIST, AUGUST 1871: Agricolan kielestä. *Kieletär. Tutkimuksia, arvosteluja ja muistutuksia Suomen kirjallisuuden ja kielitieteen alalta*, 1–24. 1 vihko. J. C. Frenckell ja Poika, Helsinki.
- AHLQVIST, AUG[UST] 1877: *Suomen kielen rakennus. Vertaavia kieliopillisia tutkimuksia*. Helsinki.
- AIRILA, M[ARTTI] 1938: Suomen kielen yhdysadjektiivit. – *Virittäjä* 42, s. 357–363.
- BARZ, IRMHILD 2016: German. – Ed. by PETER O. MÜLLER, INGEBORG OHNHEISER, SUSAN OLSEN, FRANZ RAINER. *Word Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, s. 2387–2410. *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft* 40, Vol. 4. de Gruyter Mouton, Berlin.
- BASSNETT, SUSAN 1995: *Teoksesta toiseen. Johdatus kirjallisuuden kääntämiseen*. Toimittanut ja suomennostyön ohjannut RIITTA OITTINEN. Vastapaino, Tampere.
- BAUER, LAURIE 1983: *English word-formation*. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.
- 1994: *Introducing Linguistic Morphology*. Reprinted. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- 2011a: IE, Germanic: Danish. – Ed. by ROCHELLE LIEBER AND PAVOL ŠTEKAUER. *The Oxford Handbook of Compounding*, s. 400–416. Oxford University Press, Oxford.
- 2011b: Typology of compounds. – Ed. by ROCHELLE LIEBER AND PAVOL ŠTEKAUER. *The Oxford Handbook of Compounding*, s. 343–356. Oxford University Press, Oxford.
- BLÅBERG, OLLI 1988: *A study of Swedish compounds*. Report 29. Department of General Linguistics, University of Umeå, Umeå.
- CANNELIN, K[NU]T 1924: *Kieliopas. Ohjeita suomenkielen käyttäjille. Äänne- ja sanaoppi*. Kolmas, lisätty painos. WSOY, Porvoo.
- 1931: *Kieliopas. Ohjeita suomenkielen käyttäjille*. Neljäs, uudistettu painos. WSOY, Porvoo.
- CANNELIN, KNUT 1932: *Finska språket. Grammatik och ordbildningslära*. Holger Schildts Förlag, Helsingfors.
- ÇINKILIÇ, GAYE – WEISS, HELMUT 2013: Historical word formation in German. On the interpretation of N-N compounds. – Ed. by JACEK FISIĄK AND MAGDALENA BATOR. *Historical Word-Formation and Semantics*, s. 211–227. *Warsaw Studies in English Language and Literature* Vol. 15. Peter Lang Edition, Frankfurt am Main.
- DONALIES, ELKE 2004: *Grammatik des Deutschen im europäischen Vergleich: Kombinatorische Begriffsbildung, vol. 1: Substantivkomposition*. Institut für deutsche Sprache, Mannheim.
- Donatus minor*. Augsburg n. 1502. <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0000/bsb00007949/images/index.html?seite=00001&l=de>
- EINS, WIELAND 2015: Types of foreign word-formation. – Ed. by PETER O. MÜLLER, INGEBORG OHNHEISER, SUSAN OLSEN, FRANZ RAINER. *Word Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, s. 1561–1579. *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft* 40, Vol. 3. de Gruyter Mouton, Berlin.
- EKG 1993 = ERELT, MATI – KASIK, REET – METSLANG, HELLE – RAJANDI, HENNO – ROSS, KRISTIINA – SAARI, HENN – TAEI, KAJA – VARE, SILVI: *Eesti keele grammatika II. Süntaks*. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinn.
- ERONEN, RIITTA 1996: Monimuotoiset yhdyssanat. – *Kielikello* 4/1996, s. 12–14. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- FLEISCHER, WOLFGANG 1969: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.

- FLÄMIG, WALTER 1991: *Grammatik des Deutschen. Einführung in Struktur- und Wirkungszusammenhänge*. Akademie Verlag, Berlin.
- GUMMERUS, JAAKKO 1941, 1947, 1955: *Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet I–III*. Painosta toimittaneet AARNO MALINIEMI JA AARNE TURKKA. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia XLIV: 1–3. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki.
- HAARALA, RISTO 1989: Sanat tiedon ja taidon palveluksessa. – *Nykysuomen sanavarat*, s. 259–275.
- HABICHT, KÜLLI 2000: Perifrastisista verbeistä ja yhdysverbeistä Georg Müllerin saarnateksteissä. – Toim. MATTI PUNTTILA, RAIMO JUSSILA, HELENA SUNI. *Piipliakielestä kirjakieleksi*, s. 93–101. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- 2001a: Lexicalization and grammaticalization – opposite phenomena? About some lexicalized verb forms of Old Written Estonian. – Ed. by MATI EREL. *Estonian: Typological Studies V*, s. 26–76. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18. Tartu.
- 2001b: *Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal*. Dissertationes philologiae estonicae universitatis Tartuensis 10. Tartu University Press, Tartu.
- HABICHT, KÜLLI – KINGISEPP, VALVE-LIIVI – PIRSO, URVE – PRILLOP, KÜLLI 2000: *Georg Mülleri jutluste sõnastik*. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12. Tartu.
- HAKULINEN, LAURI 1943: Agricolan kieli ja viro. – *Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aiheista*, s. 19–50. 101:s osa. SKS.
- 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- HANSKA, JUSSI – LAHTINEN, ANU 2010: Keskiajalta 1500-luvun lopulle. – Toim. JUSSI HANSKA – KIRSI VAINIO-KORHONEN. *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*, s. 17–111. SKST 1266:1, Tiede.
- HASPELMATH, MARTIN 2002: *Understanding Morphology*. Arnold, London.
- HASSELBLATT, CORNELIUS 1990: *Des estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Wiesbaden.
- HEININEN, SIMO 1999: Mikael Agricola raamatunsuomentajana. SKST 761.
- 2007: *Mikael Agricola. Elämä ja teokset*. Edita, Helsinki.
- HEINONEN, RAUNO 1972: *Yhdysverbit sekä vastaavat sanaliitot kahdessa vanhimmassa suomenkielisessä Uudessa testamentissa*. Laudaturtyö. Suomen kielen laitoksen, Turun yliopisto.
- HEINONEN, MERI – LAHTINEN, ANU – RÄSÄNEN, MARIKA 2016: Reformeista reformaatioon. – Toim. MERI HEINONEN JA MARIKA RÄSÄNEN. *Pohjoinen reformaatio*, s. 9–21. Turun Historiallinen Arkisto 68. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies & Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.
- HOLMA, JUHANI 2008: *Sangen ialo Rucous. Schwencckfeldiläisten rukouskirja Mikael Agricolan lähteenä*. Helsinki.
- HUHTALA, AARRE 1992: Miksi tarvitaan uusia raamatunsuomennoksia? – Toim. VALMA YLI-VAKKURI, MAIJA LÄNSIMÄKI JA AARRE NYMAN. *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu. Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhlakirja*, s. 197–210. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- HYMAN, MALCOLM D. 2005: Terms for ‘Word’ in Roman Grammar. – Ed. by THORSTEN FÖGEN. *Antike Fachtexte / Ancient technical texts*, s. 155–170. De Gruyter, Berlin.
- HÄKKINEN, JAAKKO 2013: Historiallisen kielitieteen vertailevat menetelmät. – Toim. LEENA KOLEHMAINEN – MATTI MIESTAMO – TARU NORDLUND. *Kielten vertailun metodiikka*, s. 171–218. SKST 1387.
- HÄKKINEN, KAISA 1987: Suomen kielen vanhoista ja uusista yhdysverbeistä. – *SJ* 29, s. 7–27.
- 1990: *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. SKS.
- 1994a: *Agricolasta nykysuomen kirjakielen historia*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- 1994b: *Kielitieteen perusteet*. Tietolipas 133. SKS.
- 2003: *Suomettaren pojat*. – Toim. TOMMI KURKI, PÄIVI LAINE JA ARJA LAMPINEN. *Suomettaren helmoista. Tutkielmia 1800-luvun suomen kielestä*, s. 13–43. Kirja-Aurora, Turku.
- 2007a: *Agricolan eläintarha*. – *SJ* 49, s. 7–21.
- 2007b: *Suomalainen kirjallisuus Ruotsin vallan aikana*. – Toim. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI JA OUTI PALOPOSKI. *Suomennoskirjallisuuden historia 1*, s. 24–33. SKST 1084.

- HÄKKINEN, KAISA 2010: Soitinten nimitykset Mikael Agricolan teoksissa. – *Virittäjä* 114, s. 325–347.
- 2016: Reformaatio ja suomen kirjakielen synty. – Toim. MERI HEINONEN JA MARIKA RÄSÄNEN. *Pohjoinen reformaatio*, s. 127–142. Turun Historiallinen Arkisto 68. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies & Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.
- HÄKKINEN, KAISA – BJÖRQVIST, PIA 1991: Varhaisnykysuomen yhdyssanat. – *SJ* 33, s. 31–55.
- IKOLA, OSMO 1968: *Suomen kielen käsikirja*. Weilin+Göös, Helsinki.
- INABA, NOBUFUMI 2007: Mikael Agricolan teokset tietokannan muodossa. – *Agricolan aika*, s. 147–161.
- 2015: *Suomen dattiivigenetiivin juuret vertailevan menetelmän valossa*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 272. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Index Agricolae* I–II. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1980.
- ISK 2004 = *Iso suomen kielioppi*. HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA. SKST 950.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.
- ITKONEN-KAILA, MARJA 1997: *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*. Suomi 184. SKS.
- 2007: Mikael Agricola suomentajana. – Toim. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI JA OUTI PALOPOSKI. *Suomennoskirjallisuuden historia* 1, s. 56–59. SKST 1084.
- IVASKA, ILMARI 2015: *Edistyneen oppijansuomen konstruktiopiirteitä korpusvetoisesti: avainrakenneanalyysi*. Annales Universitatis Turkuensis C 409. Turku.
- JANTUNEN, JARMO HARRI 2009: Ei pelkästään mielikuvituksen puutteen vuoksi – kieliaineistojen systemaattinen käyttö kielentutkimuksessa. – *Virittäjä* 113, s. 101–113
- JOHANSSON, TURE 1954: Om sammansatta verb i svenskan. – *Nysvenska Studier* 34. Uppsala.
- JUSSILA, RAIMO 1988: Agricolan sanasto ja nykysuomi. – *Mikael Agricolan kieli*, s. 203–228.
- 1994: Vanhan kirjasuomen yhdyssanoista. – *Läänemere ariaali rahvaste kirjakeelte algusajad*. 7.–8. oktoober 1994. *Teesid*, s. 12–13. Tartu.
- 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. SKST 696 – Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101. SKS – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- 2000: Vanhan kirjasuomen sanaston kasvu. – Toim. MATTI PUNTTILA, RAIMO JUSSILA, HELENA SUNI. *Piipiakielestä kirjakieleksi*, s. 279–292. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- JÄNNES, ARVI 1886: Jälkileikkuuta Agricolan kielestä. – *Virittäjä. Lisiä suomen kielen, kirjallisuuden ja kansan-elämän tuntemiseen* II, 145–183. Kotikielen Seura, Helsinki.
- Kaino = Kotimaisten kielten keskuksen tarjoama aineistopalvelu, joka on käytettävissä internetissä osoitteessa kaino.kotus.fi.
- KANERVAMÄKI, HELI 1996: *Yhteen ja erikseen kirjoittamisen normiston kehitys 1900-luvulla*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli, Turun yliopisto.
- KARLSSON, FRED 1994: *Yleinen kielitiede*. Yliopistopaino, Helsinki.
- KASTOVSKY, DIETER 2011: Diachronic perspectives. – Ed. by ROCHELLE LIEBER AND PAVOL ŠTEKAUER. *The Oxford Handbook of Compounding*, s. 323–340. Oxford University Press, Oxford.
- 2013: English prefixation. A historical sketch. – Ed. by JACEK FISIĄK AND MAGDALENA BATOR. *Historical Word-Formation and Semantics*, s. 9–30. Warsaw Studies in English Language and Literature Vol. 15. Peter Lang Edition, Frankfurt am Main.
- KETTUNEN, LAURI 1949: *Suomen kielen ohjesanastoa*. Liite ohjekirjaan Hyvää vapaata suomea. Gummerus, Jyväskylä.
- KIURU, SILVA 1986: Vanhan kirjasuomen sanakirja. – *Virittäjä* 90, s. 88–102.
- 1990: Tekstivertailu vanhan kirjasuomen tutkimuskeinona. – *SJ* 32, s. 7–25.
- 1993: Agricolaa tekstilajeittain. – *SJ* 35, s. 43–60.
- KOIVISTO, VESA 2013: *Suomen sanojen rakenne*. Suomi 202. SKS.
- KOLEHMAINEN, LEENA – MIESTAMO, MATTI, NORDLUND, TARU 2013: Johdanto: kielten vertailu tutkimusmenetelmänä kieli- ja käännöstieteessä. – Toim. LEENA KOLEHMAINEN – MATTI MIESTAMO – TARU NORDLUND. *Kielten vertailun metodiikka*, s. 7–23. SKST 1387.
- KOSKI, MAUNO 1995: Suomen ja viron kontrastiivista tarkastelua 1600-luvulla. – Toim. JAAK PEEBO. *Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloo*, s. 57–80. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised

1. Tartu.
- KOTSHEVA, KRISTINA 2016: Swedish. – Ed. by PETER O. MÜLLER, INGEBORG OHNHEISER, SUSAN OLSEN, FRANZ RAINER. *Word Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, s. 2554–2578. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 40, Vol. 4. de Gruyter Mouton, Berlin.
- KOURI, E. I. 1995: The early Reformation in Sweden and Finland c. 1520–1560. – Ed. by OLE PETER GRELL. *The Scandinavian Reformation from evangelical movement to institutionalisation of reform*, s. 42–69. Cambridge University Press, New York–Melbourne.
- KUUTTI, PIRKKO 2012: Varhaisimmat suomen kieliopit, Rudimenta ja Stahlin viron kielioppi. – Toim. PETRI LAUERMA. *Rudimenta linguae Finnicae breviter delineata. Suomen kielen varhaiskielioppi ja sen tausta*, s. 17–23. SKST 1380, Tiede.
- LAINI, PÄIVI 2007: *Suomi tiellä sivistyskieleksi. Suomenkielisen maantieteen sanaston kehittyminen ja kehittäminen 1800-luvulla*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 77. Turku.
- LEHTOSALO, KAISA – KUUTTI, PIRKKO 2013: Sanakirja historiassa, historia sanakirjassa. – Toim. LAURA TYYSteri ja KAISA LEHTOSALO. *Hyvä sanakirja. Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan*, s. 53–76. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 3. Turku.
- LEHTOSALO, KAISA – TYYSteri, LAURA 2013: Sanakirjatyön valinnat ja leksikografin ammattietiikka. – Toim. LAURA TYYSteri ja KAISA LEHTOSALO. *Hyvä sanakirja. Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan*, s. 9–20. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 3. Turku.
- LESKINEN, JUHA 1990: *Suomen kielen inkongruentit instruktiivirakenteet ja niiden tausta*. SKST 536.
- LIEBER, ROCHELLE – ŠTEKAUER, PAVOL 2011: Introduction: status and definition of compounding. – Ed. by ROCHELLE LIEBER AND PAVOL ŠTEKAUER. *The Oxford Handbook of Compounding*, s. 3–18. Oxford University Press, Oxford.
- LUTHER, MARTIN 1983 [1530]: *Lentokirjanen kääntämisestä*. Suom. Kaarina Visakanto. – Toim. LENNART PINOMAA. *Valitut teokset III*. 2. painos. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- MARCHAND, HANS 1967: Expansion, transposition, and derivation. – *La linguistique* 1, s. 13–26.
- 1969: *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach*. Second, completely revised and enlarged edition. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- MARTINIUS, [MATTHIAS] 1968 [1689]: Hodegus Finnicus, Eller Finsk Wägwijsare. *Martinius* 1689. Näköispainos. SKS.
- MAT = Mikael Agricolan teokset 1–4. Uudistettu näköispainos. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- MATTHEWS, P. H. 1974: *Morphology. An introduction to the theory of word-structure*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press.
- Mikael Agricola. Abckiria. Kriittinen editio*. Toim. KAISA HÄKKINEN. Mikael Agricolan teosten tieteelliset editiot 1 – SKST 1121. 2007.
- Mikael Agricolan kieli*. Toim. ESKO KOIVUSALO. Tietolipas 112. SKS 1988.
- Mikael Agricolan Käsikirja* 1549. Toim. KAISA HÄKKINEN. Turun yliopisto, Wanhan suomen arkisto 4. Turku 2011.
- Mikael Agricolan Messu* 1549. Toim. KAISA HÄKKINEN. Turun yliopisto, Wanhan suomen arkisto 7. Turku 2013.
- Mikael Agricolan Psalmtari* 1551. Toim. KAISA HÄKKINEN. Turun yliopisto, Wanhan suomen arkisto 3. Turku 2010.
- MIKKOLA, EINO 1967: *Das Kompositum eine vergleichende Studie über die Wortzusammensetzung im finnischen und in den indogermanischen Sprachen I. Der Anteil der Komposita an der Sprache des modernen Romans*. Sprache und Denken. Finnische Beiträge zur Philosophie und Sprachwissenschaft IV. Helsinki.
- MÜLLER, PETER O. 2015: Historical word-formation in German. – Ed. by PETER O. MÜLLER, INGEBORG OHNHEISER, SUSAN OLSEN, FRANZ RAINER. *Word Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, s. 1867–1914. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 40, Vol. 3. de Gruyter Mouton, Berlin.
- NIDA, EUGENE A. 1964: *Toward a science of translating with special reference to principles and procedures*

- involved in Bible translating*. E. J. Brill, Leiden.
- NIDA, EUGENE A. – TABER, CHARLES R. 1969: *The theory and practice of translation*. E. J. Brill, Leiden.
- NIINILUOTO, ILKKA 1983: *Tieteellinen päättely ja selittäminen*. Otava, Helsinki.
- NIINIMÄKI, ANNELI 1991: *Yhdys sanojen hahmotus ja oikeinkirjoitus peruskoulun päättävien oppilaiden teksteissä*. Lisensoitintutkimus. Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampereen yliopisto, Tampere.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo–Helsinki–Juva 1951–1961.
- NUMMILA, KIRSI-MARIA 2011: *Tekijännimet Mikael Agricolan teosten kielessä. Henkilötarkoitteisten johdosten merkitykset, funktiot ja rakenteet*. Annales Universitatis Turkuensis C 328. Turku.
- NUUTINEN, OLLI 1989: Käännöslainat. – *Nykysuomen sanavarat*, s. 110–126.
- Nykysuomen sanavarat*. Toim. JOUKO VESIKANSA. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo–Helsinki–Juva.
- OJANSUU, HEIKKI 1909: Mikael Agricolan kielestä. *Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista*. Neljäs jakso, 7 osa. SKS.
- OLSEN, SUSAN 2015: Composition. – Ed. by PETER O. MÜLLER, INGEBORG OHNHEISER, SUSAN OLSEN, FRANZ RAINER. *Word Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, s. 364–386. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 40, Vol. 1. de Gruyter Mouton, Berlin.
- PALOLA, ELINA 2015: Filologia, suomalainen filologia ja fennistinen filologia. – *Virittäjä* 119, s. 223–248.
- PALOPOSKI, OUTI 2006: Käännössuomen synty. – Toim. ANNA MAURANEN JA JARMO H. JANTUNEN. *Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä*, s. 15–31. 2. painos. Tampere Studies in Language, Translation and Culture Sarja A Vol. 1. Tampere University Press, Tampere.
- PENTTILÄ, AARNI 1948: *Suomen kielen äänne- ja oikeinkirjoitusoppi*. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- 1963: *Suomen kielioppi*. Toinen, tarkistettu painos. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- PETRAEUS, [AESCHILLUS] 1968 [1649]: *Linguae Finnicae Brevis Institutio*. *Petraeus* 1649. Näköispainos. SKS.
- PIRINEN, KAUKO 1956: *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 58. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- PITKÄNEN, KAARINA 2008: *Suomi kasvitieteen kieleksi. Elias Lönnrot termistön kehittäjänä*. SKST 1164.
- PLAG, INGO 2016: English. – Ed. by PETER O. MÜLLER, INGEBORG OHNHEISER, SUSAN OLSEN, FRANZ RAINER. *Word Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, s. 2411–2427. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 40, Vol. 4. de Gruyter Mouton, Berlin.
- POETHE, HANNELORE 2015: Word-formation and orthography. – Ed. by PETER O. MÜLLER, INGEBORG OHNHEISER, SUSAN OLSEN, FRANZ RAINER. *Word Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, s. 2289–2305. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 40, Vol. 3. de Gruyter Mouton, Berlin.
- PÄÄKKÖNEN, IRMELI 1989: Sanojen äänneasu ja oikeinkirjoitus. – *Nykysuomen sanavarat*, s. 357–382.
- RAHTU, TOINI 1983: *Suomen nominaalkuiset yhdysverbit*. Pro gradu -työ. Suomen kielen laitos, Helsingin yliopisto.
- 1984: Suomen nominaalkuiset yhdysverbit. – *Virittäjä* 88, s. 409–427.
- RANDÉN, SUVI 2012: Rudimenta, latinan kieli ja kieliopit. – Toim. PETRI LAUERMA. *Rudimenta linguae Finnicae breviter delineata. Suomen kielen varhaiskielioppi ja sen tausta*, s. 24–37. SKST 1380, Tiede.
- RAPOLA, MARTTI 1962a: Agricolan panos nykysuomen sanastossa. – *Agricolan apajalla*, s. 75–101. Tietolipas 28. SKS.
- 1962b: Agricolan sanavarat. – *Agricolan apajalla*, s. 30–74. Tietolipas 28. SKS.
- 1963: *Henrik Hoffman puristinen kielenkorjaaja*. Suomi 110:3. SKS.
- 1965 [1933]: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys*. SKST 197.
- 1969: *Vanha kirjasuomi*. Kolmas painos. Tietolipas 1. SKS.
- SAARIMAA, E. A. 1930: *Huonoa ja hyvää suomea. Oikeakielisyysohjeita*. WSOY, Porvoo.
- SALMI, HEIDI 2010: Mikael Agricolan teosten kielen ala-, ylä- ja pää-vartaloiset adpositiot. Annales Universitatis Turkuensis C 307. Turku.

- SALO, MINNA 1997: *Nykysuomen yhdysadjektiivien korpuspohjaista tarkastelua*. Pro gradu -tutkielma. Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turun yliopisto.
- SALONEN, KIRSI 2016: Katolisen ajan koulutus Suomessa. – Toim. MERI HEINONEN JA MARIKA RÄSÄNEN. *Pohjoinen reformaatio*, s. 119–123. Turun Historiallinen Arkisto 68. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies & Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.
- SARATIE, ALLAN 1927: *Hyvää suomea. Oikeakielisyysskirjoitelmia ja -ohjeita*. Toinen painos. Toimittanut Ilmari Ahma. Otava, Helsinki.
- SAUER, HANS 2013: Reginald Pecock and his vocabulary. A preliminary sketch. – Ed. by JACEK FISIĄK AND MAGDALENA BATOR. *Historical Word-Formation and Semantics*, s. 89–123. Warsaw Studies in English Language and Literature Vol. 15. Peter Lang Edition, Frankfurt am Main.
- SAUKKONEN, PAULI 1973: Suomen kielen yhdyssanojen rakenne. *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Erkki Itkonen*, s. 332–339. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 150. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1988: Agricolan kieltolause. – *Mikael Agricolan kieli*, s. 69–93.
- SCHMEIDLER, MARIE-ELISABETH 1959: Über den Gebrauch von Verbalkomposita in Mikael Agricolan Neuem Testament. – *Ural-Altäische Jahrbücher XXXI*, s. 387–391. Wiesbaden.
- SEPPÄNEN, LAURI 1981: Nominaalikompositumien semantiikkaa. *Sananmuodostuksen ongelmia. Seminaari Seilissä* 3.–4.9.1981, s. 69–82. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 7.
- SINISALO, AINO 1987: Uudellamaalla, Vanhassakaupungissa ja Pitkälläsilalla. – *Kielikello. Kielenhuollon tiedotuslehti* 1/1984–4/1987, s. 340–345. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- SJ = *Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja*. Suomen Kielen Seura, Turku.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. SKS.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 2000.
- SUOJANEN, M. K. 1977: *Mikael Agricolan teosten indefiniittipronominit: totalitiivit*. SKST 334.
- SÖDERBERGH, RAGNHILD 1967: *Svensk ordbildning*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 34. Svenska bokförl., Stockholm.
- TARKIAINEN, VIILJO – TARKIAINEN, KARI: *Mikael Agricola Suomen uskonpuhdistaja*. Otava, Helsinki 1985.
- TENNASILM, HELINA 2003: Turu käsikirja sõnavarast. – Toim. VALVE-LIIVI KINGISEPP. *Vana kirjakeel ühendab. Artiklikogumik*, s. 261–269. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 24. Tartu. Terminologian sanasto. TSK 36. Sanastokeskus TSK, Helsinki 2006.
- The Oxford Handbook of Compounding*. Ed. by ROCHELLE LIEBER AND PAVOL ŠTEKAUER. Oxford University Press, Oxford.
- TOROPAINEN, TANJA 2014: *Ylen*-alkuiset sanat Mikael Agricolan teoksissa. – *SJ* 56, s. 29–49.
- 2015: Adjektiivialkuiset yhdyssubstantiivit Mikael Agricolan teoksissa. – *SJ* 57, s. 54–85.
- 2016a: Mikael Agricola sanaseppänä. – Toim. MERI HEINONEN JA MARIKA RÄSÄNEN. *Pohjoinen reformaatio*, s. 143–150. Turun Historiallinen Arkisto 68. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies & Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.
- 2016b: Typografian vaikutus yhdyssubstantiivien oikeinkirjoitukseen Agricolan teoksissa. – *SJ* 58, s. 175–198.
- TUOMI, TUOMO 1989: Yleiskielemme murrepohjainen sanasto. – *Nykysuomen sanavarat*, s. 28–56. Turun yliopiston humanistisen tiedekunnan väitöskirjaohje. <http://www.utu.fi/fi/yksikot/hum/tutkimus/jatko-opiskelu/jatkotutkinto-opas/Sivut/home.aspx#artikkelivaitoskirja>. Viitattu 4.2.2016.
- TYYSSTERI, LAURA 2015: *Aamiaiskahvilasta ötökkätarjontaan. Suomen kirjoitetun yleiskielen morfosyntaktisten yhdyssanarakenteiden produktiivisuus*. Annales Universitatis Turkuensis C 408. Turku. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6184-9>.
- VAITTINEN, TANJA 2001: *Vanhan kirjasuomen yhdysverbit*. Pro gradu -tutkielma. Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turun yliopisto.
- 2003: Vanhan kirjasuomen yhdysverbit. – *SJ* 45, s. 45–66.
- 2007a: Mikael Agricolan sananmuodostus. – *Agricolan aika*, s. 118–133.
- 2007b: Mikael Agricolan teosten yhdysadjektiivit. – *Virittäjä* 111, s. 523–542.

- VAITTINEN, TANJA – LEHTOSALO, KAISA 2010: De sammansatta orden och ordfogningarna i Mikael Agricola-ordboken. – Red. av HARRY LÖNNROTH OCH KRISTINA NIKULA. *Nordiska studier i lexikografi* 10. *Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden Tammerfors 3–5 juni 2009*. Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi, Skrift nr 11.
- VESIKANSA, JOUKO 1989: Yhdyssanat. – *Nykysuomen sanavarat*, s. 213–258.
- VIHONEN, SAKARI 1978: *Suomen kielen oppikirja 1600-luvulla. Kieliopillinen ajattelu 1600-luvun suomen kielen oppikirjoissa*. *Studia Philologica Jyväskylänensia* 11. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti*. Kotikielen Seura, Helsinki.
- VISK = AULI HAKULINEN, MARIA VILKUNA, RIITTA KORHONEN, VESA KOIVISTO, TARJA RIITTA HEINONEN JA IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoersio, viitattu 28.1.2017. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja* 1–2. Ensimmäinen (A–I) ja toinen (J–K) osa. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Valtion painatuskeskus, Helsinki 1985, 1994.
- VKS [verkkosanakirja] = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. 2014. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Verkkojulkaisu HTML. URN:NBN:fi:kotus201435, ISSN: 2323-3370. <URL <http://kaino.kotus.fi/vks>>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu.
- VKSA = Vanhan kirjasuomen sanakirjan arkisto. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- Word Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*. Ed. by PETER O. MÜLLER, INGEBORG OHNHEISER, SUSAN OLSEN, FRANZ RAINER. *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft* 40. De Gruyter Mouton, Berlin.
- ÖHMANN, EMIL 1957: Beobachtungen über feste Verbalzusammensetzungen im Finnischen. – *Ural-Altische Jahrbücher* XXIX, s. 33–37. Wiesbaden.

Liite 1.

Yhteen kirjoitetut yhdyssanoiksi tulkitut rakenteet Agricolan teoksissa

(Luettelossa eivät ole mukana numeraalit.)

Sanojen kirjoitusasussa on pyritty kuvaamaan mahdollisimman tarkasti alkuperäistä fonologista ja morfologista asua. Sanojen äänne- ja muotoasua ei ole siis nykyaikaistettu tai normaalistettu. Poikkeuksena ovat soinnillinen dentaalispirantti (δ) ja soinnillinen palataalispirantti (γ), jotka on merkitty sanoihin *d-* ja *g-*kirjaimella. Luetteloon on otettu esimerkiksi sanasta *-kertainen* heikkoasteinen muoto niissä tapauksissa, joissa kirjoitusasu viittaa selvästi spiranttiäänteeseen (esim. *caxikerdhaiset*), vaikka sanasta esiintyy Agricolan teoksissakin vahva-asteisia muotoja (esim. *satakertaised*).

Vanhan kirjasuomen ortografiassa vokaalien kestoasteita ei ole merkitty systemaattisesti. Sanaluettelossa vokaalien pituus on yleensä merkitty nykykirjakielen mukaisesti (esim. *erilaakso*), vaikka nykykielen pitkä vokaali on voinut vanhassa kielessä ääntyä lyhyenä. Jälkitavujen vokaalien etisyys tai takaisuus (esim. *ilmestyskirja*) on myös merkitty nykykielen mukaisesti. Konsonantit *l* ja *n* on merkitty lyhyenä tai pitkänä alkuperäisen ortografian ja oletettavan ääntämistavan mukaisesti (esim. *epäkelvolinen, kiiniottaa*). Loppuheittoisia asuja ei ole täydennetty (esim. *astilauta ~ astinlauta*), paitsi tapauksissa, jotka voisivat jäädä epäselviksi ilman täydentämistä (esim. *kuolin[n]päivä*).

Sanaluettelossa samaa merkitsevät mutta morfologiselta asultaan erilaiset lekseemit ovat erillisinä hakusanoina. Esimerkiksi sanat *viinatarhamies* ja *viinatarhanmies* on luetteloitu eri sanoiksi, koska toisen määriteosa on nominatiivissa ja toisen genetiivissä. Myös sellaiset tapaukset kuin *maanjäristys* ja *maanjäristö* on luokiteltu eri lekseemeiksi, koska niissä on morfologisesti eri johtimet. Sen sijaan esiintymiä ei ole luokiteltu eri sanoiksi fonologisen vaihtelun perusteella. Näin on varsinkin lainasanoissa, joissa vaihtelevan asusia variantteja on niputettu saman lekseemin esiintymiksi (esim. *fikonapuu ~ fiikunapuu*). Myös johdokset, joissa variaatio on morfofonologista, on tulkittu saman lekseemin varianteiksi (esim. *epäjumalaus, epäjumaluus*). Niissä on siis sama johdinaines, ja erilainen fonologinen asu johtuu johtimen ja vartalon rajalla tapahtuneista eri tavoin toteutuneista äännevaihteluista.

Jotkin sanat esiintyvät teksteissä vain omistusliitteellisinä. Tällaiset lekseemit on merkitty luetteloon niin, että varsinaisena hakusanana on abstrahoitu omistusliitteen muoto, jonka jäljessä on liitteellinen, tekstissä esiintyvä muoto (esim. *isäntappaja : isänstappaja*). Jos lekseemistä esiintyy sekä omistusliitteisiä että -liitteettömiä muotoja, asut on esitetty luettelossa rinnakkain, pilkulla erotettuina (esim. *isänmaa, isänsmaa, isäsmäa*). Agricolan teoksissa ei käytetä yhdysmerkkiä. Selvyden vuoksi sanaluettelossa on käytetty yhdysmerkkiä sentyyppisissä tapauksissa kuin *juoma-astia* (*iomaas-tia*), *esi-isä* (*esijsäin*), *aamu-utu* (*amuudhun*) sekä joidenkin erisnimien, lyhenteiden ja vierassanojen yhteydessä (esim. *abc-kirja*, vrt. *abckiria*).

Substantiivit

aamunkaste (1)
 aamunkoittous (1)
 aamunrusko (3)
 aamuruska (1)
 aamurusko (5)
 aamu-utu (2)
 aartohauta (3)
 aasintamma (7)
 abc-kirja (2)
 ajastaika (77)
 alkukylvö (1)
 alkuoppi (1)
 alkupuhe (44)
 alkurukous (1)
 alkusanat (2)
 aneenstuoli (1)
 anetie (1)
 anettenarkku (2)
 anteeksiantaja (1)
 anteeksiantaminen (44)
 anteeksiantamus (35)
 anteeksisaama (1)
 anteeksisaaminen (16)
 anteeksisaamus (1)
 antikrist (1)
 antikristus (20)
 apumies (6)
 armoinstuoli (1)
 armonarkku (3)
 armonliitto (1)
 armonstuoli (2)
 arpimerkki (2)
 asiamies (1)
 astilauta, astinlauta (13)
 asuinsija (9)
 asumaja (1)
 aukiamaa (1)
 aviokesku (1)
 aviolapsi (1)
 aviomies (3)
 avioskesko (13)
 avioskesku (32)
 avioskäsky (1)
 aviovaimo (1)
 avuksihuutaminen (5)
 avuksihuutamus (1)
 avunanominen (1)
 avunhakeminen (1)
 avunhuuto (1)
 borgarikunta (1)

busipuu (1)
 duomiopäivä (8)
 duomiostuoli (13)
 edel[[lä]juoksija (1)
 edeskatsoja (2)
 edeskatsominen (20)
 edeskatsomus (1)
 edeskatsovainen (1)
 edeskäyminen (3)
 edeskäypä (3)
 edespaneminen (1)
 edestuominen (1)
 edestvastaaja, edestävastaaja (3)
 edestvastaaminen (1)
 edestvastaamus (1)
 edesvastaaja (1)
 edesvetäjä (1)
 edustosmies (1)
 ehtoosade (1)
 eliaika, elinaika (23)
 elomies (3)
 elonaika (6)
 elonleikkaaja (1)
 eläväksitekijä (1)
 emälamma (2)
 emäpuoli (1)
 eninpuoli (1)
 epäjumala (114)
 epäjumalanpalvelus (1)
 epäjumalaus, epäjumaluus (35)
 epäjumalisuus (1)
 epäkelvotus (1)
 epäluuku (9)
 epäluulo (1)
 epäätieto (2)
 epätoivo (3)
 epätoivous (1)
 epätunteminen (1)
 epätuntemus (1)
 epätunto (1)
 epäusko (67)
 erilaakso (1)
 erimaa (18)
 erinoma (1)
 erinomainen (1)
 erinomaisuus (2)
 eripura (1)
 eripuraisuus (1)
 eripuraus (5)
 eriseura (24)
 eriseuraaja (9)
 eriseurainen (1)

- eriseuraus (7)
erisija (1)
erokirja (2)
erämaa (5)
eränmaa (1)
esienkeli (1)
esihuone (9)
esi-isä (17)
esikartano (4)
esikuva (102)
esikuvainkirja (1)
esiliina (5)
esiluku (1)
esimaistus (1)
esimerkki (9)
esimies (24)
esinahka (29)
esineuvo (1)
esipuhe (5)
esipuoli (2)
esirippu (7)
esisabbati (2)
esisana (2)
esivalta (69)
esivanhemmat (6)
esivanhimmat (3)
estätysastia (1)
etelätuuli (2)
evankeliuminjulgistos (1)
evässäkki (1)
fanginhuone (1)
fankihuone (2)
fikonapuu, fikunapuu (25)
fikunalehti (1)
granaatinpuu (2)
Grekinmaa (1)
haaksimies (4)
haaksirikko (2)
haaksiväki (1)
haavankuori (1)
haikiahenki (1)
haju-uhri (1)
hakomaja (1)
halapaju (3)
hallavuosi (3)
hallitusvirka (1)
haltuunantaminen (1)
harpunkieli (2)
heinäkuu (2)
helmenkuu (1)
hengenrikos (2)
hiippakunta (7)
hikiliina (5)
hirsipuu (5)
hiuksikarva, hiuskarva (3)
hopiapenninki (2)
hopiaseppä (4)
huhtikuu (1)
huilunsoittaja (3)
hullupuhe (1)
huomies (3)
huoneenhallitos (2)
huoneenhaltija (6)
huoneenkatto (1)
huoneenkunnia (2)
huoneeseenottaminen (1)
huonekunnainen (1)
huoranpalkka (3)
huorintekijä (10)
huorinteko (1)
hyvintekijä (2)
hyväluulo (2)
hyväntekijä (3)
hyvänteko (4)
hyväsiunaus (1)
hyvästisiunaus (37)
hyvästitekeminen (1)
hyvätahto (1)
hyväteko (41)
hyvätyö (4)
häidenlaulu (1)
häätävara (1)
häähuone (1)
hääkansa (2)
häävaate (2)
Idäntähti (1)
ijankaikkisuus (28)
ikäaika (1)
ikäpäivä (1)
ilmestyskirja (1)
ilonöljo, ilonölju (3)
iltauhri (2)
inhimistenoppi (1)
inhimistenvaras (1)
insiglinsormus (1)
isoikärväinen (1)
isämeidän (1)
isänmaa, isänsmaa, isäsmäa (4)
isäntappaja : isänstappaja (1)
Itkunlaakso (2)
itämaa (2)
itäpohja (1)
itätuuli (5)
jakopöytä (1)

- jalkapuu (5)
 jalkapöytä (1)
 jalkatie (1)
 jalopeura (73)
 jalopeurukainen (1)
 jalopuhe (1)
 jouhipaita (2)
 jouhivaate (1)
 joutoväki (1)
 joutsimies (2)
 juhlapäivä (6)
 julkimerkki (1)
 jumalanpalvelus (33)
 juoma-astia (5)
 juomauhri (15)
 juurikuva (3)
 jälkeenmuisto (3)
 jälkiinpoimitos (1)
 jälkimerkki (1)
 jällelmsmaksaja (1)
 jällelmsllyntyminen (1)
 jällelmsllyminen (1)
 jällelmsvirkoominen (1)
 jäänkerkko (1)
 kaadekivi (4)
 kaakinpuu (1)
 kaikkivaltias (3)
 kaksäänelinen (1)
 kalainkattila (1)
 kalamies (8)
 Kalaportti (1)
 kalevanpoika (1)
 kameliensarsa (1)
 kamelinvarsa (1)
 kanssa-auttaja (2)
 kanssafanki (2)
 kanssajakaminen (1)
 kanssapalvelija (7)
 kanssaperilinen (6)
 kanssaveli : kanssanveli (1)
 kantapää (7)
 kanteleensoittaja : kanteleessoittaja (1)
 kapinannostaja (1)
 karka[u]svuosi (1)
 karvasäkki (1)
 kaulahozea (1)
 kauppahuone (1)
 kauppamies (10)
 keihäsmies (1)
 keisarikunta (1)
 kengänrihma (1)
 keski-ikä (1)
 keskiviikko, keskiviikko (3)
 kesäkuu (2)
 keväkylvö (1)
 kiellentapa (1)
 kielileikki (1)
 kieliinkanne (1)
 kieliinkantaja (1)
 kielenleikki (1)
 kihlauskirja (1)
 kiirastuli (5)
 kiitoskirja (3)
 kiitospsalmi (1)
 kiitossana (84)
 kiitosuhri (8)
 kiitosveisu (1)
 kiitosvirsi (36)
 kiivaskostaja (1)
 kirjakammio (1)
 kirjamies (1)
 kirjanoppenu (72)
 kirjanrahtu (1)
 kirkkomessu (3)
 kirkkoonottaminen (1)
 kirkonesimies (1)
 kirkonpalvelija (1)
 kivimuuri (1)
 kivirako (2)
 kiviraunio (10)
 koetuskiivi (1)
 Kointähti (3)
 koiranpari (2)
 koiruoho (10)
 koitähti (1)
 kokoontuleminen (2)
 Kolmekrouvia : Kolmeenkrouviin (1)
 kolmikerdaisuus (1)
 kolminimisyyss (1)
 korkoraha (6)
 korkorahainen (1)
 korvapuusti (7)
 kostomiekkä (1)
 kostonhimo (1)
 kostopäivä (1)
 kovailma (1)
 kovakorvasuus (4)
 kovakorvaus, kovakorvuus (3)
 kristikunta (45)
 kristinseura (1)
 kristiveli (4)
 kruusinmuru (1)
 kräämärinkansa (1)
 kullanseppä (1)

- kulmakivi (9)
 kulmakunta (1)
 kultalehti (1)
 kuninkaanmies (2)
 kuninkaanvalta (1)
 Kuolemanlaakso (1)
 Kuolemanpelto (1)
 kuoli[n]päivä (1)
 Kuollumeri (1)
 kuormakivi (2)
 kupariastia (1)
 kupariportti (1)
 kurkomesso (1)
 kuukausi (43)
 kuumauuni (1)
 kuutauti (2)
 kvesyrtti (1)
 kyikäärme, kyykäärme (11)
 kylkiluu (1)
 kylmätauti (1)
 kylvökuu (1)
 kylänlapsi (2)
 kylänvaimo : kylänsvaimo (1)
 kymmenenkieli (1)
 kynsilaukka (1)
 kynttelijalka, kyntteläjalka, kynttiljalka (12)
 kyntelmesso (1)
 kynttilänjalka (1)
 kärkaskostaja (1)
 käsiala (31)
 käsialainen (6)
 käsikirja (5)
 käsikirjoitus (4)
 käsiraudat (1)
 käsiteko (1)
 käsivarsi (53)
 käsivirka (2)
 käskysana (5)
 kääri[n]liina (9)
 lainantaja (1)
 lainkirjoittaja (1)
 lainopettaja (1)
 lainoppenut (12)
 laintuoja (1)
 laitossaarna (2)
 lakikirja (1)
 lakipää (4)
 lakiraamattu (2)
 lampainhuone (1)
 lapsenhätä (1)
 lastenemä (1)
 lastenlapsi (1)
 laurberinpuu (1)
 Lauritzenpoika (1)
 lehmäinpaimen (1)
 lehtimaja (6)
 leikkisisar (1)
 leipäkori (1)
 leivänpala (1)
 lepopäivä (11)
 lepopäiväkunta (2)
 leposija (1)
 lettupalkki (1)
 lihaksisikiäminen (1)
 liikamerkki (8)
 liikanimi (5)
 liikaruoho (1)
 liinavaate (8)
 liitonarkku (1)
 liittoveli (1)
 likipuhe (2)
 linkokivi (1)
 lipunkantaja (1)
 lohikäärme, louhikäärme (27)
 lokakuu (1)
 lokasäkki (2)
 lounatlänsi (1)
 lugunteko (1)
 luodenkanto (1)
 luodepohja (1)
 luodinnuora (1)
 luodirihma (2)
 luontokappale (70)
 lustitarha (14)
 luutarha (2)
 lyhteensitoja (1)
 lähetykskirja (40)
 lähetyssana (3)
 lähetöskirja (2)
 lähetössana (2)
 lähikansa (1)
 lähikaupunki (1)
 lähikylä (1)
 lähimaa (1)
 lähimaakunta (5)
 lähinaapuri (1)
 lähipaikka (1)
 länsimaa (1)
 läs[sä]oleminen (1)
 lässäolemus (1)
 maailma (709)
 maailmanpiiri (2)
 maakunta (126)
 maalikivi (1)

maaliskuu (1)	mielinouto (1)
maamies (1)	mielipuoli (2)
maanherra (2)	mielivalta (6)
maanjuoksija (1)	miestappo (5)
maanjäristys (5)	miestappu (1)
maanjäristös (3)	mitannuora (1)
maankartano (4)	mittanuora (3)
maankieli (1)	monihaarausuu, monihaaroisuus (2)
maankulma (4)	monikarvaus (1)
maanpaikka (1)	monikerdasuus (1)
maanpiiri (18)	morsianvirsi (2)
maanraja (1)	muistokirja (1)
maantie (1)	muistomerkki (4)
maanvanhin (13)	munaskuut (18)
maanääri, maansääri (5)	murehkammio (1)
makaushuone (1)	murehpäivä (1)
makiahaju (1)	murhamies (6)
makialeipä (4)	murheenmuisto (1)
mariankakko (1)	myllykivi (4)
marraskuu (1)	myötäkäsi (1)
marrasuhri (5)	myötäkäyminen (19)
matkamies (3)	myötäkäymisyys (1)
medenvaha, medevaha (6)	myötäperäinen (1)
meijulehti (1)	mäkikansa (1)
merenpuoli (2)	mäkikylä (1)
merimies (1)	mätäkuu (4)
merkkeintulkki (1)	määränraja (3)
mesileipä (1)	määräraja (1)
messuraamattu (1)	naarasjalopeura (2)
messusärkki (1)	naaraspeura (1)
metsähonaja (1)	naisjumala (3)
metsähärkä (1)	napakaira (1)
metsäkana (1)	neljäruhtinas (1)
metsäkauris (1)	neljäruhtinas (8)
metsäkirkko (1)	neuvolasko (1)
metsänkorpi (1)	neuvolasku (1)
metsäpuu (1)	neuvonantaja (7)
metsäsika (1)	niinensärmä (1)
metsäsirkka (4)	niskatyyny (2)
metsävohla (1)	noitavaimo (2)
metsävuohi (2)	nokuliaspensas (1)
miehenpuoli (1)	norsanluu, norsunluu, nursanluu (3)
miehenpuolisa (1)	nuhdesaarna (1)
miehentappaja (3)	nuoriviina (1)
mielennoude (29)	nurkkakivi (1)
mielennouteus (1)	näkinkota (1)
mielensuosio (1)	näkyleipä (3)
mielentarkkaus (1)	näkypaikka (2)
mielentarkotus (1)	nälkävuosi (1)
mielikarvas (1)	ohraläjä (1)
mielikarvaus (2)	oikiakäsi (15)
mielinoude (1)	olipuu, oljopuu, oljupuu (12)

- Oljomäki, Öljömäki (7)
 oljotarha (1)
 oljunpuu (2)
 oljunvesa (1)
 olkapää (2)
 omaehto (1)
 omamielivalta (1)
 omatarve (1)
 omatieto (9)
 omatiivisyys (1)
 omatunto (121)
 omenapuu (2)
 opetusissä (5)
 opetuslapsi (384)
 opetuspiika (1)
 opinlisäys (1)
 orjamies (1)
 orjantappura (20)
 orjaudenhuone (1)
 orjavaimo (1)
 orjentappura (15)
 orvoilapsi, orvolapsi (10)
 osanottaminen (6)
 osaveli (4)
 oveinvartija (1)
 ovenpuu (1)
 ovenvartija (8)
 pahaintekijä (1)
 pahaluulo (1)
 pahantekijä (6)
 pahanteko (1)
 pahasuomus (1)
 pahatekijä (1)
 pahateko (117)
 pahatyö (6)
 pahaväli (1)
 pahointekijä (43)
 paikkakunta (1)
 palkanmakso (1)
 palkkahuone (1)
 palkkapiika (1)
 palkkavaimo (5)
 palmupuuh (2)
 palveluskumppani (1)
 palveluspiika (12)
 parampipuoli (1)
 paraspuoli (2)
 parikunta (2)
 partaveitsi (1)
 peittovaate (1)
 pelgonparku (1)
 pellonkäättö (1)
 Pellon-Pekko (1)
 pellonruokko (1)
 peltomies (8)
 penikulma, penikuulema (2)
 pereenhaltija (2)
 pereenisäntä, perheenisäntä (13)
 perijakaja (1)
 perikato (1)
 perikunta (10)
 perisynti (7)
 perävieri (1)
 pesinastia (1)
 pihtipieli (2)
 pilkkasana (2)
 piltteinraiskaja (1)
 pilvenpilari (1)
 pirunluoma (1)
 pitkäisentuli (4)
 pitkämielisyys (10)
 Pohjamaa (1)
 pohjanpuoli (2)
 poikalapsi (2)
 poisheittämys (2)
 poiskarkottaminen (1)
 poiskäyminen (1)
 poiskääntäminen (1)
 poisleikkaaminen (3)
 poisluopumus (1)
 poislähtäminen (1)
 poisottaja (1)
 poisottaminen (1)
 poispaneminen (4)
 poispeseminen (2)
 poisriisuminen (2)
 polteuhri, poltuhri (33)
 poltinrauta (1)
 polviluku (3)
 pouta-aika (2)
 psalmiveisu (4)
 psalttarinleikki (2)
 pukuvaate (2)
 punatauti (1)
 puolipäivä (11)
 puolitie (1)
 puoliyö (1)
 puutarha (1)
 pyhäinpäivä (1)
 pyhäksitekijä (2)
 pyhänsavunastia (2)
 pyhäpäivä (3)
 pyhäsavu (9)
 päiväkunta (3)

- päivänkoittama (1)
 pääkallo (7)
 pääkappale (14)
 pääkaupunki (8)
 pääkirja (3)
 pääkäärme (1)
 päälaki (3)
 päälekantaja, päällekantaja (2)
 päälekantaminen (1)
 päälekkarkkaaminen, päällekkarkkaaminen (5)
 päälekkarkkaus (1)
 päälekkirjoitus, päällekkirjoitus (6)
 päälepaneminen, päällepaneminen (3)
 pääliina (1)
 päällejuokso (1)
 päällekaipaaja (1)
 päällekkatsominen (1)
 päämies (211)
 päänalainen (5)
 päänsuoni (1)
 pääraamattu (1)
 pääruhtinas (37)
 pääruhtinaus (3)
 pääsiäislammas (7)
 pääsumma (2)
 pääsuoni (2)
 pääsyy (1)
 päävirka (2)
 päävirta (1)
 päävoima (1)
 raadimies (1)
 raadinhuone (3)
 raadinmies (1)
 rahanhaltija (7)
 rantakansa (2)
 ratsasmies (6)
 rattainköysi (1)
 rattainpyörä : rattainspyörä (1)
 rauhaliitto (1)
 rauhanpäämies (1)
 rauhantekijä (2)
 rautabultti (2)
 rautalakki (5)
 rautavaate (1)
 riemupäivä (1)
 riikinraati (1)
 riikiraati (1)
 riitaveli (11)
 riitavesi (2)
 rikosuhri (2)
 rintarauta (3)
 rippisana (3)
- ristiinnaulitseminen (1)
 ristipuu (3)
 rosinkrantsi (1)
 rukoshuone, rukoushuone (3)
 rukoskirja, rukouskirja, rukuuskirja (13)
 ruohoketo (1)
 ruohomato (4)
 ruokauhri (28)
 ruttotauti (21)
 saarnamies (1)
 saarnanvirka (1)
 saarnastuoli (1)
 saarnavirka (1)
 sadanpäämies (15)
 Saksamaa (1)
 salasija (2)
 salavuode (11)
 salavuoteus (2)
 samaoleminen (1)
 sanankamppaus (1)
 sanankantaja (2)
 sananlasko (7)
 sananlasku (4)
 sananparsa (2)
 sanansaattaja (5)
 sanansaattamus (1)
 Satakunta (1)
 satamies (1)
 sateineste (1)
 savenvalaja (14)
 savikruusi (3)
 savinenastia (1)
 savunastia (1)
 savunuitsu (2)
 savunuhri (1)
 savu-uhri (2)
 scaf-taulu (1)
 sekaseuraus (2)
 seppämies (1)
 sepänteko (1)
 setrinlauta (1)
 setrinpuu (3)
 seurakunta (377)
 sianliha (1)
 siipimato (1)
 silmikasvo (2)
 silmilointi (2)
 silmämuna (1)
 silmänmuna (1)
 silmänräpähdös (1)
 silmänräpäys (6)
 silmänterä, silmänsterä (4)

- silmäpuoli (1)
 sinimarja (1)
 sisarenpoika (1)
 sisälisko (1)
 sisäljohdatus, sisällejohdatus (2)
 sisälkäyminen, sisällekäyminen (5)
 sisälkämys, sisällekämys (4)
 sisällemeneminen (1)
 sisällemeno (1)
 sisälleottaminen (1)
 sisäl[le]puhaltaminen (1)
 sisällepuhuminen (1)
 sisällevuotaminen (1)
 sisälläpito (1)
 skoulutupa (1)
 snikkarinkaunistos (1)
 sodanhankitos (1)
 sodanpäämies (16)
 sontatunkio (1)
 sota-ase (5)
 sotahevoinen (1)
 sotahuovi (1)
 sotajoukko (2)
 sotajoutsu (1)
 sotakansa (1)
 sotakumppani (1)
 sotakunta (2)
 sotamies (29)
 sotanainen (1)
 sotaveli (2)
 sotaväki (78)
 sotimies (1)
 spitaalimies (1)
 suitsu-uhri (1)
 sukukunta (104)
 sukurutsa, sukurutsi (4)
 suolakuoppa (1)
 Suolanlaakso (1)
 suomenkieli (2)
 suunanne (3)
 suunantaminen (5)
 suunanto (1)
 suurivaikutus (1)
 suvihuone (1)
 suviluuva (1)
 suvitulo (2)
 sydenpolttaja (1)
 sydämenkipu (5)
 synninuhri (1)
 syntienanteeksiantamus (1)
 syntiuhri (2)
 syntymänmaa (1)
 syypää (7)
 syyskuu (2)
 syömähänne (1)
 sänkipelto (1)
 taivaanastuminen (1)
 taivaankaari (1)
 taivaanvaltakunta (1)
 takaa-ajaminen (1)
 takanajaja (1)
 taloinmies (1)
 talonpoika (3)
 talvihuone (1)
 talvikuu (1)
 talvimaa (1)
 tammikuu (2)
 tasajako (1)
 tasanuore (1)
 tautivuode (1)
 tekoinmeno (1)
 tekoinopettaja (1)
 tekoinpyhä (1)
 terveksitekijä (3)
 teurashuone (1)
 teuraspäivä (2)
 teurasuhri (3)
 tienhaara (2)
 tijuntiaitta (1)
 tikapuu (2)
 torusaarna (1)
 toukokuu (1)
 Tuhganpaikka (1)
 tulenleimaus (1)
 tulenliekki (6)
 tulenpaiste (1)
 tulenpalvelus (1)
 tulensoitto (1)
 tulikivi (7)
 tuliliekki (2)
 tulipalo (4)
 tulisoitto (3)
 tullihuone (1)
 tunnostahti (5)
 tunnusmerkki (4)
 tunnustahti (17)
 tuorefikuna (1)
 tuoreviina (1)
 turhajuoksu (1)
 turhakamppaus (1)
 turhanpuhujia (2)
 turhateko (1)
 tuulispää (36)
 tygekäyminen (1)

- tygekäymys (4)
 tygelukeminen (2)
 tygepuhaltaminen (2)
 tygetuleminen (2)
 tykenolemus (2)
 työhärkä (1)
 työjuhta (1)
 työmies (11)
 työntekijä (2)
 työväki (8)
 tähkää (4)
 tähteenruoppu (1)
 tähteintutkija (1)
 täysiteko (1)
 ugneinpyhkiä (1)
 uhriarkko, uhriarkku (7)
 ukonvakka (1)
 ulgoskäyminen, uloskäyminen (4)
 ulgosmeno (1)
 ulgospuhgastus (1)
 ulgosvalitus, ulosvalitus (4)
 ulkokullasuu (14)
 ulkokullatus (1)
 ulkonkullaisuus, ulkonkullasuu (11)
 ulkonkullatus (5)
 ulosantaminen (1)
 ulosjakaminen (2)
 uloskäymys (1)
 uloslähteminen (7)
 ulosmaalaus (1)
 ulostoimittaja (2)
 ulostulkitus (2)
 ulosvalitseminen (3)
 ulosvuodatus (2)
 ulosvuotaminen (2)
 umpipuhe (1)
 unennäkijä (1)
 uniennäkijä (1)
 uskottukalu (2)
 uusijuutas (1)
 uusikuu (7)
 Uusimaa (1)
 uusisanoma (3)
 uusisyntyminen (8)
 uusisyntyminen (1)
 uusisyntymä (1)
 uusitidinki (2)
 uusivirsi (1)
 Vaalinmaa, Valinmaa, Vallinmaa (5)
 vaarinottaja (1)
 vaarinottaminen (1)
 vaarinottamus (1)
- vaatteenpalte (1)
 vaimonenpuoli (1)
 vainomies (5)
 vajehtosvuori (1)
 vakomitta (8)
 vakovarpe (1)
 valapatto (3)
 valaskala (15)
 valheenpuhuja (1)
 valheensaarnaaja (1)
 valheensuu (1)
 valitositku (1)
 valitosveisu (1)
 valmistuspäivä (1)
 valtakunta (538)
 valtamies (31)
 vanhurskahus, vanhurskaus, vanhurskuus (397)
 vapaaehto (1)
 vapaamieli (1)
 vasenkäsi (2)
 vaskijousi (1)
 vaskikäärme (5)
 vaskimalja (3)
 vastaanikäyminen (2)
 vastaanpuhuminen (1)
 vastaanrikkoja (1)
 vastaanrikollinen (1)
 vastaanseisoja (15)
 vastaanseisominen (1)
 vastahako (1)
 vastahakosuu (1)
 vastaluku (1)
 vastatuuli (2)
 vasthakuus (1)
 vastoinkäyminen (70)
 vastoinkäymisyys (1)
 vastoinkäymys (1)
 vastoinseisominen (1)
 vatsanhuoli (1)
 vatsankipu (1)
 vedenaalto (1)
 vedenlöyly (1)
 vedenpaisuma (2)
 vedenpaisuminen (4)
 vedenpaisumus (6)
 vedenvirta (1)
 vee-parku (3)
 vee-parkuma (1)
 velhomies (2)
 veljeinkeskus (1)
 velkakirja (1)

- velkamies (1)
 velkapää (15)
 verenhäpiä (1)
 verenkoira (1)
 verenliitto : veresliitto (1)
 verenpisara (2)
 verenvika (6)
 verenvuotaminen (1)
 veripahka (1)
 Veripelto (1)
 veromyntti (1)
 veronlaskeminen (1)
 veronottaja (13)
 veroraha (4)
 vesiaastia (3)
 vesikoski (4)
 vesilähde (9)
 vesimies (2)
 vesioja (2)
 vesivirta (4)
 vetteinlähde (1)
 vieraspito (15)
 vieroinholhooja (3)
 vihamies (19)
 vihanainen (2)
 vihapäivä (1)
 viharakko (1)
 vihmasade (1)
 viidanlehti (1)
 viinakannu (1)
 viinakelläri (1)
 viinakuoppa (1)
 viinamahala (1)
 viinamarja (14)
 viinanhakeminen (2)
 viinanhakija (1)
 viinanjuomari (3)
 viinanoksa (1)
 viinapuu (36)
 viinapärsy (1)
 viinatarha (54)
 viinatarhamies (14)
 viinatarhanhaltija (2)
 viinatarhanmies (1)
 vikapää (19)
 villankude (1)
 villifiikuna (3)
 villimarja (3)
 villitie (2)
 villivuohi (1)
 vilutauti (1)
 vilupäivä (1)
- vilutauti (12)
 virkamies (4)
 voitonlaulu (1)
 voitonveisu (1)
 vuodenaika (1)
 vuodenasvo (1)
 vuoltukivi (1)
 vuosikausi (6)
 vuosikunta (1)
 vuosikasvo (1)
 vähävoitto (1)
 väkivalta (57)
 välilläkäyminen (2)
 välimies (26)
 välinkäyminen (1)
 värtämies (9)
 värtäveli (1)
 väärinopettaja (1)
 väärinteko (1)
 vääräprofeetta (1)
 yhteinenkalu (1)
 yksikerdaisuus, yksikerdaisuus, yksikertaisuus
 (12)
 yksikertaus (1)
 yksikolminaisuus (1)
 yksimielisyyys (12)
 yksioleminen (1)
 yksisarvillinen (1)
 yksisarvinen (2)
 ylevisuus, ylenvisuus (6)
 ylenjuominen (3)
 ylenjuomus (1)
 ylenkatse (13)
 ylenkatsoja (9)
 ylenkatsominen (8)
 ylenkatsomus (2)
 ylenkatsotus (5)
 ylenkatsous (1)
 ylenmielisyyys (3)
 ylenpalttisuus (16)
 ylensyöminen (3)
 ylensyömys (2)
 ylesastuminen (2)
 ylesherätys (1)
 ylesnousema (2)
 ylesnouseminen (94)
 ylesnousemus (15)
 ylesottamus (1)
 ylespaisuminen (1)
 ylesrakentaminen (1)
 ylestäyttämisen (1)
 ylestäyttämys (1)

ylesvalgaseminen (1)
 ylesvalistos (1)
 ylikäsi (1)
 ylimatekunta (1)
 ylimmäinenenkeli (1)
 ylistöskirja (1)
 ylitsekäyminen (34)
 ylitsekäymys (2)
 ylitsekäymäri (7)
 ylitsekäynyt (1)
 ylitsevoittaja (1)
 yltäkyllyys (1)
 ympärileikkaaminen, ympärisleikkaaminen (5)
 ympärileikkaus, ympärinsleikkaus (43)
 ympäririppuminen (1)
 ympäriseisoja : ympärinsseisoja (1)
 ynnäfanki (1)
 ynnäperilinen (1)
 ynnätekijä (1)
 yn[nä]äänelinen (1)
 yrttitarha (23)
 yrttitarhanhaltija (1)
 yölintu (1)
 yöluku (8)
 yösjä (1)
 äitintappaja : äitinstappaja (1)
 äitipuoli (1)
 äitivainaa (1)
 öljöpuunvesa (1)
 Öljövuori (1)

Adjektiivit

*:llä merkityillä lekseemeillä on
 substantiivista käyttöä

ajastaikainen, ajastaikanen (4)
 alanomainen (2)
 alasastuvainen (1)
 *alaspainettu (1)
 alinomainen (13)
 *avuksihuutavainen : avuksenshuutavainen (3)
 edelveisattapa (53)
 edesaigottu (1)
 *edesjoutunut (3)
 edeskatsoitu (1)
 edeskatsovainen (2)
 edesmennyt (3)
 edespantu (1)
 edesseisova (1)
 edestarittu (1)
 ensinoppivainen (1)

epäjumalainen, epäjumalinen, epäjumaloinen
 (7)
 epäkelvolinen (1)
 epäkelvotoin, *epäkelvoton (19)
 epäluoginen, epäluokinen, epäluokunen (17)
 epätiedoinen (2)
 *epäuskoinen (11)
 erinomainen (20)
 eripurainen (2)
 *eriseurainen, eriseurainen (11)
 eriseurallinen (1)
 eriseuraton (1)
 *harmaapää (2)
 heikkomieli (1)
 *heikkomielinen (6)
 heikkouskoinen (4)
 hyvähajulinen (1)
 hyvähajulinen (2)
 hyvänsuoma (1)
 *hyvästisiunattu (27)
 häijytäväinen (1)
 ijankaikkinen (754)
 itsevalittu (2)
 itsevallainen (1)
 jokapäiväinen, jokapäiväinen (25)
 jokapäiväinen (1)
 jonkakaltainen (1)
 jonkamuotoinen (1)
 jonkumuotoinen (2)
 julkisyntynäinen (1)
 jumalanpalkkäävä (1)
 jäljestanottavainen (1)
 *jälkeentulevainen (7)
 *jälkiinjäänyt (2)
 jälkiinnoutava (1)
 *jälkiintuleva (1)
 *jälkiintulevainen (8)
 *jällensjätetty (3)
 *jällensjänyt (1)
 jällenskäypä (1)
 jällenspugetettu (1)
 jällenssyntynäinen (1)
 jällenssyntyväinen (1)
 kaikenrakkain (1)
 kaikenylimäinen (1)
 kaikkeinjaloin (1)
 kaikkeinalliiman (1)
 kaikkeinkorkein (3)
 kaikkeinorkkia (1)
 kaikkeinpyhin (1)
 kaikkeinväkevin (1)
 kaikkivahvin (1)

- *kaikkivaltias (290)
 kaksikerdainen, kaksikertainen (5)
 kaksimielinen (1)
 kaksiteräinen (6)
 kaksitoistakymeneinen (1)
 kaksivuotinen (1)
 keskensyntynyt (1)
 kiinipitävä (1)
 kirjantaitamaton (1)
 kolmekymenkerdainen (1)
 kolmeniminen (1)
 kolmenkymenkerdainen (2)
 kolmikerdainen (1)
 kolminiminen (4)
 koriamielinen (1)
 *kostonahne (1)
 kostoopyytäväinen (1)
 kotakunnainen, kotakuntainen (2)
 kovakorvainen (14)
 kovasydämellinen (1)
 *kristinuskolinen (3)
 kuinkakaltainen (5)
 kuuntaudillinen (1)
 kuusikymenkerdainen (3)
 kuutaudilinen (1)
 kymmenenkielinen (1)
 kymmenkielinen (2)
 käsipuoli (1)
 lihaksitullut (1)
 lumivalkia (2)
 luodenkannettu (2)
 läpitsekuultava (1)
 läpitsepaistava (1)
 läpitsepistetty (1)
 *lässäseisova (2)
 lässäseisovainen (2)
 maailmainen (42)
 maailmalinen (19)
 minkäkaltainen (17)
 minkämuodoinen, minkämuotoinen (9)
 monenkaltainen (2)
 monenkudottu (1)
 monihaarainen (2)
 monikerdainen (7)
 myötäkielinen (2)
 nelijalkainen (3)
 neljäkulmainen (1)
 nursanluinen (1)
 *ohitsekäypä (2)
 *ohitsekäyväinen (3)
 omatuntoinen (1)
 omavaltainen (1)
 orjentappurainen, orjentappuroinen (3)
 pahaellinen (9)
 pahanelkinen (3)
 pahantavainen (1)
 pahastikirottu (1)
 pahatekoinen (1)
 paljopuhuvainen (1)
 pirultariivattu (1)
 pitkämielinen (3)
 *poisajettu (6)
 *poisheitetty (1)
 *poishyljätty (2)
 poishyljättäpä (1)
 poiskielty (1)
 poiskuivettu (1)
 poiskääty (1)
 *poislangennut (1)
 *poislangettu (1)
 *poislankeevainen (3)
 *poissyösty (1)
 poisvetäväinen (1)
 puolikuollut (3)
 pyhäinpyhä, pyhädenpyhä (6)
 päällehuutavainen (1)
 päällelekkavaainen (1)
 raajarikko (3)
 raskasmielinen (1)
 riihtätappava (1)
 rikkilyöty (1)
 ristiinnaulettu, *ristiinnaulittu (14)
 rosinkarvainen (1)
 sadankerdainen (2)
 salavuoteinen, salavuotonen (8)
 samaolevainen (1)
 satakerdainen, satakertainen (4)
 seitsemänkertainen (1)
 sekaseurainen (1)
 selväkielevä (1)
 semmuodoinen, semmuotoinen, semmuoto-
 nen, senmuotoinen, senmuotonen (61)
 senkaltainen, senkaltanen (336)
 silmäpuoli (1)
 *sisäläsuvainen (5)
 sisällemeneväinen (3)
 sisällevikkely (1)
 suurivaltias (1)
 tekoinpyhä (5)
 tulikiveinen, tulikivinen (3)
 tygekäymätön (1)
 tygetulevainen (2)
 tykenoleva, tykönoleva (2)
 työtätekevä (1)

- työtätekeväinen (1)
 tämänpäiväinen (1)
 ulgosluvattu, ulosluvattu (4)
 ulgosojettu, ulosojettu (6)
 ulgosvalittu, ulosvalittu (65)
 ulkokullaton (1)
 *ulkokullattu (31)
 ulkonkullainen (1)
 ulkonkullatoin (1)
 *ulkonkullattu (10)
 uloshakattu (2)
 ulosheitettävä (1)
 uloslevitetty (2)
 ulospiukutettu (1)
 ulossanomaton (1)
 ulossyösty (3)
 ulosvenytetty (2)
 *unennäkeväinen (2)
 *valapattoinen (3)
 *vanhurskas (238)
 vapaamielinen (1)
 *vastaanseisova (1)
 vastaanseisovainen (2)
 vastahakoinen, *vasthakoinen (16)
 *vastoinoleva (5)
 *vastoinolevainen (5)
 vastoinseisova (1)
 *verenahne (4)
 *verenkarvainen (4)
 veronalainen (1)
 vesitautinen (1)
 vuosikunnainen (1)
 vähälukuinen (1)
 vähäuskoinen (2)
 väkivallainen, väkivaltainen (6)
 yhdenkaltainen, yhdenkaltanen (21)
 yhdenmuotoinen (1)
 yhtäpitäväinen (1)
 *yksi-ijankaikkainen (2)
 yksikaltanen (1)
 *yksikerdainen, yksikertainen (19)
 yksikolminainen (2)
 yksimielelinen (1)
 yksimielinen (12)
 yksivirkainen (1)
 yksiöinen (1)
 ylenahkera (1)
 ylenankara (3)
 *ylenannettu (13)
 ylenharva (1)
 ylenihmeellinen (1)
 ylenjalo (1)
 *ylenkatsottapa (2)
 ylenkatsottu (14)
 *ylenkatsovainen (1)
 ylenkelvoton (1)
 ylenkorkia (1)
 ylenkuiva (1)
 ylenköyhä (1)
 ylenpaha (1)
 ylenpalava (1)
 ylenpalttinen (46)
 ylenraskas (1)
 ylenrikas (1)
 ylensuuri (3)
 ylentyöläs (1)
 ylenvalmistettu (1)
 ylenviisas (2)
 ylenvisu (5)
 ylenväkevä (5)
 ylesastuvainen (1)
 ylesetsitty (1)
 yleskorgotettu (1)
 ylesnostettu (1)
 ylesnousnut (2)
 ylespaisunut (2)
 ylessyttyvä (1)
 ylessyöväinen (1)
 ylestäytetty (1)
 ylesvedetty (1)
 ylihopiattu (1)
 *ylitsejätetty (2)
 *ylitsejäänyt (15)
 *ylitsejäävä (2)
 *ylitsekäypä, ylitsekäyvä (4)
 ylitsekäypäinen (1)
 ylitsevoittamaton (1)
 ylitsevuotava (3)
 ympärileikattu (2)
 *ympärileikkaamaton, ympärileikkaamaton
 (4)
 ynnäkärsiväinen (1)
 ynnäpuhuvainen (1)
 äkkivihainen (1)
 äskenkristitty (1)
 äskensyntynyt (1)
- ### Pronominit
- eiken (11)
 eikenkä (1)
 eikenkään (190)
 eimitään (3)

eimitäkään (1)
 etteikenkään (6)
 itsehe : itseheillens, itseheisänsä, itseheitäns
 (12)
 itsehän : itsehänen, itsehänens, itsehänesäns
 (10)
 itsekuki, itsekukin (47)
 itsesinä : itsesinuas, itsesinus (7)
 itsete : itseteisänne, itseteitän (2)
 jokahenki (1)
 jokamies (2)
 kenikänäns : kelleikänäns, kenenikänäns (2)
 kukaikänäns, kunkaikäns, kussaikäns
 (21)
 mitäikänsä (1)
 mitäikänsäns (14)
 mitäikutakin (2)

Verbit

ala-antaa (9)
 alaheittää, alansheittää (8)
 alakäydä (3)
 alalaskea (1)
 alalyödä : alansalyödä (1)
 alamennä (1)
 alapainaa (1)
 alapaiskata : alanipaiskata (1)
 alasaada : alanssaada (1)
 alasantaa (1)
 alasastua (73)
 alashakia (1)
 alasheittää (1)
 alaskaatua (1)
 alaskallistaa (1)
 alaskatsella (1)
 alaskatsoa (5)
 alaskukistaa (16)
 alaskukistua (2)
 alaskumartaa (4)
 alaskäydä (2)
 alaslangeta (5)
 alaslaska, alaslaskia (13)
 alaslumota (1)
 alasllyödä (9)
 alaslähettää (2)
 alaslähteä (2)
 alasmaata (1)
 alasmennä (29)
 alasnotkistaa (2)
 alasottaa (1)

alaspainaa (44)
 alaspaiskata (13)
 alaspolkea (12)
 alaspudota (1)
 alaspudottaa (2)
 alasreväistä (1)
 alassotkea (2)
 alassulloa (5)
 alassyätä (3)
 alassyöksää (1)
 alassyöstä (5)
 alassarkea (3)
 alastallata (6)
 alastemmata (1)
 alastiriisua (4)
 alastulla (35)
 alasvajota (1)
 alasviedä (1)
 alasvuodattaa (1)
 alasvuotaa (4)
 alatulla (1)
 alinomata (1)
 allamaata (4)
 alttiiksiantaa (1)
 anteeksianoa (2)
 anteeksiantaa (155)
 anteeksisaada (4)
 avuksihuutaa : avuksem-, avuksen-, avukseni-,
 avuksenne-, avuksens-, avukseshuutaa (101)
 edel[le]panna (1)
 edelläjuosta (2)
 edelläkuvata (1)
 edelkäydä, edelläkäydä, edellänkäydä, edel-
 länskäydä, edellänskäydä (15)
 edel[lä]mennä, edellänmennä (2)
 edelläsamota (1)
 edelläsanoa (1)
 edellätulla (1)
 edel[lä]veisata (1)
 edesajaa (1)
 edesastua (21)
 edeshardauttaa (2)
 edesjohdattaa (1)
 edesjoutua (7)
 edesjuosta (1)
 edeskantaa (8)
 edeskatsoa, edenskatsoa (13)
 edeskirjoittaa (5)
 edeskutsua (2)
 edeskäydä (93)
 edesmadella (1)
 edesmennä (8)

- edesmäärätä (1)
 edesottaa (1)
 edespaistaa (1)
 edespanna (10)
 edespitää (9)
 edespuhjeta (1)
 edespuhua (1)
 edessaattaa (3)
 edessanoa (1)
 edesseisoo (17)
 edessäpitää, edessäpitää (2)
 edessäätää (4)
 edestietää (1)
 edestoimittaa (2)
 edestulla (11)
 edestuada (73)
 edestuoottaa (18)
 edestämurehtia (2)
 edestvastata, edestävastata (2)
 edesvetää (18)
 edesviedä (5)
 edesvuotaa (1)
 elooleikata (1)
 epätietää (1)
 eteenottaa : eteensottaa, eteesottaa (5)
 eteenpanna : eteenspanna, etehenpanna (2)
 eteensyöstä (1)
 haltuunantaa (1)
 heikkomielistyä (1)
 huoneeseenottaa, huoneeseensottaa (5)
 huoriotehdä, huoriitehdä (13)
 huorintehdä (5)
 huoruut[ta]tehdä (1)
 hyvästikäydä (3)
 hyvästilausua (4)
 hyvästimainita (1)
 hyvästimenestyä (1)
 hyvästipuhua (1)
 hyvästisiunata (49)
 hyvästitehdä (10)
 hyväätehdä (4)
 hädillätehdä : hädillänstehdä (1)
 jälkiinjäädä (3)
 jälkiinnoutaa (1)
 jälkiinseisoo (1)
 jällensanoa (1)
 jällensantaa (10)
 jällenshakea, jällenshakia (2)
 jällensistuttaa (2)
 jällensjohdattaa (1)
 jällensjäädä (3)
 jällenskoittaa (1)
 jällenskokoontua (1)
 jällenskoota (1)
 jällenskäntää (2)
 jällenslangeta (1)
 jällenslunastaa (2)
 jällenslähettää (3)
 jällenslöytää (2)
 jällensmaksaa (1)
 jällensmennä (1)
 jällensmyydä (1)
 jällensnousta (1)
 jällensnähdä (1)
 jällensottaa (2)
 jällenspalata (13)
 jällensraidistua (1)
 jällensrakentaa (3)
 jällensraketa (2)
 jällenssaada, jällensäsaada (19)
 jällenssaattaa (2)
 jällenssanoa (1)
 jällenssillenpanna (1)
 jällenssynnyttää (6)
 jällenssyntyä (6)
 jällenstehdä (1)
 jällenstulla (20)
 jällenstuoda (10)
 jällenstuottaa (1)
 jällensvetää (2)
 jällensviedä (1)
 jällensvirgottaa (2)
 jällensvirota (7)
 jällensvoittaa (1)
 jällensvuotaa (1)
 jällensylesnousta (2)
 jällensylesojentaa (1)
 kanssaottaa : kanssansottaa (1)
 kaulanleikata (2)
 kauppaatehdä (1)
 kiini-istuttaa (1)
 kiinimuurata (1)
 kiiniottaa (64)
 kiinipanna (1)
 kiinipitää (4)
 kiinipysyä (2)
 kiinirippua (21)
 kiinisaada (4)
 kiinisalvata (1)
 kiinisittoa (8)
 kiinisulkea, kiinnisulkea (5)
 kiinitarttua (5)
 kiinitukita (4)
 kiinitukkia, kiinnitukkia (4)

- kiinnijuurittaa (1)
 kiinnijuurtua (1)
 kiitoksensanoa (1)
 kiitoksensaisata (1)
 kiitostuhrata (1)
 kiitostveisata (18)
 kiitosveisata (5)
 kivelheittää (1)
 kivilsurmata (1)
 kohdallapitää : kohdallanspitää (1)
 kokoonhakea (1)
 kokoonhapanoita (1)
 kokoonjuosta (2)
 kokoonkutsua (11)
 kokoonlietsoa (1)
 kokoonliittää (1)
 kokoonpanna (6)
 kokoonpaimia (1)
 kokoonsitoa (5)
 kokoonsulaa (2)
 kokoonsulkea (2)
 kokoonsysäitä (1)
 kokoontulla (16)
 kokoonvetää (1)
 koosapitää (1)
 koos[sa]riippua (2)
 korvapuustella (1)
 käsikäydä (1)
 käskynantaa (1)
 laiminlyödä (1)
 liikaatehdä (1)
 luguntehdä (1)
 lukuupitää (5)
 lähesjoutua (1)
 läheskäydä (2)
 lähestulla (13)
 läpitseampua (2)
 läpitsekarata (1)
 läpitsekatsoa (1)
 läpitsekäydä (4)
 läpitsematkustaa (1)
 läpitsemennä (1)
 läpitsenkaivaa (2)
 läpitsepistää (5)
 läpitsesyöstä (1)
 läpitsesarkea (3)
 läpitsetulla (1)
 läpitsevaeltaa (4)
 läpitseviedä (1)
 lässäolla (2)
 lässäiseisoa (4)
 maahanhakata (2)
 maahanistua (1)
 maahankukistaa (2)
 maahanlangeta (18)
 maahanlaskea (6)
 maahanlyödä (9)
 maahanpaiskata (4)
 maahanpoljeskella (1)
 maahanpolkea (1)
 maahanrikkoa (2)
 maahansysäitä (1)
 maahansyöstä (1)
 maahansärkeä (3)
 matkaansaattaa (1)
 miehentappaa (1)
 myötenlaskea (1)
 myötäkäydä (1)
 neuvoolaskea (5)
 neuvoopitää (4)
 ohitsekäydä, ohitsenkäydä (12)
 ohitsemennä (1)
 pahaatehdä (2)
 perätikadota (2)
 perättinmennä (1)
 pirultariivata (1)
 poikkihakata (1)
 poikkileikata (1)
 poisahdistaa (1)
 poisajaa (46)
 poisantaa (1)
 poisduomita (2)
 poiseksyä (2)
 poiserata (1)
 poiserittää (4)
 poiseritä (3)
 poiseroittaa (4)
 poisestä (3)
 poishajota (1)
 poishajottaa (3)
 poishakata (16)
 poishakea, poishakia (2)
 poishaljeta (1)
 poisheittää (69)
 poishorjua (1)
 poishukkaa (3)
 poishukuttaa (2)
 poishyljätä, poishylätä (33)
 poishylkiä (1)
 poishyläitä (1)
 poishävittää (4)
 poishävitä (1)
 poisjuurittaa (8)
 poisjättää (6)

- poisjäädä (1)
 poiskadota (15)
 poiskadottaa (8)
 poiskalvoa (1)
 poiskantaa (2)
 poiskarata (3)
 poiskarkottaa (11)
 poiskarsia (3)
 poiskatkaista (1)
 poiskatsoa (1)
 poiskeritä (1)
 poiskiehua (1)
 poiskieltää (16)
 poiskuivaa (17)
 poiskuivata (6)
 poiskuiveta (3)
 poiskuivettua (9)
 poiskulua (1)
 poiskuluttaa (4)
 poiskuolla (13)
 poiskutsua (4)
 poiskuuluttaa (1)
 poiskätkeä (5)
 poiskäydä (5)
 poiskääntyä (4)
 poiskääntää (51)
 poiskäätä (6)
 poislakata (6)
 poislangeta (29)
 poislaskea (8)
 poisleikata (8)
 poislentää (5)
 poisluopua (3)
 poislykätä (3)
 poislymytä (2)
 poislähdettää, poislähettää (5)
 poislähteä (20)
 poismennä (112)
 poismyydä (3)
 poismädätä (2)
 poisnakata (3)
 poisnukkua (6)
 poisnylkeä (1)
 poisoljeta (1)
 poisolla (12)
 poisottaa (181)
 poispaeta (17)
 poispalaa (1)
 poispanna (33)
 poispeittää (4)
 poispestä (8)
 poispitää (2)
- poispoimea (3)
 poispuodota (4)
 poispuhaltaa (2)
 poispuhdistaa (3)
 poispurra (1)
 poispuskea (1)
 poispyhkeä, poispyhkiä (39)
 pois päästä (5)
 poisrauetta (2)
 poisrepiä (5)
 poisrepäistä, poisreväistä (7)
 poisriisua (4)
 poisriikkoa (1)
 poisryövätä (2)
 poissaattaa (1)
 poissiirtää (7)
 poissivaltaa (10)
 poissortaa (1)
 poissovitaa (1)
 poissulaa (1)
 poissulkea (1)
 poissysätä (15)
 poissyödä (1)
 poissyöksää (2)
 poissyöstä (8)
 poissärkeä (3)
 poissärpää (1)
 poistaittaa (1)
 poistemmaita (1)
 poistemmata (25)
 poistorjua (2)
 poistulla (12)
 poisvarista (4)
 poisverhota (1)
 poisvetää (11)
 poisviedä (61)
 poisvieraantea (1)
 poisvierittää (2)
 poisvietellä (1)
 poisvilpistää (2)
 poisviskata (2)
 poisviskoita (1)
 poisvuotaa (3)
 poisvähentää (1)
 poisvältyä (1)
 poisvälttää (22)
 polvillenslangeta (1)
 pyhiitehdä (1)
 pyhääpitää (1)
 päälekarata, päällekarata (4)
 päälekatsoa (1)
 päälekolkkuttaa (1)

- päällekyäydä, päälennyäydä (4)
 päälleottaa : päälennyottaa (1)
 päällepanna (3)
 päällepuettaa : päälennypuettaa (1)
 päällepukea : päälennypukea, päälennypukea (9)
 päätulla (1)
 päältäkatsoa (1)
 päältäkuulla (3)
 riittättää (3)
 rikkihakata (4)
 rikkileikata (1)
 rikkilyödä (5)
 rikkimurentaa (2)
 rikkimureta (1)
 rikkimusertaa (1)
 rikkipaiskata (1)
 rikkipolkea (4)
 rikkipureskella (1)
 rikkirepiä (3)
 rikkireväistä (7)
 rikkisarkea (5)
 rikkivarstoa (1)
 ristiinnauleta, ristiinnaulita (90)
 sanaaattaa (2)
 sanansaattaa (1)
 sanomansaattaa (1)
 sisälästua (2)
 sisäläasua, sisällyäasua (3)
 sisäläkyäydä, sisällykyäydä, sisällykyäydä, sisälly-
 kyäydä (68)
 sisällymennyä, sisällymennyä : sisällymennyä,
 sisällymennyä (100)
 sisällytulla, sisällytulla, sisällyntulla, sisällytulla
 (56)
 sisällykatsoa (1)
 sisällykiivetä (1)
 sisällykirjoittaa (3)
 sisällykurkistaa, sisällykurkistaa (2)
 sisällykylpeä (1)
 sisällylangeta, sisällylangeta (5)
 sisällylaskea, sisällylaskea (2)
 sisällylejuosta (1)
 sisällylekarata (1)
 sisällylekutsua (2)
 sisällylepanna (3)
 sisällylepuhaltaa, sisällypuhaltaa (3)
 sisällylesaada (1)
 sisällylesärpää : sisällylennyäsrpää (1)
 sisällyletunkea (1)
 sisällyletuoda, sisällytuoda (10)
 sisällylevetää, sisällyvetää (5)
 sisällyleviedä, sisällyviedä (11)
 sisällylevuodattaa, sisällyvuodattaa (18)
 sisällymuurata (1)
 sisällylottaa (1)
 sisällypanna (4)
 sisällyskenkätä (1)
 sisällysytyttää (1)
 sisällyvaeltaa (1)
 sisällyläpitää (1)
 sotaapäitää (1)
 suuta-antaa (13)
 syllennyottaa, syllennyottaa (2)
 synnyitehdä, synnyitehdä, synnyitehdä (58)
 takaa-ajaa (12)
 takaasaada (3)
 takanajaa (1)
 takaperinajaa (1)
 takaperinkarata (1)
 takaperinvetää (1)
 talveepitää (1)
 toisinkäntää (3)
 turhaanläusua (1)
 turhaanmainita (1)
 tygeheittä (1)
 tygekutsua : tygenskutsua (1)
 tygelangeta (4)
 tygelaskea : tygeslaskea (1)
 tygelukea (9)
 tygeläheittä (1)
 tygemataa (1)
 tygemennyä (1)
 tygeottaa : tygenottaa, tygensottaa (5)
 tygepanna (1)
 tygetulla (1)
 tygetuoda (1)
 tyhjäsyttehädä (1)
 tykenolla, tykenäolla, tykenäsolla (8)
 tykenäseisoa (1)
 työtätehdä (46)
 tähdellepanna, tähdellepanna (5)
 tähdelläpitää, tähdelläpitää, tähdelläpitää (5)
 täydentehdä (1)
 ulgosajaa, ulosajaa (62)
 ulgosantaa, ulosantaa (34)
 ulgosastua (1)
 ulgoshajottaa, uloshajottaa (6)
 ulgoshakata, uloshakata (5)
 ulgosheittä, ulosheittä (20)
 ulgosjakaa, ulosjakaa (15)
 ulgosjohdattaa, ulosjohdattaa (2)
 ulgoskaataa, uloskaataa (6)
 ulgoskokottaa (1)
 ulgoskäydä, uloskäydä (109)

- ulgolaskea, uloslaskea (11)
 ulgoslevittää, uloslevittää (33)
 ulgosloputtaa (1)
 ulgoslähettää, uloslähdettää, uloslähettaa (30)
 ulgoslähteä, uloslähteä (106)
 ulgosmennä, ulosmennä (104)
 ulgojentaa, ulosjentaa (30)
 ulgospakahtaa, ulospakahtaa (4)
 ulgospoimea (1)
 ulgospuhdistaa, ulospuhdistaa (3)
 ulgospyhkiä, ulospyhkiä (8)
 ulgosröyhätä (1)
 ulgossammuttaa, ulossammuttaa (4)
 ulgossanoa, ulossanoa (4)
 ulgossysätä, ulossysätä (5)
 ulgostemmata, ulostemmata (6)
 ulgostoimittaa, ulostoimittaa (51)
 ulgostulla, ulostulla (18)
 ulgosvalita, ulosvalita (84)
 ulgosvaristaa, ulosvaristaa (2)
 ulgosvetää, ulosvetää (15)
 ulgosviedä, ulosviedä (73)
 ulgosvuodattaa, ulosvuodattaa (87)
 ulgosvuotaa, ulosvuotaa (17)
 ulkonseisoa (1)
 ulosajatella (1)
 ulosauttaa (2)
 uloselää (1)
 uloserittää (1)
 uloseroittaa (2)
 uloshakea, uloshakia (3)
 uloshuokua (1)
 uloshuutaa (4)
 uloshävittää (1)
 ulosimeä (3)
 ulositkeä (1)
 ulosjuoda (1)
 ulosjuosta (1)
 ulosjuurittaa (21)
 ulosjäää (1)
 uloskaatua (1)
 uloskaivaa (2)
 uloskajahtaa (1)
 uloskakaista (1)
 uloskantaa (3)
 uloskarata (1)
 uloskasvattaa (1)
 uloskatsoa (4)
 uloskirjoittaa (1)
 uloskorjata (1)
 uloskukoistaa (1)
 uloskuohua (1)
 uloskuohuttaa (1)
 uloskutsua (3)
 uloskuuluttaa (3)
 uloslukea (1)
 ulosluoda (2)
 ulosluvata (7)
 ulosmaalata (14)
 ulosmitata (1)
 ulosnakata (1)
 ulosojeta (2)
 ulosoksentaa (5)
 ulosottaa (6)
 ulospanna (3)
 ulospergata (1)
 ulospräntätä (1)
 ulospudota (2)
 ulospugistua (1)
 ulospuhaltaa (1)
 ulospuhjeta (6)
 ulospuhkata (1)
 ulospuhua (8)
 ulospusertaa (1)
 ulosputkahtaa (1)
 ulosputkata (2)
 ulospuuskata (2)
 ulospäästä (5)
 ulosryypätä (2)
 ulossaarnata (1)
 ulossalvata (1)
 ulossiirtää (1)
 ulossulkea (1)
 ulossyöksää (1)
 ulossyöstä (6)
 ulostarita (1)
 ulostehdä (1)
 ulostomuta (1)
 ulostulkita (10)
 ulostuoda (2)
 ulostutkia (6)
 ulostutkistella (1)
 ulostyydätä (1)
 ulosuhrata (1)
 ulosuida (1)
 ulosvaahduta (1)
 ulosvaatia (1)
 ulosvaeltaa (2)
 ulosvagita (1)
 ulosvenyttää (13)
 ulosviisata (1)
 umpeenpanna (1)
 untanähdä (3)
 vaariaottaa, vaariottaa (14)

- vaariapitää (1)
 vaarinottaa (33)
 vaitolla (2)
 vanhurskata (6)
 vanhurskauttaa (44)
 vastaankarata (1)
 vastaankirota (1)
 vastaankäydä, vastahankäydä : vastahans-
 käydä (4)
 vastaannapista (1)
 vastaanottaa (33)
 vastaanpanna (1)
 vastaanpuhua (5)
 vastaanpyrkii (1)
 vastaanrikkoa (6)
 vastaanruveta (29)
 vastaansanoa (2)
 vastaanseisoa (49)
 vastaansotia (1)
 vastoinkäydä (1)
 vastoinolla (1)
 vastoinseisoa (1)
 väärintehdä (1)
 vääryyt[tä]tehdä (1)
 yhteenantaa (2)
 yhteenastua (1)
 yhteenhakea (1)
 yhteenkoota (1)
 yhteenkutsua (4)
 yhteenlyödä (2)
 yhteensaattaa (1)
 yhteensekoittaa (1)
 yhteensovittaa (2)
 yhteenulla (6)
 yhteenvanhoa (2)
 yhteenveisata (1)
 yhteenviedä (2)
 yhtäpitää (4)
 ylempänseisoa (2)
 ylenantaa (210)
 ylenkatsoa, ylenkatsua (137)
 ylesajatella (1)
 ylesammottaa (1)
 ylesantaa (10)
 ylesastua (81)
 ylesauttaa (4)
 ylesavata (11)
 ylesetsiä (3)
 yleshakea (2)
 yleshehuttaa (1)
 ylesheräitä (7)
 ylesherättää (79)
 ylesherätä (20)
 ylesheräyttää (33)
 ylesheräytä (1)
 yleshirttää (2)
 yleshuuttaa (1)
 yleshärsyttää (2)
 ylesistua (1)
 ylesjuosta (1)
 ylesjuurettaa, ylesjuurittaa (18)
 yleskaivaa (1)
 yleskantaa (4)
 yleskarata (21)
 yleskasvaa (15)
 yleskasvattaa (22)
 yleskatkoita (2)
 yleskatsahtaa, yleskatsattaa (2)
 yleskatsoa (5)
 yleskiihoittaa (10)
 yleskirjoittaa (3)
 yleskohdentaa, yleskohentaa (7)
 yleskoittaa (13)
 yleskoota (1)
 yleskorgottaa (68)
 yleskorjata (5)
 yleskukistaa (1)
 yleskuohua (1)
 yleskäydä (14)
 yleskääntää (1)
 yleslainoita (1)
 ylesleikata (9)
 ylesliikkua (1)
 ylesluetella (2)
 yleslukea, yleslukia (21)
 yleslyödä (1)
 yleslähteä (1)
 yleslöytää (3)
 ylesmennä (37)
 ylesmerkitä (1)
 ylesniellä (28)
 ylesniittää (3)
 ylesnostaa (91)
 ylesnousta (307)
 ylesojentaa, ylösojentaa (28)
 ylesojeta (7)
 ylesottaa (34)
 ylespaiskata (1)
 ylespaisua (7)
 ylespaisuttaa (9)
 ylespalaa (4)
 ylespidellä (1)
 ylespitää, ylöspitää (22)
 ylespolttaa (22)

- ylespuhjeta (2)
 ylespäästä (1)
 ylespäästää (5)
 ylesrakentaa (28)
 ylesraketa (23)
 ylesrepiä (4)
 ylesreväistä (3)
 ylesripustaa (1)
 ylesruokkia (3)
 ylesryövätä (1)
 ylessaattaa (2)
 ylessyttyä (4)
 ylessytyttää (28)
 ylessyödä (75)
 ylestemmata (10)
 ylestoimittaa (2)
 ylestukea (2)
 ylestulla (22)
 ylestäyttää (26)
 ylesvaeltaa (2)
 ylesvalaista, ylesvalasta, ylesvalgaista, ylesval-
 gasta, ylesvalkaista (38)
 ylesvalastaa, ylesvalgastaa (2)
 ylesvalgastua (1)
 ylesvalgistaa, ylesvalistaa (21)
 ylesvesoa (1)
 ylesvetää (6)
 ylesviedä (4)
 ylesvirgottaa, ylesvirvottaa (4)
 ylesvirittää (1)
 ylesvirkkua (1)
 ylesvirota (1)
 ylikullata (1)
 ylitsejäää (13)
 ylitsekarata (2)
 ylitsekarkottaa (1)
 ylitsekatsoa (4)
 ylitsekuohua (2)
 ylitsekäydä (42)
 ylitselangeta (1)
 ylitsemennä (3)
 ylitseenlyödä (1)
 ylitsevennoittaa, ylitsevoittaa (78)
 ylitsepeittää (1)
 ylitsepugettaa (2)
 ylitsepuhua (1)
 ylitsetodistaa (2)
 ylitsetulla (1)
 ylitsevarjota (1)
 ylitsevarjottaa (3)
 ylitsevetää (3)
 ylitseviedä (1)
 ylitsevuodattaa (1)
 ylitsevuotaa (2)
 yllepuettaa (1)
 yllepukea : yllennepukea (1)
 yltäharjoittaa (1)
 yltäkullata (1)
 yltäpeittää (1)
 ympäriaidata : ympäriinsaidata (1)
 ympäriajaa : ympäriinsajaa (2)
 ympärihinsyletä : ympärihinsyletä (1)
 ympärijuosta : ympäriinsjuosta (1)
 ympärikantaa (1)
 ympärikatsahtaa : ympäriinskatsahtaa (2)
 ympärikatsoa : ympäriinskatsoa (2)
 ympärikerittää : ympäriinskerittää (1)
 ympärikiertää, ympärinkiertää (4)
 ympärikäydä, ympäriinskäydä, ympäriiskäydä
 (13)
 ympärikiääntää, ympäriinskiääntää (4)
 ympärikiääriä (4)
 ympärikiäää (2)
 ympäriilaskea (1)
 ympäriileikata, ympäriinsleikata (23)
 ympäriileikkauttaa : ympäriinsleikkauttaa (4)
 ympärilemmahtaa (1)
 ympäriellenlaskea (1)
 ympärimennä : ympäriinsmennä (1)
 ympäripanna : ympäriinspanna (1)
 ympäripiirittää, ympäriinspiirittää (22)
 ympäripiirtää (2)
 ympäripujettaa (1)
 ympäripurehtia (1)
 ympäripyörittää, ympäriinspyörittää (2)
 ympärisalvata (1)
 ympärisattua : ympäriinsattua (1)
 ympäriseisoa : ympäriinsseisoa (1)
 ympärisitoa (1)
 ympäriiskantsata : ympäriinskantsata (2)
 ympärisulkea (1)
 ympärisyletä, ympäriinsyletä (2)
 ympärisyödä : ympäriinsyödä (1)
 ympäritaluttaa : ympäriinstaluttaa (1)
 ympäriivaeltaa, ympäriinsvaeltaa (8)
 ympäriivalaa (1)
 ympäriivalgaista (2)
 ympäriivalgistaa : ympäriinsvalgistaa (1)
 ympäriivarjota (2)
 ympäriiviedä, ympäriinsviedä (5)
 ympäriivietellä (2)
 ympäriiviipoitella : ympäriinsviipoitella (1)
 ympäriiviipoitaa : ympäriinsviipoitaa (1)
 ympäriivyöttää, ympäriinsvyöttää (6)

ynnäkumartaa (1)
 ynnäkunnioittaa (1)
 ynnäkärsiä (2)
 ynnäriemuita (1)
 ynnäseisoa (1)
 ynnäsuostua (1)
 ynnävaikuttaa (1)

Adverbit

alanomati (2)
 alaspäin (4)
 alinomaa (1)
 alinomaisest (1)
 alinomati (1)
 avoipäin (2)
 edeskuhunka, edeskuhunkas (4)
 edeskuinka (4)
 edesmillämuotoo (1)
 edesmitä (1)
 edespäin (36)
 edespäiten (9)
 edestakaisin (1)
 ei-ikänäns (3)
 eikoskaan (3)
 eikuitenka (1)
 eisemmenkään (1)
 eisuinka (3)
 eisuinkaan (19)
 ennenkuin (64)
 erinomaisest, erinomaisesta, erinomasesta (36)
 erinomat in (1)
 eskuinka (1)
 ijankaiken (1)
 ijankaikissa (1)
 ijankaikkisest, ijankaikkisesta (364)
 ikäpäivinän (1)
 ikääsniin (1)
 itsemielelläns (1)
 itsepuolestans (1)
 jokakulmalta (2)
 jokapaikas, jokapaikasa (48)
 jokapaikasta (1)
 jokapaikka (2)
 jokapäivä (110)
 jokapäivästä (1)
 jokavuosi (3)
 jollainmuodolla (1)
 jollakamuodolla (1)
 jollakimuodolla (1)
 jollakimuotoo (1)

jonkatähden (3)
 juuriniin (12)
 juuripian (1)
 juurisilläns (1)
 juuritälläns (1)
 kaikellamuodolla (1)
 kaikinpaikoin (1)
 kaikkikäsin (1)
 kaikkiriittaamasti (1)
 kaikkityyn, kaikkityynni (4)
 kaksikerdaisest, kaksikerdaisesta (2)
 kaksikertaa (1)
 karvahasmieles (1)
 karvahillamielin (1)
 koriasmieles (1)
 koskaikäns (1)
 kuinkakauan, kuinkakauvan (7)
 kuinkapaljo (1)
 kuinkauan, kuinkauvan (23)
 kuinpaljo (2)
 kuinusein (3)
 kunkapäin (1)
 kuolemakielis, kuolemakielisä (2)
 mielikarvahalla (1)
 mielikarvahisa (1)
 millämuodolla (5)
 millämuotoo (5)
 minkätähden (21)
 mitävarten (1)
 monellamuotoo (1)
 monelmuodolla (1)
 monikerdaisest (1)
 moninkoukuin (1)
 montakertaa (1)
 neljänkerdaisest (1)
 niinikäns (1)
 niinkauan, niinkauvan (67)
 niinkauvas (1)
 niinkuin (2034)
 niinkutta (4)
 niinkuttas (16)
 niinmonta (1)
 niinpaljo (3)
 niinusein (2)
 puoliyönä (1)
 puoliyöst (1)
 päältisken, päältiskein (27)
 päältäpäin (2)
 ruotsinkielillä (1)
 samalmuodolla, samalamuodolla, samalla-
 muodolla (9)
 samalmuotoo, samalamuotoo, samallamuotoo

- (77)
 sehenasti (1)
 seitseminkerdoin (1)
 seitsemänkerdoin (1)
 seitsemänkertaa (8)
 sekaseurain, sekaseurin (3)
 senedest, senedestä (4)
 senjälkeen (13)
 senjälkiin (25)
 senkanssa (1)
 senkautta (7)
 senperäst, senperästä (20)
 senpuolest, senpuolesta (11)
 senpääle, senpäälän, senpäälle, senpäällen (447)
 sentähden (840)
 senvuoksi (110)
 sesama : sensaman, sillesamalle, sitäsamaa (7)
 siehenasti, siihenasti (154)
 sieltäpäin (1)
 siitälähin (68)
 sillepuolel, sillepuolelle (2)
 sillepuolen (1)
 sillämuodolla (1)
 sillämuotoo (9)
 silläpuolel, silläpuolella (3)
 silläpuolen (1)
 sillävirgalla (2)
 sillävirkaa (1)
 sillävälil, sillävälillä (9)
 siltäpuolen (1)
 sittekuin (55)
 sitälähinnä (1)
 sitämyöden (1)
 sitävarten (50)
 sitävastaan (1)
 sitävälil (1)
 suomenkielen (3)
 suomenkielillä (1)
 taasperin (1)
 taivasalla (1)
 takaperin (44)
 tapaturmaisesta (1)
 tapaturmast, tapaturmasta, tapaturmasti (6)
 toiselpuolen (1)
 toisenkerdan (2)
 toisinkerdan (2)
 tuha[t]kertaa (1)
 tuollapuolel (1)
 tuolapuolen, tuollapuolen (3)
 tuoltapuolen (1)
 tähänasti (39)
 tähänsaahka (2)
 tällämuodolla (3)
 tällämuotoa, tällämuotoo (2)
 tälläpuolella (1)
 tällätavalla (2)
 tällävälillä (1)
 tänäpäivän, tänäpäivänä, tänäpäin, tänäpäinä (131)
 tästedes (33)
 tästälähin (10)
 tästälähinä (2)
 täyttäriiviä (2)
 ulkoopäin (1)
 vastaanpäin (3)
 vastalgusta (1)
 vastoinpäin (13)
 vähivähin (1)
 väkivallaisest (1)
 yhdelämuodolla (1)
 yksikerdaisest, yksikerdaisesta (2)
 yksikerdalisesta (1)
 yksimielisest, yksimielisestä (26)
 ylenhirmulisesta (1)
 ylenhäpiälisest (1)
 ylenkauas, ylenkauvas (2)
 ylenkäden (1)
 ylenmielen : ylenmieleni, ylenmielens, ylenmieles (5)
 ylenmielisesta (1)
 ylenpaljo (9)
 ylenpalttisest, ylenpalttisesta (15)
 ylensyvästi (1)
 ylentyyriistä (1)
 ylenvarha[i]n (1)
 ylenvisusti (1)
 ylenväkeväst (1)
 ylesalaisin (1)
 ylespäin (1)
 ylhäältäpäin (2)
 ylikäden (3)
 ylipäivää (12)
 yltäkyllä (8)
- ## Interjektio
- ninpiti, niinpiti (6)

Liite 2.

Erikseen kirjoitetut luontaiset yhdyssanat Agricolan teoksissa

Lekseemi	Substantiivit	
	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
aamurukous	Amu Rucousten	A-I-673
aamusiunaus	Amu siugnaus	A-I-667
alkuoppi	Alcu oppi, Alcu Opin	A-0-001, A-II-638
anteeksiantaminen	andexi andamisexi, andexi andamisen, andexi andamisen	A-II-170, A-II-342, A-III-060
anteeksiantamus	andexi andamuxi	A-0-016
asuinsija	Asuin siat	A-II-290
asumamaja	Asuma maian	A-III-125
avioemäntä	Awio Emenens, Awio emendens	A-III-605 (kahdesti)
avioinvuode	Auioin Woodhe	A-II-654
aviolapsi	auio Lapset	A-II-527
aviomies	Auio Mies	A-II-513-reun1
duomiopäivä	domio peijwelle, domio peijwene, domio peiuelle, domio peiuene, Domio päiuen, Domio päiuen, Domio peiuen, domio peiuelle, domio peiuen, Domio peiuestete	A-I-426, A-I-554, A-I-682, A-II-048, A-II-052 (kahdesti), A-II-125, A-II-616, A-III-069, A-III-153
duomiostuoli	Domio Stolin	A-II-259
ehtoopuoli	Echto polen	A-I-297
ehtoopäivä	Echto peiuelle	A-I-369
elatuskansa	Elatus Canssans, Elatus Canssans	A-I-104, A-III-351
elinaika	Elin aijcanan, elin aijkanam, elin aijjal- lam, elin aijcanam, elin aijkani, eli aijkanam, Elin aijkani, Elin aixens, Elin aicanas, Elin aicanani	A-I-210, A-I-299, A-I-351, A-I-358, A-I-648, A-I- 700, A-I-760, A-III-003, A-III-136, A-III-364
emäkirkko	Eme kirko	A-II-018
epäusko	Epe usko	A-II-402
eroituskirja	eroitus kirian, eroitus kirian	A-II-075, A-II-138
esikuva	Esi cuuaxi	A-II-668
esivalta	Esi wallan	A-II-557
Etelä-Suomi	Etele ia pohia Some	A-II-019
etsimäpäivä	Etzime päiue	A-I-018
evankelium-oppi	euangelium Opist	A-III-216-reun2

Substantiivit		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
fikonapuu, fikuna-puu	ficuna puun, fikuna puu, fikuna puu, fikuna puun, ficuna puusta, Ficuna Puusta, Ficuna pw, Ficuna puust, Fikuna puuta, Ficuna puun, Ficona puun, Ficuna Puu, Ficuna puudh	A-II-081 (neljästi), A-II-092, A-II-149, A-II-208 (kahdesti), A-II-231, A-II-248 (kahdesti), A-II-663, A-III-129
hallavuosi	halla wodhet, halla uosista	A-I-158, A-I-862
harkkasana	harcka sanasta	A-I-648
haureustyö	haureus töö	A-I-019
helluntaipäivä	Heluntai peiuene	A-III-632
hopiapenninki	Hopia peningi, Hopia peningit, hopia peningit, Hopia peningit, Hopia penningite, hopia penningi, hopia penningite, hopia penningit, hopia penningite, Hopia penningit, Hopia penningit	A-II-098, A-II-103, A-II-104 (kolmesti), A-III-155, A-III-172, A-III-173 (kahdesti), A-III-747 (kahdesti)
hopiatavara	hopia Tawarat	A-I-321
huomenvartia	homen wartiahan, Homen wartiasta	A-III-411 (kahdesti)
huomenveiso	Homen weisois	A-III-211
hyvintekijä	hyuin tekijlle	A-II-181
hyvästisiunaus	Hyuesti siugnaus, Hyuesti siugnausta, Hyuesti siugnausta, hyuesti siugnauxes, hyuesti siugnauxens, hyuesti siugnauxens, hyuesti siugnauxen, hyuesti siugnauxes	A-II-525, A-III-016 (kahdesti), A-III-027, A-III-028 (kolmesti), A-III-105
hätäaika	häte aialani	A-III-320
häävaate	hää waatthen, Hää wate	A-I-426, A-II-086
ikäpäivä	ikä peiwine	A-II-165
ilmistyskirja	ilmistus kirian	A-II-244
iloöljo	ilo Öliolla	A-II-632
iltapäivä	Ilda peiuelle	A-I-370
itkukyynel	idku kynelille	A-II-135
itkuääni	idku äni	A-III-525
itämeri	Ite Merehen, Ite Meren	A-III-636, A-III-753
Itä-Pohjamaa	Ite Pohiama	A-II-019
itätuuli	Ite Twlen	A-III-278
jouhivaate	Jouhi waatet	A-III-751
joulupäivä	Joulu peijuene	A-I-592

Substantiivit		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
juhlapäivä	juhla peijue, Juhla peiuen, Juhla peiuen, iuhla peiuen, Juhla peiue, Juhla peiue, Juhla peiue, Juhla peiuella, Juhla peiuenä, Juhla peiuen, Juhla peiue, Juhla peiuen, Juhla peiuene, Juhla peiuen, Juhla peiuella, Juhla peiues	A-I-428, A-II-098, A-II-150, A-II-169, A-II-232, A-II-256, A-II-264, A-II-265, A-II-266, A-II-286, A-III-154, A-III-157, A-III-330, A-III-480, A-III-571, A-III-688
juhlavaate	Juhla waatteilla	A-III-732
juoma-astia	iooma astia	A-I-331
kaadekivi	Cadhe kiui	A-III-193
kanssapalvelija	cansa paluelias, cansa paluelians	A-II-074, A-II-093
karkausvuosi	Carckaus wosi	A-I-032
keskentunteminen	kesken tundemisens	A-I-519
keskimeri	keski meres	A-II-127
kiitospsalmi	Kijtos Psalmi	A-III-356
kiitosuhri	kijtos wffri	A-I-183
kimalaishonaja	Kimalais honaiata, Kimalais Honaiata	A-II-242, A-III-186
kohduspaikka	cohduš paijcan	A-I-092
kokoontuleminen	cokon tulemistam	A-I-101
korkoraha	corcko raha	A-I-770
korvapuusti	corua puustia	A-III-172
kostopäivä	costo päijuene, Costo peiuet, Costo peiuen	A-I-237, A-II-230, A-III-518
kristiveli	Christi welieni	A-I-768
kulmaportti	culma Portijn	A-III-559
kultaroukkio	culda Rouckiota	A-I-321
kultasormus	culda sormus, Culda Sormusta	A-I-728, A-II-660
kuolemahaava	colema Hauans, coolema Haua	A-II-696, A-II-697
kuolemapäivä	COlema peiue	A-III-048
kuolemasynti	colema synnise, Colema syndije	A-I-377, A-I-761
kuparimuuri	cupari Murixi	A-III-541
kylkiluu	Kylki luista, Kylki luusta	A-III-135 (kahdesti)
kylvöspanni	kyluo Spannia	A-III-464
laiskavatsa	laiska watzat	A-II-594
lakiraamattu	Laki Ramatos	A-III-788
lammashuone	Lammas honesen, Lammas honesta, Lammas hone	A-II-275 (kolmesti)
laupiaстыö	Laupias Töedh	A-I-764

Substantiivit		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
leikkiasia	leicki asia	A-III-015
liikavihma	lica wihmal	A-III-374-reun1
liinavaate	Lijna waatten, Lina waatteil, lijna watten	A-II-153, A-II-217, A-III-181
lohikäärme	Lohi kerme	A-II-697
lohutosoppi	Lohutos opin	A-III-029
lohutosprofeetta	Lohutos Propheta	A-III-693
lohutuspoika	Lohutus Poica	A-II-324
lounattuuli	Lounat twli, Lounat twli, Lounat twli	A-II-392, A-III-743 (kahdesti)
luku aika	Lucu aicas	A-III-210
luontokappale	Loondo cappaleita	A-II-420
lähdevesi	lähdhe vette	A-I-017
lässäoleminen	lesse olemises	A-I-575
maailma	ma ilman, ma ilman	A-II-090, A-II-558
maakunta	ma kundade', Ma ku'nas, maa kundi	A-I-127, A-II-170, A-II-333
makaushuone	macaus Honeestans	A-III-636
maksasuoni	maxa szonda	A-I-007
matkakumppani	Matka Cumpanina	A-II-509
matkakunta	matka kunda	A-I-661
merikaupunki	meri caupungi	A-II-029
meritie	meri tietie	A-II-029
messuvaate	Messu waattet	A-III-704-reun3
mestauspaikka	Mestaus paicka, Mestaus paicka, Mestaus paican	A-II-361 (kahdesti), A-III-053
metsähonaja	metze honaia	A-II-026
metsäolipuu, -olju-puu	Metze Oliupw, Metze Oliupwsta	A-II-444 (kahdesti)
miesluku	Mies lucu	A-II-326
morsianhuone	Morsian Honen, Morsian honen	A-III-027 (kahdesti)
muistokirja	mwisto kirians	A-II-087
murhamiekka	Murha mieckast, Murha miecasta	A-I-213, A-III-427
mustakansa	musta canssald	A-III-470
myllykivi	mylly kiue	A-III-577
nimetossormi	nimetos sormehen	A-III-022
nurkkakivi	nurcka kiuxi	A-II-144
ohralaari	Ohra laarit, Ohra Larit	A-I-119, A-III-633

Substantiivit		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
ohrapivo	Ohra pion	A-III-580
oljopuu	Olio puhun	A-II-444
olkavitsa	Olca Witzans	A-III-113
opetuslapsi	Opetus lapset	A-II-365
orjentappurapensas	Orientappura pensahasa	A-III-124
ovenvartijapiika	ouenuartia pica	A-II-298
pahointekijä	pahoin tekien, Pahoin tekie, pahoin tekie, pahoin tekieden	A-I-305, A-III-055, A-III-175, A-III-178
palmalauantai	Palma Lauantain	A-III-147
palmamaanantai	Palma Manantain	A-III-151
palmasunnuntai, palmasunnuntak	Palma Sunnuntain, Palma Sunnuntakin	A-III-147, A-III-152
palveluskansa	paluelus canssas, paluelus canssas	A-I-358, A-I-425
palvelussija	Paluelus Siat	A-III-214
panttivaate	pannti waattein	A-III-645
perisynti	peri Syndi, Peri synnit	A-II-292, A-III-751-reun1
pesinpata	pesin Patan, Pesin patan	A-III-295, A-III-295-reun3
peukalosuoni	peucalo szonda	A-I-011
pilttipoika	Pilti poighan	A-II-693
pitkäperjantai	pitke peria'tain	A-I-872
Pohja-Suomi	Etele ia pohia Some	A-II-019
polvisuoni	polui szonda	A-I-029
profeettavaimo	propheta waimo	A-III-077
psalmiveisu	Psalmi weisu, Psalmi weisu, Psalmi weisu	A-III-319, A-III-332, A-III-374
psalttiraamattu	Psaltari Ramatus, Psaltari Ramatus	A-II-315, A-III-191
puhdastuspäivä	Puhdastus peiuet	A-II-373
puhdistuspäivä	Puhdistus peiuet	A-II-167
puoliyö	poli öen, poli öön, poli öön, Poli öölle	A-II-149, A-II-359, A-II-368, A-III-396
purjeetusretki	puriectus Retken, puriectus retki, puriectus retki	A-II-371, A-II-388 (kahdesti)
purppurakaapu	purpura capulla	A-III-176
purppuravaate	Purpura waattein, Purpura waatteilie, Purpura waatetta, Purpura waatetta	A-I-365, A-II-300 (kahdesti), A-III-176
pyhäpäivä	Pyhe peiuein, pyhe peiueni	A-I-005, A-III-118, A-III-514

Substantiivit		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
päiväluku	peiue lughun	A-I-005
päiväpalkka	peiue palcan, peiue palcans	A-II-078 (kahdesti)
päiväpenninki	päiwe penningist, päiue pe'ningist	A-II-077, A-II-078
päällekatsominen	päle catzomisens	A-III-575
päällekirjoitus	päle kirjoituxen, päle kirjoituxen, päle kirjoituxen	A-II-302, A-III-178 (kahdesti)
päällepaneminen	päle panemisesta	A-II-638
päämies	Pä miehiste, Pä miehet	A-II-267, A-II-708
pääsiäisjuhla	päsieis iuhlat, päsieijs iuhlan, Päsieis iuhlana, päsieis iuhlalle, Päsieis Juhla, Päsieis Juhla	A-I-401, A-I-403, A-II-155, A-II-169, A-II-284, A-III-156
pääsiäisjuhlapäivä	Pesieis Juhla peiue	A-II-259
pääsiäislammas	Päsieis Lammas, Päsieis Lamban, Päsieis Lamban, Päsieis Lamban, Päsieis Lambaan, Päsieis Lammas, Päsieijs lammas, Päsieis lamban, Päsieis lamban, Päsieis lanbaan, Päsieis lam-masta, Päsieis Lambaan	A-II-151 (neljästi), A-II-299, A-II-468, A-III-155 (viidesti), A-III-173
pääsiäispäivä	Pesieijs peiuene, Päsieis Peiuen	A-I-597, A-III-187
pääsuoni	pää szonda	A-I-007
rangastospäivä	Rangastos peiuene	A-III-614
rautajouts	Rauta ioutzi	A-I-231
rautakahle	rauta cahlehin	A-I-161
rautalakki	rauta lacki	A-I-624
rautapantsari	rauta pantzarit	A-II-687
rautatyö	Rauta Töisse	A-III-138
rautavitsa	Rauta witzalla	A-II-674
riemuhuone	Riemu honesa	A-III-048
rukoushuone	rucous hoonexi, rucuus hoonexi, Rucous Honexi, Rucous hone, rucuus hoonexi, rukos honexi	A-I-424, A-II-080, A-II-143, A-II-226, A-III-150, A-III-151
rukouspsalmi	Rucous Psalmit	A-III-203
ruttotauti	Rutto taudista, Rutto taudista	A-I-862, A-III-140
ryövärivuori	Röueri wooret	A-III-319
sadekuuro	Sadhe cwron, Sadhe cwro, Sadhe cwro	A-II-391, A-III-129, A-III-579
sakkoraha	Sacko rahasta	A-III-645
salakihla	Sala kihlan	A-III-017

Substantiivit		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
salakihlaus	Sala Kihlaus	A-III-016
saviastia	sauu astijois	A-I-462
seurakunta	Seura kunnan, Seura kunnas, Seura kunnan, Seura kunnasa	A-I-485, A-I-599, A-II-355, A-II-538
sielumessu	Sielu Messut, Sielu Messuin	A-II-447, A-III-613-reun3
sikalauma	sica lauman, sica lauma, Sica Lauma	A-II-043 (kahdesti), A-II-122
sisällekäyminen	siselle keumises	A-III-009
sisällevuodattaminen	siselle wodhattamisen	A-I-397
sisälläasuminen	siselle aswmisen	A-I-491
sota-ase	Sota Asetten	A-III-661
sotamies	sota miehet	A-III-177
sotaväki	sota wäe'	A-I-162
sukukunta	sucu ku'da	A-II-092
sunnuntaipukstaavi	Sunnuntaj Pockstauita	A-I-032
sunnuntakipäivä	Su'nuntaki peiuene	A-II-671
syntymäjuhla	syndyme Juhla	A-II-062
syntymämaa	syndyme maalles, syndyme maallens	A-I-372, A-II-061
syntymäpäivä	Syndyme päiue, Syndyme peiuens, Syndymä peiue	A-I-022, A-II-126, A-III-048
syntymäsija	syndymä sijaas	A-I-154
syntymävuosi	syndyme wodhesta, syndyme wodhesta, Syndyme Wodhesta, Syndyme wodesta, Syndime Wodhesta, Syndime Wodhesta, sundyme woosi	A-I-032, A-I-033, A-II-718, A-III-194, A-III-435, A-III-710, A-III-792
syömähhammas	Söme Hambahat	A-III-292
talvisiemen	Talui siemendh	A-I-023
tautivuode	Tauti wooteis, Tauti woteisans	A-I-329, A-III-034
tervetusluku	Teruetus Lucu	A-II-416
teuraslammas	Teuras Lambat, teuras Lambat	A-III-746, A-III-747
teurasnauta	teuras naudhat	A-III-469
toiviojuoni	Toiwio ionet	A-II-093
tullihuone	Tulli hones	A-II-178
tunnustähti	Tunnus tedhet	A-II-250
tuskapäivä	Tusca peijuen	A-I-091
tygetuleminen	Tyge tulemisesans	A-II-565
tähdemuru	tehde muruia	A-II-132

Substantiivit		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
ulkonkullatus	vlco' cullat9	A-II-626-reun1
uloskäyminen	wlos kieumises	A-III-009
vainomies	wajno miehens	A-I-112
vajehaita	Waieh Aidhan	A-II-535
valitosveisu	Walitos Weisut, Walitos Weisuin	A-III-565, A-III-578
valmistuspäivä	Walmistus peiue, walmistus peiue, Walmistus peiue, Walmistus peuen, walmistus peiue, walmistus peiue, Walmistus peiue, walmistus peiuen	A-II-158, A-II-301, A-II-303, A-II-304, A-III-176, A-III-180 (kahdesti), A-III-181
valtakunta	walda kunnan, walda ku'nan, walda ku'das, walda kunnas, walda kunnas, walda kunnaxi, walda kundaa', Walda ku'da, Walda kundan, Walda kundan, Walda kunnas	A-I-510, A-I-522, A-I-543, A-I-822 (kahdesti), A-II-061, A-II-082, A-II-219, A-II-251, A-III-629-reun3, A-III-679-reun2
vastaanoleminen	wastan olemiset	A-I-357
vastatuuli	wasta twli	A-II-063
vastoinkäyminen	Wastoin kieumisen, wastoin kieumiste	A-I-253, A-II-050
velkapää	welca pädh	A-II-089
verilähde	weri lechtens	A-II-123
veripisara	weri pisarihin, weri pisarain	A-I-372, A-I-387
vesikruusi	wesi Crusi, wesi crusia	A-II-151, A-III-155
vesilaine	Wesi laines	A-III-271
vesilähde	wesi lectexi	A-III-383
vesioja	wesi oiain, wesi oiain	A-III-555, A-III-573
vesipikari	wesi picarilla	A-II-136
vesisiemi	Wesi siemi	A-I-096
vihapäivä	wiha peiueneds, wiha peiueneds, wiha peiuene, wiha peiuene, wiha peiuene, wiha peiue	A-III-568, A-III-571 (kahdesti), A-III-705, A-III-706 (kahdesti)
viinakalkki	Wina Calkin	A-II-703
viinakuoppa	Wina Copan	A-II-144
viinamarja	Wijna maria, wijna marian, Wina Marioi	A-I-094, A-I-110, A-III-683
viinapuu	wina puu	A-II-663
viinatarha	wina tarhan, wina tarhan	A-II-082, A-II-083
viinatarhamies	Winatarha miesten	A-II-144
villifiikunapuu	Willi ficunapwlle, Willificuna puhun	A-II-219, A-II-223
välímies	wáli mies	A-II-525

Substantiivit		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
väärintekijä	wäärin tekijet	A-II-039
yksipuolisuuselämä	yxipolisuus eleme, yxipolisuus eleme	A-III-015 (kahdesti)
ynnäperillinen	ynne perilisen	A-III-019
yrttitarha	yrti tarha	A-III-167
yöveisu	Öö weijisu	A-I-680
äpäralapsi	Äpäre Lapsia	A-III-614
öljoastia	ölio Astiat	A-II-097

Adjektiivit		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
heikkouskoinen	heicko wskoiset	A-II-042
heikkouskolinen	heicko vskolistein	A-II-473-reun2
hyvähajulinen	hyue haiulisi, hyue haiulisi	A-III-181, A-III-182
julkisyynninen	iulki Synniset	A-II-407
kaikkivaltias	caicki waldias	A-0-022
kaksikielinen	Caxi kieliset	A-II-579
kaksitoistakymmen- nenvuotinen	caxitoistakymenen woothinen	A-II-169
kaksitoistakymmen- vuotinen	caxitoistakymen Wotinen	A-II-190
kolmekymmenen- vuotinen	colmekymmenen wootinen	A-II-171
kymmenenkielinen	kymmenen kieliselle	A-III-254
lumivalkia	Lumi walkiaxi	A-III-458
lyhytikäinen	lyhyt ikeijnen	A-I-315
neliskulmainen	nelijs culmaissa, nelis culmaisen	A-II-340, A-II-343
pahaelkinen	paha elkisen, paha elkiset, paha Elkisite, paha elkisen	A-I-482, A-I-489, A-I-700, A-I-730
pitkäjäjällinen	pitke ijelinen	A-III-026
puolikuollut	pooli collutta	A-I-772
salavuoteinen	Sala uoteisille	A-II-714
sata-ajastaikainen	sata aiastaicaiset	A-III-525
seitsemänkertainen	Seitzemen kertainen	A-I-412
suurisydämelinen	swri sydhemelinen	A-I-171, A-II-507, A-III- 522
tarkkamielinen	Tarka mielisille	A-II-421
vanhurskas	wan hurskaxi, Wan hurskaxi	A-II-407 (kahdesti)

Adjektiivit		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
vapaamielinen	wapa mielisexi	A-II-401
vasthakoinen	Wast hacoisita	A-II-588
veriruskia	Weri ruskiat	A-III-458
vähäuskoinen	wähe vskoiset	A-II-037

Verbi		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
vanhurskauttaa	Wan hurskautta	A-II-401

Adverbit		
Lekseemi	Ortografinen asu	Esiintymäpaikka
taivasalla	Taiuas ala, Taiuas alla	A-I-226, A-I-288, A-II-121, A-II-340, A-II-343, A-III-132, A-III-133, A-III-134, A-III-135, A-III-448, A-III-448, A-III-536, A-III-564, A-III-576, A-III-596, A-III-609, A-III-611, A-III-704
taivasalta	Taiuas alda	A-II-119, A-II-187, A-II- 209, A-III-618

Liite 3.**Agricolan teosten yhteen kirjoitetut sanajonot, joita ei ole tulkittu yhdyssanoiksi**

*:llä merkityissä kohdissa on painetuissa kirjoissa yhteen ladottu sanajono, mutta Kainokorpuksessa sanat on erotettu toisistaan.

Sanajono	Esiintymäpaikka
AmithainPoian	*A-III-666
a'naandexi	A-I-785
asia'päle	*A-III-283-reun2
caikeinhene'	*A-III-698
caikeinkieumen	*A-III-745-reun1
cauuaneläisit	A-0-006
edesweheisengi	A-II-514
eisillen	A-III-609
elesillen	A-II-582
elewärin	A-III-120
eliAuringo	*A-III-496
ennensanottijn	A-I-859
etelestmacapi	A-III-455
etenssanodhen	*A-II-071
etpesine	A-III-049
etsine	A-III-238, A-III-239
etteseke	A-0-020
etze	A-II-285
etzine	A-I-261, A-I-393, A-I-496, A-I-497, A-III-225
heidentaruetans	*A-III-648
heioskus	*A-II-120
henmös	*A-III-067
hyuentoioun	*A-II-573
iaei	*A-II-595reun1
iamixi	*A-II-241
iamös	*A-I-375
iariemuitkam	*A-III-388
iasanoi	*A-II-363
iawoidhett	*A-II-239

Sanajono	Esiintymäpaikka
iocameite	*A-II-521
iohamast	*A-II-162
iollamine	*A-II-513
iostasine	*A-I-476
isenwastan	*A-II-207
Jaquin	*A-II-132
Jasine	*A-I-192
jocamös	*A-II-437
lopusalupasi	*A-III-419
maanpäle	A-III-030
mactaiskäte	*A-III-670
Mankircalla	*A-III-657
meidenpite	*A-II-571
meidentechten	*A-I-486
meitesaattajisit	*A-I-366
Mieccancans	*A-III-655
mielesrickomat	A-I-419
minepuhutella	*A-II-374
minetulin	*A-I-174
minu'canssan	*A-II-643
monihercku	*A-I-134
möscoluista	*A-II-650
Neinkirioytätan	*A-0-003
nepiesttaidha	*A-III-408-reun1
ninhen	*A-II-631
nouseyles	A-II-691
oleturha	*A-II-564
oliheiden	*A-III-702
olistaittu	*A-II-150
olitullut	*A-II-65
otapois	A-II-376
otauari	A-III-547
otawari	A-III-218, A-III-230
ottisen	*A-II-509
ottiuarin	A-II-126
pahemaxiquin	*A-II-201
pahemaxitule	*A-II-474

Sanajono	Esiintymäpaikka
palcaiotca	*A-II-665
palioenämen	A-II-653
palionpuheens	A-II-035
pitemacama'	*A-II-691
pyhehengi	*A-II-365
pänenshapata	A-III-617
pänpäle	*A-III-006
sangencouan	A-II-070
sangenwäkeuet	A-I-820
satamarca	A-III-181
senensimeijsen	*A-I-531
sijttetapactu	*A-II-264
Silloinsine	*A-III-120
sinewalkexi	*A-II-377
sitetarpettoman	*A-II-596
son	A-III-556-reun1
stolinpäle	*A-II-678
sywydhetculieskelit	*A-III-440
tahdo'olla	*A-II-643
taickacaupungis	*A-II-381
teidenpälen	*A-III-411
TeruePyhe	*A-I-387
Tooxtenne	A-III-489 (kahdesti)
tuliiongas	*A-I-527
tunnustamächristusexi	*A-II-273
tynipoltaman	A-III-534
ulosteste	A-III-479
wastaswta	A-II-377
ylensangen	A-III-749
yliöte	A-III-151

Annales Universitatis Turkuensis

Turun yliopisto
University of Turku

ISBN 978-951-29-6874-9 (Painettu)
ISBN 978-951-29-6875-6 (Verkköjulkaisu)
ISSN 0082-6995 (Painettu)
ISSN 2343-3205 (Verkköjulkaisu)